

MÚZEUMI KURÍR

1983. NOVEMBER

43. SZÁM (V. kötet 3. szám)

Címlapképünk: Kárpáti Gusztáv: Alakok. Tusrajz.

MÚZEUMI KURÍR

ISSN 0L33—9257

A Hajdú-Bihar megyei Múzeumbarátok Köre körlevele

Megjelenik évente három számban

Tíz szám alkot egy kötetet, a köteteken belül a számozás folyamatos.

Minden kötethez, azaz tizedik számhoz magyar és angol nyelvű tartalomjegyzék, valamint mutatók járulnak.

Szerkesztő: Dankó Imre

Szerkesztőség: 4001 Debrecen. Pf.: 61. Déri Múzeum, Déri tér 1.

The Museum Courier

Bulletin of the of the Friendly Society of the Museum Organisation in Hajdú-Bihar County (Hungary)

The Bulletin is published three times annually

One volume is composed of ten numbers; within each volume numbering is continuous.

A table of contents and indores in English and Hungarian are attached to each volume (i. e. every tenth number).

Editorial office: 4001 Debrecen, P.O.B. 61. Déri Múzeum, Déri tér 1.

MÚZEUMI KURÍR

MÚZEUMI KURÍR

43.

(V. kötet 3. szám)

Debrecen, 1983.

Az alábbiakban arról az emlékünneppel egybekötött tudományos ülészakról kívánunk számot adni, amely 1983. október 22-én Püspökkladányban zajlott le és Szűcs Sándor születésének 80. évfordulójára emlékezve a Sárrét-kutatás jelenlegi állásáról, feladatairól szólt. A kétrészes emlékünneppel elénk idézte az 1974. május 21-én ugyancsak Püspökkladányban tartott „A Sárrét hagyományos életmódja” címet viselő Néprajzi Tudományos Ülésszakot, ami az akkor indult „Sárréti Napok” keretében került megrendezésre s aminek teljes anyagát a *Ladányi Híradó* külön-számaként közre is adtuk. A „Sárréti Napok”-at kétévénként megrendező *Sárréti Intézőbizottság* kevéssel azelőtt alakult meg, püspökkladányi kezdeményezésre; elnöke Szűcs Sándor volt. A *Sárréti Intézőbizottság* szükségszerűen többször ülésezett s tevékenysége egyre inkább honismereti vonatkozásúvá, közvetlen közművelődési célúvá vált és csak a *Sárréti Napok* előkészítésére, lebonyolítására szorítkozott. A Bizottság mindinkább kisegítő, előkészítő tevékenységet folytató társadalmi szervezetté lett, a tényleges munka a tanácsok feladatává vált. A Sárrét központja címert versengő három város, járási székhely — *Szeghalom, Berettyóújfalú és Püspökkladány* — mondhatni egyforma esélyekkel, egyforma lelkesedéssel, tenniakarással indult és vett részt ezekben a közművelődési munkákban, amelyeknek mindjobban láthatóvá vált a tulajdonképpeni lényege, haszna: felhívni a figyelmet a Sárrét tájproblémáira, elősegíteni a Sárrétről való helyes tájékoztatást, mozgósítani a legkülönbözőbb erőket a Sárrét gazdasági-, társadalmi- és kulturális feladatainak megoldására. Látszólag a Sárrét-kutatás kimaradt ezekből a munkálatokból és úgy tűnt, hogy az 1974. évi nagy felbuzdulásnak nincsen folytatása. Ez azonban csak látszat volt s a kételkedők nem számoltak azzal a természetes ténnyel, hogy a tudományos munka, a kutatás, a feldolgozás, a publikálás sokkal lassúbb, nehezebb és kevésbé látványos tevékenység, mint a közművelődés, a honismeret, jóllehet ez nem lehet el forrása, a tudományos feltárás, megismerés nélkül. A Sárrét-kutatás a kezdeti nagy fellendülés után is folytatódott. Sőt erőteljes lökést kapott azáltal, hogy 1976-ban a Magyar Tudományos Akadémia Agrártörténeti Bizottsága *Gunst Péter* tanácsai, elképzelése szerint tervbe vette a Sárrét agrártörténeti és ennek kapcsán komplex művelődéstörténeti monográfiájának elkészítését, illetőleg az ehhez szükséges kutatások megindítását. A kutatás, az elkészítendő monográfia munkálatainak élére *dr. Rácz István* egyetemi tanár, a neves agrártörténész állt. Hamarosan össze is állította azt a kutatógárdát, amelyik többször is ülésezve meghatározta a teendőket, kijelölte a kutatási területeket, felosztotta maga közt a tárgyköröket, áttekintette az eddigi kutatásokat-feldolgozásokat; a bibliográfiai, leltári lehetőséget tisztázta. Sőt, egyes területeken, egyes kutatók, mint

9804/84

2184

például *Kováts Zoltán* demográfus is, meg is kezdték a feltáró munkát. Sajnos, ebbe a tervszerű és éppen szervezetségénél fogva nagy reményekre jogosító munkába az Agrártörténeti Bizottságban történt változások, *Rácz István* elkerülhetetlen más irányú tevékenysége, a munkabizottság több tagjának életében bekövetkezett változások törést eredményeztek. A megkezdett munka jobbára abbamaradt vagy csak kis területre korlátozódva, egyéni tevékenységekként, semmi különösebb jelt sem adva magáról, folyt. Nem jelent meg az én *Sárrét* kötetem sem a *Gondolat Kiadó Kis Magyar Néprajz* című sorozatában, jöhetett a kézirat nagyobb hányada már régóta elkészült. Nem került sor *Csorba Csaba* Sárrét-bibliográfiájának újra, méltóbb módon való kiadására sem, ami pedig minden további kutatás legjobb kiindulópontjának kinálkozott és kínálkozik még ma is (különösen kiegészített, a legújabb adatokkal bővített formájában). Emellett a soronkövetkező aktuális feladatok, főleg a Sárrét életében jelentős évfordulók méltó megünneplései, mint amilyen Szeghalmon a *Péter András*-jubileum, illetve a *Péter András Gimnázium* fennállásának 50 éves évfordulója is volt, hátráltatták (bár eredményeikben tovább is vitték) a Sárrét-kutatást. Főleg olyan vonatkozásban, hogy a figyelem mellett a remélt és esetenként meg is ígért támogatást elvonták. Berettyóújfaluban például a város történeti monográfiájának elkészítése jól példa erre. A nagyszabású, valóban értékes, a Sárrét-kutatás számára is sok eredményt biztosító munka támogatása, majd megjelentetése mellett másról nem igen lehetett szó. A *Varga Gyula* szerkesztette Berettyóújfalui története 1981-ben jelent meg és elmondhatjuk, hogy valóban nagy eseménye volt a Sárrét-kutatásnak. Mégpedig több vonatkozásban is. Először is azért, mert a monográfia szerzői többségükben azokból kerültek ki, akik a Sárrét-kutatásban is szerepeltek, illetve szerepelnek; másodsor pedig azért, mert a feldolgozás egyik központi kérdése volt eldönteni, meghatározni, hogy Berettyóújfalui sárréti település-e vagy sem; mik azok a gazdasági-, társadalmi- és nem utolsósorban kulturális szálak, amik a Sárréthez kötik; vagy ellenkezőleg, mik azok a különbözőségek, amelyek a Sárrétől elválasztják és önálló, egy nagyobb egységben, mondjuk a *Bihari Síkságban* helyezik el.

Az eredeti Sárrét-kutatás lángra legkevésbé Püspökladányban húnyt ki, tört meg. Itt a Sárrét-kutatás kérdése szerencsésen találkozott az urbanizációs tervekkel, tevékenységekkel s ha itt sem produkált látványos eredményeket; ébren, elevenen tartotta a kérdést, a feladatot. Ebben az ébrentartásban nagy szerepe van annak is, hogy Biharnagybajom, *Szűcs Sándor* szülő- és tartózkodási helye, Püspökladány vonzáskörzetébe tartozik, hogy Ladány és Bajom közt igen jó településközi kapcsolat alakult ki, hogy ennek a kapcsolatnak egyik meghatározó vonása éppen a „sárrétiség” volt. Ez a „sárrétiség” személyi kapcsolatokban is megmutatkozott. Püspökladányban *Rettegé Istvánné*, *Dorogi Márton*, *Matolcsi Lajos* és *Molnár László*, Bajomban mindenekelőtt *Szűcs Sándor*, de *Nagyné Deli Zsuzsánna*, *Bagi Imre*, *Kacska Zoltán* jöhetett szóba ezen a téren. *Szűcs Sándor* ugyan gyakorlatilag nem vett részt ezekben a kapcsolattartó, munkaelőkészítő, „ráhangoló” tevékenységekben, de eszméileg mindenütt és mindenkor jelen volt. Halála nagy vesztesége a Sárrét-kutatásnak is, annak ellenére, ahogy ő mondta: „más az, amit én csinálók”. Lám, egy évvel ezelőtti halála, illetőleg születésének 80. évfordulója is nagyszerű mozgósító erővel bír ahhoz, hogy a Sárrét-kutatásról, annak jelenlegi állásáról, kilátásairól, feladatairól számot adjunk.

Több szervezet, intézmény közreműködésével — amelyek közül a Hajdú-Bihar megyei Múzeumi Szervezet és Múzeumbaráti Körünk sem

hiányzott — a Hajdú-Bihar megyei *Helytörténeti- és Honismereti Bizottság* 1983. október 22-én kétrészes *Szűcs Sándor* emlékünnepeket rendezett az alábbi programmal:

11 órakor *Biharnagybajomban*, a Szűcs-ház (Petőfi u. 4.) falán *Dr. Kurucz Albert*, az Országos Szabadtéri Néprajzi Múzeum főigazgatója emlékbeszéd keretében leleplezte *Győrfi Sándor* szobrászművész *Szűcs Sándor*-portréját. Az ünnepségen közreműködött a biharnagybajomi *Dózsa Mgtsz énekara* (sárréti népdalok) és *Bagdi Erzsébet*, aki *Sinka István*: *Keresem ősom* udvarát c. versét szavalta.

15 órakor az emlékünnepe *Püspökladányban* folytatódott. Először a Karacs Ferenc Múzeumban *Kaposvári Gyula*, a Szolnok megyei Múzeumi Szervezet ny. igazgatója nyitotta meg a *Szűcs Sándor-emlékkiállítás*. Majd 16 órakor a Járási Hivatal nagytermében a *Szűcs Sándor-emlékülés* megtartására került sor. A Szűcs Sándor-emlékülés két részből állt. Az első rész volt a tulajdonképpeni emlékülés, a második rész a Sárrét-kutatásról szólt. Az emlékünnepeket *Kincses Lajosné*, az MSZMP püspökladányi járási bizottsága első titkáranak üdvözlő és megnyitószavai vezették be. *Kincses Lajosné* rövid, a megjelenteket üdvözlő, az emlékünnepegy jelentőségét méltató beszéde után átadta a szót az emlékünnepegy elnökének, *dr. Ujváry Zoltán* egyetemi tanárnak. *Ujváry Zoltán* az alábbiakban közölt beszéddel vette át az elnökséget és vezette be az ülést, felkérve *dr. Dankó Imrét*, a Hajdú-Bihar megyei Helytörténeti- és Honismereti Bizottság elnökét, *Szűcs Sándor* barátját, hogy *Szűcs Sándor élete és munkássága* című előadását tartsa meg. *Dankó Imre* előadását az alábbiakban ugyancsak közreadjuk. *Dankó Imre* előadása után *Ujváry Zoltán* elnök *dr. Orosz Istvánt*, a neves történészt, a KLTE bölcsészettudományi kara dékánját kérte fel előadásra; *A Sárrét-kutatás mai állása, feladatai*, megtartására. *Orosz István* előadása áthidalás volt az emlékünnepegy két része közt, a Szűcs Sándor-emlékülést a Sárrét-kutatás aktuális kérdései felé vitte tovább.

Orosz István előadását követő szünet után a Sárrét-kutatással foglalkozó ülésszak elnökletét *dr. Dankó Imre* vette át. Az emlékünnepegy ezen részében az *Orosz István* előadásához fűzött korreferátumok elmondására került sor. *Dr. Varga Gyula*, *dr. Kováts Zoltán*, *dr. Ujváry Zoltán*, *dr. Dám László*, *dr. Bencsik János*, *Molnár Ambrus*, *dr. Miklyó Jenő* és *dr. Mesterházy Károly* korreferátumai ebben a sorrendben hangzottak el és így kerülnek az alábbiakban közlésre. Az elnököl *dr. Dankó Imre* minden korreferátumhoz fűzött megjegyzéseket, rávilágítva ezekkel a Sárrét-kutatás kevésbé ismert mozzanataira, mindjobban körvonalazódó szempontjaira, anyagi- és személyi körülményeire. Kiemelte a Sárrét-kutatásban nagy szerepet játszható három újkeletű múzeum — a szeghalmi, a berettyóújfalui és a püspökladányi — feladatait, már meglevő publikálási lehetőségeiket. Végezetül *Gazda László* megyei múzeumigazgatót kérte fel, hogy az ülésszakot zárja be. *Gazda László* zárszavában a Sárrét-kutatás múzeumi támogatására tett ígéretet és szólt a Szűcs Sándor-ház felhasználásáról, illetve a Karacs Ferenc Múzeumba került Szűcs Sándor-féle hagyaték gondozásáról is.

A fentiekben ismertetett emlékünnepegy illetve annak a Sárrét-kutatással foglalkozó, második része nágszerűen igazolta, hogy a Sárrét-kutatás nem halt el, nem maradt abba; sőt arról tett tanúbizonyságot, hogy él, hogy folyik, hogy az igény a munka folytatására nemhogy csökkenne, hanem inkább növekedőben van, hogy a különféle kedvezőtlen körülmények ellenére is a Sárrét-kutatás munkatársai dolgoznak, dolgozni akarnak; el fogják készíteni a legmagasabb és legkorszerűbb tudományos

igényeknek megfelelő Sárrét-monográfiát. Tanúbizonyosság-tétel volt ez az ülésszak a nagy összefoglalást szükségszerűen megelőző rész kutatások elvégzésének kötelezettsége mellett is. A Sárrét-kutatásban is szükséges, hogy széles körű, újabb forráscsoportokat bevonó forrásfeltáró tevékenység, hogy bizonyos sajátos érdekekkel bíró, ám kellően nem feltárt tárgykör, részletkérdés vonatkozásában előkészítő tevékenység folyjék.

UJVÁRY ZOLTÁN ELNÖKI MEGNYITÓJA

Mélyen tisztelt Közönség!

A kiváló etnográfus és folklorista Szűcs Sándor holnap, október 23-án lenne 80 éves. Az emlékére és tiszteletére jöttünk ma ide. Rá való emlékezésünk nem itt, nem most kezdődik; délelőtt 11 órakor a szülőfaluban, a soha el nem hagyott Biharnagybajomban, a szülői háznál tartott megemlékezéssel, a ház falán elhelyezett Györfi Sándor szobrászművész alkotása relifjének a leleplezésével kezdődött.

És azért folytatódik itt, Püspökladányban, mert Szűcs Sándor pályakezdeése itt történt. Nemcsak azzal, hogy középiskoláinak egy részét itt végezte, hanem azzal is, hogy első írásait a *Püspökladány és Vidéke* című hetilap közölte, mégpedig nagyon érdekes módon. A terjedelmesebb, két-három folytatásban közreadott tárcát egyetlen különnyomatban, önálló füzetekként adták ki. Mondhatni, hogy a *Püspökladány és Vidéke* volt Szűcs Sándor számára az ajtó az irodalomba, megteremtve számára az élete végéig gyakorolt műfajt, a tárcaszerű rövid rajzot, históriát.

Itt alakultak ki legerősebb baráti kapcsolatai, Dorogi Márton, Rettegi Istvánné, Kecskés Gyula mellett innen származik a bárándi születésű Balassa Ivánnal való kapcsolata is.

Azután egy újabb kapcsolat is Püspökladányhoz köti. Mint köztudott, Szűcs Sándor hagyatéka a püspökladányi múzeumba került. Itt rendszerizik, hozzák kutatásra kész állapotba. A hagyaték nemcsak jelentőssé formálta a Karacs Múzeum gyűjteményét, hanem Püspökladányt végérvényesen a Sárréthez csatolta, a Sárrét-kutatás központi helyévé tette.

Jelen emlékünnepeünk is ezt mutatja, amennyiben a 80 éves Szűcs Sándorra való emlékezés csak egyik, első része, a másik rész pedig már a Sárrét-kutatással foglalkozik.

Tisztelt Közönség! A kevéssel ezelőtt múzeumunkban megnyílt Szűcs Sándor emlékkiállítás jól tájékoztat bennünket Szűcs Sándor élete és munkássága felől. Azonban nem ez a kiállítás kezdete emlékezésünknek. Abban a szerencsés helyzetben vagyok, hogy hozzám készült egy alapos, minden részletében kiváló, összefoglaló jellegű doktori disszertáció Szűcs Sándor életéről és munkásságáról. A disszertációt előadónok leánya, Dankó Éva készítette, elárulva azokat a személyes kapcsolatokat, amelyek őt magát is, de különösen édesapját Szűcs Sándorhoz fűzték.

Nagyon ritka dolog az, hogy egy tudósról, íróról halála egyéves évfordulóján belül monográfia készüljön, illetve ilyen jellegű összefoglaló, értékelő munka jelenjen meg. Hogy ez így történt, az sokmindenre rámutat.

Mindenekelőtt arra a nagy népszerűsége, amit a különben visszavonultán élő, az újabb generációval kapcsolatot nemigen tartó Szűcs Sándor magának mondhatott.

Azután arra is, hogy a szakmai érdeklődés is megvolt és megvan élet-

műve iránt és részben ennek következményeként is készülöben van egy Szűcs Sándor válogatott művek, tanulmányok kiadása is.

És igazolja mindenek előtt ez a mai emlékünnepe, amely azon túl, hogy emlékeztet az 1974-ben rendezett nagy szakmai haszonnal járt 70. születésnapjára, afelől is bizonyosodott, hogy megbecsüljük helytörténeti kutatóinkat, Szűcs Sándor mellett Dorogi Márton, Rettegi Istvánné, a nagy elődöt Karacs Ferencet és másokat.

Munkásságukat fel kívánjuk mérni, magunkévá akarjuk tenni, eredményeiket fel szeretnénk használni a szaktudományok gyarapításán túl napjaink gazdasági-, társadalmi- és kulturális kérdéseinek jobb, eredményesebb megválaszolásához.

Felkérem dr. Dankó Imre kandidátust, Szűcs Sándor egyik legjobb barátját, hogy Szűcs Sándor élete és munkássága című előadását tartsa meg.

SZÜCS SÁNDOR ÉLETE ÉS MUNKÁSSÁGA

DANKÓ IMRE

Mélyen tisztelt Közönség!

Tíz évvel ezelőtt, miután Szűcs Sándor átvette a Magyar Néprajzi Társaság legnagyobb kitüntetését, a Györfy István Emlékéremet, és a Szolnok megyei Múzeumi Szervezet első, 70. születésnapjára Balassa Iván, Selmecci László és Kaposvári Gyula által szerkesztett évkönyvét, a szülőfaluban, Biharnagybajomban került sor az ünnepi köszöntésre. Ekkor adtam át a szűkebb haza, a meghittebb baráti, de egyben szakmai kör és a szülőfalu ajándékát, az általam szerkesztett *Bajomi krónikát*. Ha most fellepom ezt a közben szép pályát befutott kiadványt, és megnézem az akkor köszöntöket: *Gazdag István, Rettegi Istvánné, Dankó Évát, Csorba Csabát, Módy Györgyöt, Molnár Ambrust, Balogh Istvánt, Varga Gyulát, Gunda Bélát, Bellon Tibort, Szilágyi Miklóst, Ujváry Zoltánt, Dorogi Márton, Novák Lászlót, Kacska Zoltánt, É. Kiss Sándort és Bakó Endrét*; egy olyan mesterekből és tanítványokból álló gárdát látok felvonolni, akik az azóta eltelt 10 év alatt egyrészt tovább tetézték eredményeiket, még inkább mestereivé váltak az érdeklődésük ösztönözte tudományos vagy közéleti (és miért választanánk itt szét a kettőt!) munkájuknak; másrészt az akkor indulókat, akik a legjobb példák nyomán — mára mesterekké, elismert kutatókká, közéletünk jeles szereplőivé nőttek. Akkor úgy éreztem és most is úgy érzem, hogy ebben a mindkét irányú fejlődésben, minden esetben benne volt, benne van Szűcs Sándor életpályájának, egyéniségének ösztönző ereje, példája is. Különösen kiválglik ez akkor, ha tudjuk, hogy egy évvel később, nagyjából ugyanerre a társaságra támaszkodva, Szűcs Sándornak, mint a Sárréti Intézmény Bizottság elnökekénti intenciója szerint, itt Püspökladányban rendeztem meg az első, a Sárrét különböző kérdéseivel foglalkozó tudományos tanácskozást *A Sárrét hagyományos életmódja* címmel, aminek az anyagát aztán a *Ladányi Híradó* külön számban ki is adta. Szűcs Sándor központi tárgyköre, élete, munkássága egyetlen, mindenünnen hozzá visszakanyarodó témája a Sárrét, a Sárrét hagyományos életmódjának feltárása, megmutatása volt. Ter-

mészetesen a maga sajátos megközelítési módja, felfogása és stílusa szerint. Szűcs Sándor nagyon is tudatában volt annak, hogy amit és ahogy elmond a Sárretről, az más, és sokakban kétségeket támasztó, mint a szokásos, az empirikus megismerésen alapuló elemző vagy éppen szintetizáló tudományos tevékenység. Sohasem felejttem el szavait, amiket éppen az előbb említett konferencia előkészületei kapcsán mondott nekem: „Te is tudod — mondta —, hogy amit én csinálok az egészen más, az nem olyan, mint ami ott el fog hangzani, de azt sem Te, sem más nem tagadhatja, hogy a Sárretről utánam, az én hírelésem után foglalkozik, hogy nagy lendületet adtam, illetőleg, hát annyit, amennyivel mindenki tartozik a szülőföldjének, az előtte járónak, meg a templomnyi időt megért szülőháznak, ha még már rá is dől.” Ha most pedig végignézek ezen az 1974. évi, a Sárretré hagyományos életmóddal foglalkozó konferencia előadói — az egyezéseket az előző névsorral nem tekintve — *Balassa Iván, Dám László, Barabás Jenő, Filep Antal, Juhász Antal, Kósa László, Varga Gyula, Takács Lajos, Orosz István, Szabó Ferenc, Bellón Tibor, Ujváry Zoltán, Ferenczi Imre, Katona Imre, Andrásfalvy Bertalan* — minden elfoglaltság nélkül állapíthatjuk meg, hogy akkor is, de különösen aztán, az azóta eltelt idő alatt szakmánk, a magyar néprajztudomány, művelődéstörténet legkiemelkedőbb alakjairól volt szó. Ok mondták el, fejtették ki véleményüket a Sárretré hagyományos életmóddjáról, a kutatás a feltárás szükségességéről, a korszerű tudományosság célkitűzéseinek, módszertanának érvényesítéséről — *Szűcs Sándor* jelenlétében, *Szűcs Sándor* helyeslő bólogatásai, egyetértő mosolyai közben —, és valóban — ahogy mondta — csak ő utána, csak rá hivatkozva, csak ő és csak őt nézve, semmi módon sem megkerülhetve, kihagyatva őt, a „Sárretré tudósát”. De minderről majd később, emléklülésünk másik részében! Most *Szűcs Sándorról* essék szó! Mégpedig a szokásostól eltérően, szubjektíven, a személyes kapcsolatot, a baráti emlékezés módján.

Holnap lenne 80 éves. Mint tudjuk, Biharnagybajomban született 1903. október 23-án, abban az öreg, óriás portán álló, jellegzetesen bihari kismesesi házban, amelyet aztán soha el nem hagyott. A ház falán kézzel ezelőtt lepleztük le *Györfi Sándor karcagi szobrászművész* *Szűcs Sándor* domborművét, mintegy figyelmeztetésül is arra, hogy ezzel a nem mindennapi házzal, ezzel a közösségre hagyott, óriási hagyományokat hordozó épülettel kapcsolatosan is vannak feladataink. *Szűcs Sándorról* minden életrajzírója, műveinek ismeretői mindmegannyian megírták, hogy számára ez az öreg ház nyújtotta a családi, aztán a szomszédai, még szelebb körben a bajomi és végül a sárretréi környezetet; nyújtotta azokat a meghatározó erejű, soha el nem múltó hatású *élményeket*, amelyek szemléletét, egyéniségét és életmódját is — magas műveltsége, egyetemi végzettsége, egyetemi oktató mivolta ellenére — megszabták, erős szorításban tartották *Édesapja* úgynevezett „okszzerű” gazdá volt, az akkori modern elvek szerint próbálkozott gazdálkodni. Szép kis könyvtára volt a századfordulón aktuális mezőgazdasági könyvekből. De a szépirodalmat is kedvelte, sokat olvasott, a mesélő kedvű írót, a szép történeteket kitaláló és mondó elbeszélőket, elsősorban *Jókait*, de a korábbiakat is, például *Vas Gerebent* is szerette. Még inkább irodalmi érdeklődésű volt az anya, az édesanya, aki a költészetet is kedvelte, *Petőfit*, *Arany Jánost* olvasott és mesélt, mesélt sokat. Részint olyan meséket mondott, amiket másoktól, saját szüleitől, a vele egykorú bajomi lányoktól, legényektől hallott a lányágakor még általánosan ismert és gyakorolt közösségi munka- és szórakozási alkalmakkor: az *Arany János* által is megénekelt *tengerihántáskor*, a *tollfosztások* idején, a *fonókban*, *gyékénymunkán*, de a *külső*

kerti szőlők szüretein és az óriási *belső kertek* szilvafáinak termése, a *lekvárfőzés* idején. Mind-mind kiváló mesemondási alkalom volt. És hát elmondhatjuk *Szűcs Sándor* szavaival, hogy nemcsak édesanyja „volt füles a mesére”, hanem ő maga is. *Szűcs Sándor* mindenképpen beleszületett és ami talán még fontosabb, belenőtt ebbe a sárretréi mesevilágba, ebbe a hagyományos életmódba, kultúrába. Napokig csüngött egy-egy öreg pásztoron, aki várakozás közben, mert behajtott elszámolni a nemzetes úr; később mikor az apa korán elhunyt, a nemzetesszony portájára, órák hosszat mondta, mondta a mesét. Mesét? — nem; hanem igaz történeteket, amelyeket, ha még oly fantasztikusak voltak is, és talán egyoldalúak, csak a kivénhedt, öreg pásztorok, rétes emberek életével foglalkozók voltak is, be voltak vonva valami sajátos öntudattal, felemelkedési vágygal, illetve ezek költői kifejezésével. Nos, ezek a körülmények alkoták *Szűcs Sándor* igazi iskoláit. Ez a környezet nevelte a magáénak, tette figyelmesé a elhaló életformák, a felbomló kultúrák, a felszámolt régi vízes világ, a Nagy- és Kissárretré lassan-lassan az emlékezetből is kivész, számunkra nemcsak sejtelmes, hanem valószerűtlen világa megismerésére és ösztönözte a minél szelebb körben való megismergetésére.

Középfokú iskoláit Püspökladányban kezdte, itt jár polgáriba, hogy aztán a gyakorlatias gondolkodású apa terveinek megfelelően, a debreceni Felső Kereskedelmi Iskolában folytassa tanulmányait és ott is érettségizzen. Mint kereskedelmista is megtalálta a maga vágyainak, sejtett érdeklődési körének megfelelő mestert. A kereskedelmiben tanára volt az a kiváló ember-földrajzos *Márton Béla*, akivel aztán később, egyetemi éveit alatt, mint az Egyetemi Földrajzi Intézet magántanárával találkozott. *Márton Bélától* is eredhetett az a vágya, amit aztán valóra is váltott, hogy tudnillik nem kereskedelmi pályát választ, hanem az egyetemre iratkozik be és ott tanul; mit? *földrajzot* — természetesen, a *Márton Béla* tudományát, amit olyan vonzón tudott bemutatni tanítványainak. Csakhogy ehhez akkor különbözőzeti érettségi vizsga kellett. Egy évet szánt rá *Szűcs Sándor*, de a gimnáziumból is érettségi bizonyítványt szerzett, és 1932-ben beiratkozott az egyetemre, úgynevezett szabad bölcsésznek; földrajzot és egyes történelmi előadásokat hallgatott. Az egyetemen tárulkozott ki előtte a világ, a Földrajzi Intézet igazgatója, *Milleker Rezső* professzor, a jeles ember-geografus, a néprajz iránt is erősen érdeklődött. Ő volt az első, aki a debreceni egyetemen néprajzi előadásokat tartott, de ami még főbb, az az, hogy maga köré gyűjtötte a néprajzi érdeklődésű embereket és a Földrajzi Intézethez kötődően valóságos néprajzi intézetet, iskolát alakított ki. A már említett *Márton Bélán* kívül legfőbb erősségei voltak ennek a néprajzi csoportosulásnak *Mendől Tibor*, aki alapvetően földrajzi érdeklődésű volt ugyan, de úgy, hogy kutatásait, feldolgozásait mindig a néprajzi szempontok figyelemmel tartásával végezte. Különösen a táji adottságok vizsgálatánál, a településkutatásban érvényesítette néprajzi ismereteit, célkitűzéseit. Aztán különösen *Ecsedi Istvánra* kell felfigyelnünk, aki mint *Milleker* magántanára, kimondottan néprajzi kutatásokat végzett, és az egyetemen ilyen jellegű oktatómunkát is folytatott a Földrajzi Intézetben belül. A meteorológus *Berényi Dénes* sem lehetett háttalan *Szűcs Sándorra*, hiszen későbbi éveiben, munkáiban különös gondoskodással foglalkozott az időjárás viszonyzataival.

Szűcs Sándor mindannyiójukkal, de különösen *Ecsedi Istvánnal* épített ki jó kapcsolatokat. *Ecsedi István* — a különben elég zárkózott ember — barátságába fozadta az érdeklődő és a népelet felől tökéletes tájékozottsággal rendelkező fiatalembert. Elhívta magával hortobágyi „bejárásaira”, gyűjtőútjaira. *Szűcs Sándor* *Ecsedi* társaságában ismerkedett

meg a puztával, a Hortobágy jeles alakjaival, hogy mást ne mondjunk, *Rimócizval*, az utolsó csárdái hegedűssel, vándormuzsikussal. *Milleker* is szerette, és szép jövőt jósolt a törekvő, tisztességtudó, szerény és láthatóan gazdag és érzelgény lelkivilággal rendelkező fiatalembernek. Az egyetem elvégzése után bent is tartotta az egyetemen, intézetében.

Szűcs Sándor, mint egyetemi tanársegéd részt vett aztán azokban a tudományos munkákban és publikációs tevékenységekben, amit *Milleker Rezső* folytatott. *Milleker Rezső* a Tisza István Tudományos Társaságon belül Honismereti — honismertető, ahogy ő mondta — Albizottságot szervezett, amelynek egy igen rangos kiadványsorozatát is indította. A kiadványsorozat szerkesztése intézetében folyt. Itt, szerkesztés közben ismerkedett meg *Szűcs Sándor Győrffy Istvánnal*, akinek egy német nyelvű feldolgozása jelent meg a sorozatban. De itt, az intézetben szerkesztették a *Debreceni Szemlét* is, amiben aztán *Szűcs Sándor* első tanulmányai is megjelentek. És nem szabad figyelmen kívül hagynunk az intézet saját kiadványsorozatát sem, azokat a főleg emberföldrajzi tárgyú geográfiai feldolgozásokat sem, amelyek eredetileg részben szakdolgozatok, részben doktori disszertációk voltak. Egy követelmény tartotta, kapcsolta őket össze: a néprajzi igényű emberföldrajzi szempontok érvényrejtetése. *Szűcs Sándor* ebben a műhelyben vált szakképzett etnográfussá, a legjobb mesterek nyomán; *Milleker Rezső*, *Márton Béla*, *Mendől Tibor*, *Ecsedi István* keze alatt. A döntő hatást azonban nem ők, hanem a segítségükkel megismert *Győrffy István* váltotta ki *Szűcs Sándorból*. Különösen az 1922-ben kiadott *Nagykunsági krónikája* gyakorolt mély, a következőkben soha el nem hagyható hatást *Szűcs Sándorra*, a maga sajátos, feldolgozásmódszójával, stílusával, hogy a rokon táj, a Nagy-kunság varázsáról ne is szóljak.

Bármily jó környezetben is volt *Szűcs Sándor* a debreceni egyetem Földrajzi Intézetében, bármily jelentős, meghatározó erejű kapcsolatokra tett is ott szert, még ma sem eléggé tisztázott körülmények között és okok következtében a doktorátus letévesése előtt, kétévi díjtalan gyakornoki-tanársegédi tevékenység után otthagya az egyetemet és elment haza, Bajomba, gazdálkodni. *Szűcs Sándor* lépését sokan a már ekkor megmutatókozó erős tartózkodásával, depresszióra hajló visszavonultságával magyarázták. Abban is lehetett valami, hogy megunta a nem neki való „úri” és mindinkább a jobboldali szélsőségek felé tartó egyetemi életet s nem várva be, hogy sérlemek érjék, hogy kitegye magát mindenféle gyanúsítgatásnak, fenyegetésnek, netalán üldözésnek, magától távozott. De közrejátszhatott visszavonulásában az is, hogy néhány egyetemi emberben, hallgatótársában mélységesen csalódott. Sajátosan, a vélemények között fel sem tűnt az a reális, nagyon is valószerű ok, hogy *Szűcs Sándor* anyagi okok, a rászorultság következtében hagyta ott az egyetemet és ment haza — gazdálkodni. Bizony, gazdálkodni, mert közben az édesanyja vezette gazdaság nagy bajba, majdhogynem csödbe jutott. Felemészítette a kis vagyonkát a gyerekek neveltetése, a két lánytestvér kiházasítása és a sorozatosan rossz gazdasági évek mellett a Bajomban is nagy gazdasági visszaesést jelentő hadi gazdálkodás bevezetése. Ez volt az időszak, amikor Imre öccse is odahagyta alig jövedelmező egyházi állását, a pap-ságot, és kereskedéssel próbálkozott. *Szűcs Sándor* nem vegetálni ment haza, hanem nagyon is nagy tervekkel. Elsősorban valóban gazdálkodni, de nem feledkezve meg a néprajzról sem, a Sárrét megismerésének és megismertetésének feladatáról sem. Valóban így is történt. A „nyolcadik ikszbe lépő” édesanyja válláról sok gondot levett, a gazdaság megmaradt részét rendbeszede és a lehetőségekhez képest eredményesen fej-

lesztette is. Leginkább a szülőházhöz tartozó óriás porta kertjét szerette gondozni. Szakszerű munkájával a kertet jövedelmezővé tette, a kert a továbbiakban alapja lett a Szűcs-család gazdaságának. Ennek a kertnek a művelése is azon erős, elszakíthatatlan kapcsolatok egyike volt aztán, amelyek *Szűcs Sándor* Bajomhoz, a szülői házhoz kötötték és el nem engedték soha. *Szűcs Sándor* nem szívesen hazajött szemelvény dolgaírói, különbözően nem a debreceni egyetemről való hazajöveteléről. Többször is rá akartam terelni köztünk a szót erre a „kényes” területre, szinte mindannyiszor eredménytelenül. Egy alkalommal még azt is megkaptam, hogy „hagyjad már ezeket a kelletlen dolgokat, hát nem veszed észre, hogy kerülöm őket, mint a macska a forró kását”. Kelletlen dolgok? — bizonyára nagy volt a csalódása is, bizonyára nem értett egyet az egyetemen kialakuló és mindjárt meg erősödő közszellemmel, az azonban biztos, hogy nem ezek voltak a hazamenetel-visszavonulás közvetlen okai, hanem a gazdaságiak. Hogy ez mennyire így volt, hogy *Szűcs Sándor* mennyire nem tervek, a jövőt építő szándékok nélkül jött haza és fogott a gazdálkodáshoz, azt az is bizonyítja, hogy ekkor, bajomi magánya kezdetén, 1940—1944 között kutatott, gyűjtött és írt legtovább. Ekkor, Bajomból építette ki haláláig tartó kapcsolatát *Balassa Ivánnal*, *Vargha Lászlóval*, *Molnár Balázssal*, hogy csak a legismertebbeket említssem. Ekkor írta és jelentette meg a mindmáig főműveinek vehető *A régi Sárrét világa*, 1942-ben. A régi Sárrét világa valóságos könyvsiker volt, *Szűcs Sándor* nevét országszerte ismertté tette. Ettől kezdve látta benne mind a szakma, mind a közvélemény a „Sárrét tudósát”. Ettől kezdve fordultak hozzá mind nagyobb számban a fiatal kutatók, írók, újságírók tanácsért, felvilágosításért a Sárrétet, általában a népetélet érintő kérdésekben. Ezekben az években épült bele a bontakozó népi Magyarországra, vált a falukutatók, a népi írók barátjává, küzdőtársává.

A második világháború elérte Bajomot is. A gazdaság, minden igyekezete ellenére egyre rosszabbul ment, a kis Szűcs-család szinte mindenképp kifosztva érte meg a felszabadulást. *Szűcs Sándor* ezekben a napokban lépett igazán a közelet terére; a felszabadult Biharnagybajom „mindenesen” lett. Először a Nemzeti Bizottságban tevékenykedett, oroszlánrészt vállalt az élet újrarendezésében. Az iskolában tanítást vállalt, a közszégház gazdasági (szervezési- és igazgatási) ügyekkel foglalkozott, ahogy mondta „olyan nélkülözhetetlen falu esze lettem”. A „nelliözhetetlen falu esze” mindjárt a kezdetek kezdetén belépett a Kommunista Pártba, sőt 1945-ben, mint a Kommunista Párt képviselőjelöltje is szerepelt. Nagyon népszerű ember lett, megbecsülték, hallgatták a szavára s mégis-mégis éreznie kellett, hogy a személyi kultusz elharapozásával párhuzamosan, veszít népszerűségéből, tartózkodókká váltak vele szemben. Nagy fellobbanása volt még a *Bihari Népfőiskola* megszervezése és vezetése, Bihar-tordán. Mint a szabadművelési szervezet munkatársa szervezte, irányította a főiskolát, amely — ahogy az azóta róla megjelent írásokból emlékezőesékből egyértelműen kitűnik — a magyar népi műveltség egyik legerősebb, sok egyéni sajátossággal bíró intézménye volt. Olyan jelentős intézmény *Szűcs Sándor* szemében is, amiért odahagyta a gazdálkodást, odahagyta Biharnagybajomot, a szülőházat és olyan fontos, olyan jelentős, hogy amikor megszűntették, *Szűcs Sándor* is úgy érezte, hogy vége. Nem is vállalta tovább a népművelési állást, hanem lemondva, ismét hazajött Bajomba. Ezúttal azonban már sokkal sanryaróbb, kilátástalanabb körülmények közé, mint először. A gazdálkodás, a kert a különféle gazdasági szankciók következtében ténylegesen tönkrement, a család elszegényedett. Édesanyja nagyon megöregedett, Zsuzsánna húga is betegebb lett, állapot

erőteljesen rosszbabodott. Imre öccsének, aki odahagyva a kereskedést hazajött, ugyancsak megzaporodtak a gondjai. Bajomban lett rövid ideig káplán, hogy aztán elmenjen a távoli Magosligetre papnak, meghalni. *Szűcs Sándorra* keserves napok, évek köszöntöttek. Írásait nem igen tudta elhelyezni, könyvei nagy időközökkel jelentek csak meg Budapesten, 1952-ben aztán újra közszolgálatba állt, barátai tanácsára és segítségével a karcagi *Györfly István Nagykun Múzeum* igazgatója lett. Hivatalát *Péter László*t vette át, aki maga is sok segítséget nyújtott ahhoz, hogy *Szűcs Sándor* elfoglalhassa a karcagi múzeum igazgatói tisztét.

Karcagi! Györfly István szülővárosa! — mind megannyi ösztönző erő, munkába lendítő indítás! Így is volt. *Szűcs Sándor* rövid tájékozódás után a karcagi múzeum életébe döntő változást vitt: jól megszervezett, gondosan kidolgozott, nem annyira mennyiségű, mint inkább minőségi szempontokat követő gyűjtőmunkával hamarosan pótolta a múzeum háborúban elszenvedett óriási veszteségeit; a karcagi múzeum gyűjteményeit hamarosan a legjelentősebb helytörténeti-néprajzi gyűjteménnyel rendelkező múzeumok sorába emelte. Emellett sokat is írt, apró, a későbbiekben összegyűjtve is kiadásra került rajzolatokban, elbeszélésekben, ahogy ő mondta „historiákban” örökítette meg Karcag, a Nagykunság, Bajom, a Sárrét és a szomszédos Hajdúság, egyáltalán a *Három Föld* és környéke, például a békési vidék népeletét. Ezekben a historiákban régebbi gyűjtései jutottak szóhoz, tárgyak változatosabbá vált, a „régis világa” körülményeinek bemutatásán kívül helyet kaptak bennük bőséggel más témakörök is. Ezek az írások főleg a Szolnok megyei sajtóban, Szolnok megyei kiadványokban jelentek meg. Munkásságában mind nagyobb jelentőséget kapott a művészi, a nyelvi gazdagságával kitűnő kifejezőmód — az írásművészet.

Szűcs Sándor nem idegen helyre, nem minden előzmény nélkül ment annakidején Karcagra. Írásai egy részét 1940—42-ben a karcagi *Nagykunsági Lapok* sorozatban közölte. Sok ismerőse is volt a városban, végredményben jó helyre került. Azonban mégsem annyira jóra, hogy odahagyta volna élete Bajomot, a szülői házat! Inkább vállalta a mindennapi bejárást Bajomból, kétszeri átszállással Püspökladányban, a hajnali kelést, a késő éjszakai lefekvést, a rengeteg törődést, fáradságot... Tíz évig csinálta és 1963-ban, amikor 60. életévét betöltötte, nyugdíjba ment. A nyugdíjbanemelés nem jelentette számára a „hazaköltözést”, mert el sem költözött hazulról. Ekkor került sor házasságkötésére is. A karcagi helytörténeti-honismereti, néprajzi munkálataik során megismert *Nagy Erzsébet*, *Berta* általános iskolai tanárnőt vette feleségül. Felesége költözött hozzá Bajomba, ahol tovább folytatta néprajzi gyűjtő, hímező, kézimunkázó, nád-szalmaképe-készítő tevékenységét. Ez a kései házasság már csak azért sem hozhatott nyugalmat a Szűcs-házba, mert Erzsébet asszony súlyos beteg volt, többet volt kórházban mint odahaza, ahol az ugyancsak elbetegesedett *Zsuzsika* is mindinkább terhet jelentett. Előbb *Zsuzsika* halt meg, aztán kevéssel utóbb a felesége. *Szűcs Sándor* valóban magára maradt az ősi házban, a mindjobban elvaduló portán. Már korábban úgy írtak róla, hogy „a remete”, a „magányos” tudós, az „utolsó tanú” bár az igazi remeteség, a tényleges magány csak ez volt, életének utolsó húsz éve. Meg-megújuló lendülettel írt újabb, és újabb historiákat és azok most már leginkább a *Hajdú-bihari Naplóban* jelentek meg. Kétévénként kikerült egy-egy gyűjteményes kötetbe is a sajtóból. A legutolsó 1977-ben, *A régi magyar vízivilág* című összeállítás volt. Mind a különböző helyeken közreadott historiák, mind ezek az összeállítások kevés újat hoztak már, jobbra ismétlések, újraközlések voltak, sok esetben még a cí-

meket sem változtatta meg. *Szűcs Sándor* nagyon nagy feladat elé állította a filológusokat, mert nagyon nehéz kiemelezni a sok közlésből az eredetit, az első feldolgozást és hozzájárulni a többi, a maguk esetleges kisebb-nagyobb pótlásaival, törléseivel, átírdogásaival.

Megnehezítette az életet *Szűcs Sándor* számára az a tény is, hogy érezhetően vesztett szakmai tekintélyéből, sokan ha nem is hallható szóval, de a szemére vetették az előadásmódját; tudománytalannak minősítették, inkább az irodalom körébe sorolták munkáit; majd hogynem hitelesen is kételkedni kezdtek. Mindez igen megviselte, mely depresszióba esett, amin nem tudtak enyhíteni a hozzá látogató hűséges barátok, *Dorogi Márton*, *Balassa Iván*, *Molnár Balázs*, *Bellon Tibor*, *Miklya Jenő* vagy e sorok írója sem. Erdekesen reagált egy-egy ilyen felülebe jutott „vélekedésre”; jegyzetei, levelezése, kéziratai módszeres megsemmisítéséhez fogott és azt csak időlegesen, valamelyik látogatója „akaratos tanácsa” következtében hagyta abba. Felesége rokonsága, felesége testvérei, igyekeztek rajta segíteni, gondját viselték volna, ha felköltözik hozzájuk Pestre. Erre azonban *Szűcs Sándor* nem volt hajlandó, „jártányi ereje fogytáig” a „templomnyi időt megért” öreg házban maradt, várva, hogy „majdcsak rámszakad a menyétjárta tető”. Végso esélettségében az addigi is gondját viselő *községi tanács* szociális otthonba juttatta, ahol a gondos kezelés, ápolás ellenére is el kellett viselnie még egy kínos combnyaktörést is... 1982. augusztus 2-án halt meg. Hazahozatták és szülőfalujában, az ősi háztól temették el az egész község, a magyar néprajztudomány nagy részvéte mellett.

Szűcs Sándor még jóval halála előtt *Balassa Iván* közreműködésével végrendelket készített. Házát, portáját, az örökösökkel való megegyezés alapján minden könyvét, iratait, felszerelési tárgyait, bútorait, stb. az általamra hagyta azzal a kikötéssel, hogy azok közgyűjteménybe kerüljenek, illetve, hogy a ház és a porta közművelődési célokra szolgáljon, közgyűjteménynek adjon helyet. A Szűcs-féle házban — népi műemlék — a községi tanács a megyei múzeumi szervezett közreműködésével egy, a Sárrét-kutatás ügyét is szolgáló, részben szabadtéri néprajzi múzeum jellegű állandó kiállítást fog létesíteni. A hagyatékí anyag pedig a püspökladányi *Karacs Ferenc Múzeumba* került. Ott kerül feldolgozásra, múzeumi nyilvántartásba vételre. A hagyaték felhasználásának első lépése volt a ház vonatkozásában a mai *Szűcs Sándor-portré teleplezése*, a hagyaték vonatkozásában pedig az az *emlékkiállítás*, amit kevéssel ezelőtt nyitottunk meg itt, a Karacs Ferenc Múzeumban.

Mindkét aktus jelzés, iránymutatós a holnap 80 éves *Szűcs Sándor* anyagi- és szellemi hagyatékának jobb, teljesebb felhasználása felé.

Ujváry Zoltán:

Öszintén köszönöm *Dankó Imre* személyes élményekkel és emlékekkel átszőtt előadását. Ma mindannyian tisztelettel emlékezünk és hajtunk fejet *Szűcs Sándor* életműve előtt. Tudom és érzem, hogy emlékezésünk nemcsak az alkalomhoz kötődik. *Szűcs Sándor* élete és munkássága példakép számunkra. Bizunk abban, hogy az újabb generáció tovább halad az ő útján, folytatója lesz az ő kutatásainak és felvázolja majd az átalakulás, változás folyamatait is.

Szűcs Sándor a Sárréttel kapcsolatban számos történeti és néprajzi tudományos problémát vetett fel. Többségében ezekhez is kapcsolódnak

ülésszakunk most következő előadásai és referátumai. A bevezető előadás megtartására dr. Orosz Istvánt, a Kossuth Lajos Tudományegyetem Bölcsészettudományi Karának dékánját kérem fel tisztelettel.

A SÁRRÉT-KUTATÁS MAI ÁLLÁSA

OROSZ ISTVÁN

A Sárrett a történeti Magyarország jellegzetes tájegysége. Megkülönböztető táji sajátosságai a történeti régmúltban alakultak ki, létüket a különböző szaktudományi kutatások általában nem vonják kétségbe. Mégis azt kell mondanunk, ha a Sárretről beszél a történétíró, az etnográfus, a gazdasági vagy természeti földrajzi jelenségek elemzője, az irodalomtörténész vagy más tudománysszakok képviselője, nem feltétlenül ugyanarról a vidékről szól. Pedig a regionális kutatásokat nagyon nehéz elmosódott határu tájak keretei között folytatni s aligha nevezhetjük szerencsés helyzetnek, hogy különböző tudománysszakok még napjainkban is másként határolják el azt a régiót, amit a konvenciók szerint Sárretnak nevezünk.

A Sárrett-kutatás mai állását vizsgálva már az első lépésnél beleütközünk a fenti problémába, aminek megoldatlansága a kutatások további sikeres folytatását is gátolhatja.

A történeti kutatás számára a kiindulópont nem lehet más, mint az Anonymus által emlegetett Szerep-sár, amelyet elhagyva honfoglaló őseink Szeghalomra érkeztek, illetve a 14. századi okleveles feljegyzésben Nogsaar-nak nevezett vizes, mocsaras, csak időnként legelthető illetve kaszálható táj, amit a Sebes-Körös és a Berettyó akkor még szabályozatlan vize alakított ki. A természeti táj azonban az érintett két megyében: Biharban és Békésben igen korán közigazgatási egységgé is vált, olyan szolgabírói kerület volt a nemesi megye megszervezése után, amit Bihar megyében sárretri járásnak is neveztek. Békés megyében a Sárrethez számított települések: Vészto, Szeghalom, Füzessgyarmat, Körösladány, Dévaványa és a mai határukon levő sok elpusztult középkori település nem alkottak ugyan egy közigazgatási egységet, a Sebes-Körös sárretrét vagy a Kis-Sárretnet azonban ugyanúgy egységes tájnak tekintették, mint a Bihar megyei települések együttesét. A tágabban felfogott Sárrett területéhez a történeti kutatás olyan településeket is figyelembe szokott venni, amelyek sem földrajzi, sem néprajzi szempontból nem tekinthetők sárretnak. Ebben többnyire a forrásanyag szabta kényszerűsége is szerepet játszik. A sárretri járáshoz nemcsak Komádít, vagy Sárrettudvarit számították a kortársak, hanem a közigazgatási egység természetéből fakadólag Mikepércset, Derecskét, Hajdúsámsont, sőt időnként a később Szabolcs megyéhez került Nyírácsádót is. Bármennyire nyilvánvaló, hogy e települések jellegüket tekintve nem azonosak a sárretriekkel, különválasztásukra egy sor forrásban — főként azokban, amelyek a szolgabírói járás egészére vonatkoznak — nincs lehetőség.

A földrajzi kutatások a Sárrett körülhatárolásában természeti és gazdasági tényezőket szoktak figyelembe venni. A gazdasági földrajz az utóbbi években elsősorban a vonzáscentrum és vonzáskörzet kutatásokkal igyekezett az ország kisebb tájegységeit körülhatárolni. Ezek a vizsgálatok a történeti Sárrett esetében sajátos negatívumot eredményeztek. A

Sárretnak nincs felsőfokú, de még középfokú centruma sem, hiszen a terület középpontjának tekinthető Szeghalom nem tölt be ilyen szerepkört. A kisebb centrumok, amelyek a sárretri tájra vonzást fejthetnek ki a régió peremén helyezkednek el, akár Püspökladányt, akár Berettyóújfalut, akár Békést tekintjük ilyen centrumnak. A Sárrett történeti tájegysége így feloldódik más vonzáskörzetekben, azaz a mai állapotból kiindulva gazdasági egységnek akkor sem tekintheti a földrajzi kutatás a Sárretnet, ha a vonzáskörzetek és a gazdasági körzetek közé nem kíván feltétlenül egyenlőségjelet tenni. Egy néhány évvel ezelőtt született földrajzi tanulmány igen egyértelműen fogalmazva állapította meg: „Alig van az országnak olyan vidéke, ahol ennyire egyértelműen elválnának egymástól a régiók, ill. a gazdasági mezokörzetek. Ez arra utal, hogy a Sárrett terület gazdasági oldalról alig rendelkezik belső kohézióval.”

A természeti földrajzi kutatások, amelyek nemcsak a jelen, hanem a múlt viszonyait is figyelembe vették nem eredményeztek ilyen negatívumot. A Körösök vidékét, amelyen belül helyezkedik el a Kis- és Nagy-Sárrett a természeti földrajzi kutatások Magyarország egyik legnagyobb méretű süllyedékerületének tekintik. Földtörténetileg egészen fiatalkori süllyedés eredményeként az eredetileg Szeghalom felé folyó Berettyó Bakonszegnél nyugatra fordult és létrehozta a Nagysárrett terjedelmes mocsárvilágát. Ettől egy lapos hát választotta el a Sebes-Körös által létrehozott Kis-Sárretnet. A vízvilág e területen egészen a múlt századi folyószabályozásokig fennállt, hol kisebb, hol nagyobb kiterjedésben. Ha a Berettyó, a Kék-Kálló illetve a Sebes-Körös sok vizet szállított a két Sárrett összefüggő területet alkotott, sőt a Tisza nagy áradásainak idején a Fekete-Körös mocsaraival és a Tisza öntésterületeivel is összefüggött. Aszályos esztendőkből a háta sokkal jobban kiemelkedtek s a két Sárrett is elkülönült egymástól. Mindenképpen kétségtelen tény azonban, hogy a természeti viszonyokat tekintve a Berettyó és a Sebes-Körös mocsaras nádas réti világa jól elkülöníthető formában jelentkezett a nagyobb régióban, megkülönböztetése teljesen indokolt.

A néprajzi kutatás az életmód, a gazdálkodás és a településrend felől közelítve meg a kérdést nagyon sok ponton érintkezik a természeti földrajzban használatos Sárrett fogalommal. Mindazok, akik a vidék sajátos táji arculatát keresték: Osváth Páltól Végh Józsefen keresztül Szűcs Sándorig, nem tekinthettek el a vízvilágtól, a mocsaras rétek és legelők sajátos életmódalakító hiedelemformáló, települést és gazdálkodást meghatározó szerepétől. Az sem lehet kétséges, hogy a néprajztudományban élő Sárrett-áji komplex szemlélete lehet a kiindulópontja egy majdnai Sárrett-monográfia előmunkálatainak. Ehhez azonban nemcsak a különböző tudományágakban élő Sárrett-képet kell közelíteni egymáshoz, de nagyon sok kutatási feladatot is kell megoldani. Saját feladatokat nem is foghatom fel másként, mint úgy, hogy az eddigi eredmények tükrében igyekszem néhány megoldandó kérdésre felhívni a figyelmet. Az elsősre — és véleményem szerint a legfontosabbra — már az elmondottakkal utaltam. Feltétlenül közelíteni kell a különböző tudománysszakok Sárrett képét egymáshoz, nem erőszakoltan, hanem a sokoldalú megközelítés igényével. A kiindulópont nem lehet más mint az életmódkutatás a maga összetett mivoltában és táji meghatározottságában. S ha a gazdaságföldrajzi elemzések a történeti Sárrett mai széthullását mutatják a néprajzi és gazdaságtörténeti kutatásnak fel kell tárnia a mához vezető utat, magyarázatot kell adni erre a széthullásra. A feladat tulajdonképpen más hagyományos történeti tájak esetében is hasonló: annak vizsgálata, hogy a tőkés és szocialista korszak objektív gazdasági hatóerői hogyan rombolják szét

a hagyományos gazdasági körzeteket s hogyan teremtenek helyettük újakat. Mindez azonban megköveteli a hagyományos életmód árnyalt szemléletét is. Különösen a Sárrét esetében kísértés és olykor máig is kísért az ösfoglalkozások szerepének romantikus túlbecsülése a települések népének életében. A régi Sárrét életéről is torz képet festenek, ha azt csak a pákások és más vízi emberek világának tekintenék. A történeti források egy behatóbb vizsgálata nem hagy kétséget afelől, hogy a sárréti településeken a különböző ösfoglalkozásoknak nem meghatározó, csak kiegészítő szerepe volt. A hagyományos gazdálkodás célszerűségét éppen az adta, hogy a természeti környezet kínálta lehetőségeikkel maximálisan tudott élni, azokat be tudta építeni specialitásokként az etnikum vagy ország egészére jellemző termelési feltételek közé. Ez jellemezte a Sárrét világát is.

Az elmondottakkal már utaltam is a kutatások másik nagy kérdéskörére, amelyben az eddigi eredmények ellenére is még sok feladatunk van. A *sárréti gazdálkodás* feltárásában igen számottevő eredmények születtek az elmúlt években, mind a néprajzban, mind az agrártörténetben. Ennek a gazdálkodásnak a török-kor előtti időszakáról természetesen kevesebbet tudunk, mint a 18–19. századról. Ez azonban más tájegységek esetében is így van. A Biharnagybajomra, Berettyóújfalura, Vésztőre és más sárréti településre vonatkozó kutatások azt mutatják, hogy a történeti források alapján vizsgálható korszakokban, a 15–17. században a sárréti települések gazdálkodása is a földművelés és állattenyésztés primitív összhangjára épült. A mocsarak, vizes rétek hatását elsősorban abban lehet felismerni, hogy az állattenyésztés súlya valamelyest nagyobb, mint a gabonatermelés földművelésé s ez az állattartás sokkal kevesebb extenzív elemet örzött meg, mint a szomszédos területek nagyállattartó körzeteiben, a Hortobágy vidékén, a békési pusztákon és más helyeken. Ez utóbbi természetesen következménye annak, hogy a szénakészítésnek kevésbé vizes években tág lehetőségei voltak s a szénát az istállózó tartásban lehetett a legracionálisabban hasznosítani. Azért is be kellett gyűjteni a magasabban fekvő települések udvaraira, színjeibe, mert az őszi-téli esőzések tönkretették volna a nehéz munkával lekaszált és feltakart réti szénát. Gabonatermelés, rendszeres szántógazdálkodás csak az áradások területekből kiemelkedő hátaikon folyt, de aszályos esztendőkből megpróbálkoztak a máskor vízjárásos határrészek feltörésével is. Ennek eredményei az időjárás változásai miatt eléggé bizonytalanok voltak. Komádi lakói 1728-ban nem véletlenül hivatkoztak arra, hogy a vizek miatt szántani sem tudtak. Tévedés lenne azonban azt gondolni, hogy a sárréti falvak esetében azért, mert a határnak csak egy részét művelhették, a szántógazdálkodásnak másodlagos szerepe lett volna. A rendszeresen művelhető hátaik részaránya a falu határának egészében átlagosan nem volt kisebb, mint az a terület, amit a kedvezőbb természeti feltételek között élő települések lakói gabonatermelésre feltörték. A hagyományos gazdálkodás rendszerében, azaz a 19. század utolsó harmadától terjedő időszakban leginkább a népességszám a falu népének belső fogyasztása határozta azt meg, mennyi földet szántottak a határból rendszeresen. Ez ott sem volt nagyobb a sárréti települések átlagánál, ahol rendszeresen művelhető földek aránya gyakorlatilag az egész településhatárt jelentette. A hátaikon folytatott földművelés csak akkor vált korlátozottá, amikor a népességszám meghaladta a termelhető és elfogyasztható gabona maximumát.

A természeti környezet speciális hatását gyakorlati a sárréti sertéstartásra. Az extenzív sertéstartás jellemzi a vidéket, amelynek formáit egyébként oly kitűnően ábrázolta *Szűcs Sándor*. A rideg sertés kitűnően tudta

hasznosítani a sásas, kákás, nádas területek nyújtotta táplálékot. Talán ezért is volt e táj a rideg életformához kitűnően idomuló *szalontai sertés* elterjedésének egyik legfőbb területe. Az állattartás e speciális helyzetét a feudális kori összeírások is kitűnően tükrözik. Ezekben általában magasabb sertésszámot találunk a sárréti településekben, mint a környező falvakban. Igaz ugyan, ha összehasonlítjuk a feudális-kori adatösszeírások adatait a későbbi hivatalos statisztikákkal, ez a sertéslétszám nem túlságosan magas, de nem szabad elfelejtenünk, hogy az eltagadások mértéke mindig igen nagy volt s a dikátorok nem is írták össze csak a maguk tartott jószágokat. A fias kocák száma viszont mindig magasabb arányokat mutat a Sárréten, mint a környező településeken.

A természeti feltételek sajátosságai miatt — miként arra a legutóbbi évek kutatásai rámutattak — igen nagy változatosságot tapasztalhatunk a sárréti táj településeinek földművelési rendszerében. A 19. század dereka előtt, amikor általánosan uralkodott a nyomásos rendszer Magyarországon, a sárréti falvakban igen sok egyéb forma is élt, illetve a nyomásos rendszer idomult a természeti feltételekhez. A 18. század első felében még általánosan tekinthető a *kétnyomásos* gazdálkodás, ami azért is érthető, mert a vízmentes területekről gyakran még a két nyomás kialakítása is nehézségekbe ütközött. Voltak is olyan sárréti települések pl. *Biharnagybajom*, ahol egyetlen nyomás volt, mert a természeti feltételek nem tették lehetővé egy második nyomás kialakítását. A zsákiaiak nyomás nélkül használták településük határát, mindig ott szántottak, ahol éppen lehetett. Berettyóújfaluban a mezőváros saját határán nem is volt szántóföld, azt a vízjárás miatt többnyire legettették, vetés alá a bérelt prédiúmonokon szántották.

Ilyen viszonyok között érthető, hogy lassan hódított a háromnyomásos rendszer. Vésztőn, Berettyóújfaluban, Darvason, Zsákán, Körösnagybányában és egy sor más sárréti településen még 1828-ban is kétnyomásos gazdálkodásról adnak hírt a források. Igazi változások csak a vízrendezések után következtek be. Ezek tették lehetővé a korábban vízjárta földek rendszeres szántóművelését. A zombóci, kákás földet mégsem volt olyan könnyű feltörni, mint más ösgyepeseket, ezért a feltörés mértéke a Sárréten kisebb, mint az Alföld más tájain.

A hagyományos paraszti életben a növénytermesztés és állattenyésztést mindig is kiegyéztették az *ösfoglalkozások*, olyan mértékben, amennyire a természeti feltételek ezt lehetővé tették. Ezek a történeti forrásokban csak ríkán szerepelnek, mert olyan specifikumok voltak, amelyekre a földesúri, állami szolgáltatások rendszere nem terjedt ki. Néha azonban ezeket is tetten érhetjük egy-egy különleges kútfőben. Ránk maradt pl. a csökmőiek szerződése a Csáky grófnakól 1813–14-ből, amely szerint a falu lakói „a csikász és békászó lopotokat, réteket és vizeket” a szöcskői pusztán 30 forintért és 30 teknősbékaért bérelték ki az uraságtól. A gazdálkodás táji sajátosságai között a vízi étellel összekapcsoltakat a már említett vízrendezések számolták fel a múlt század utolsó harmadában. Ez az átalakulás az ösfoglalkozások szerepét is csökkentette.

A Sárréttel kapcsolatos *településtörténeti kutatások* legfontosabb feladatainak annak vizsgálatát tartjuk, hogyan alkalmazkodott a településhálózat a táj sajátos feltételeihez? Az eddigi kutatások nem hagynak kétséget felőle, hogy ez az alkalmazkodás maximális mértékű volt. A középkori településhálózat hasonló sűrűségű volt, mint az Alföld más tájegységein. A felszínformákhoz igazodva 5–6 kilométerenként követték egymást a települések, a néhány jobbgyalásból álló aprófalvak. A XV. századra pedig kialakultak a 20–30 jobbgyalalu központjaként funkció-

náló árutermelő és az árucserére lehetőséget nyújtó mezővárosok. Az Alföld XV. században kezdődő nagy pusztásodása Bihar és Békés megyét is elérte s úgy tűnik, Békésben nagyobb arányú volt, mint Biharban. A török kor tovább növelte az elhagyott, pusztán maradt települések számát, bár éppen a Sárretnen a mocsárvilág védelme miatt — úgy tűnik — a pusztulás mértéke nem volt olyan, mint az Alföld középső és déli területein. A környezethez való alkalmazkodás kitűnő példájának a sárréti települések mindig a vízjárta határrészekből kiemelkedő magaslatokon voltak s olykor vándoroltak is egyik helyről a másikra, ha a vízjárás változása ezt megkövetelte. A középkori falualakulásban kevesebb szalagtelkes és több rendszertelen halmazfalval találkozhatunk. Bizonyára ez sem volt független a természeti, táji feltételektől. A török világ idején a mocsarak védelmező szerepéről, amire a fentebbiekben hivatkoztunk, történeti források is szólnak.

Az alföldi településtörténetben oly nagy szerepet játszó *keres, osztott beltelkű* települések sárréti meglétére eddig egyetlen nyom utal: Berettyóújfalú kertessége. A városról szóló monográfia egyértelműen igazolta, hogy a város a 18. században keres település volt, bár ez a keres jelleg már kezdett felbomlani. A megállapítások a kutatókat és a szakmai közvéleményt is meglepték. A sajátosságok is szembetűnőek: a kertek nem vették körül a települést, mert a Berettyó kiöntése miatt erre nem is lett volna lehetőség, az őlaskertek területileg nem különültek el a szőlős- és gyümölcsösökterektől, bár a funkcionális elkülönülés természetesen itt is megvolt.

A keres városokhoz hasonlóan a Sárretnen kevés nyoma van a vízrendezések előtti időszakban a *tanyarendszernek* is. A tanyák kialakulásának a táji feltételek nem kedveztek. A XVIII. századi források egyedül Komádiit jelölik olyan mezővárosként, amelynek határában tanyák voltak. Állandó tanyák nem is alakulhattak volna ki másutt, mint a vízjárta területekből kiemelkedő hátaikon, itt azonban a jobbágyfelszabadítás előtt olyan szorokak voltak a közösségi használat köztöttségei, hogy ezek akadályozták meg azt az egyéni rendelkezési szabadságot, ami a tanyák kialakulásának egyik előfeltétele volt. A jobbágyfelszabadítás, a nyomásos gazdálkodás megszűnése és a folyók szabályozása a gátló feltételeket megszüntették, a XIX. század utolsó harmadában el is kezdődik egy *kései* tanyásodás, ez azonban sohasem válik olyan mértékűvé, mint Csongrád megyében vagy a Duna—Tisza közén. Ebben a tanyásodási szakaszban általában már önálló lakótanyák jöttek létre, így a városi és tanyasi ház megosztottsága és kettőssége a Sárretnen me jellemző.

A *sárréti társadalom és népelet* kutatásában is elengedhetetlen a demográfiai kérdések tisztázása. Különösen a török kori pusztulás mértékét kell reális szemlélettel, az anyakönyvek alapján tisztázni. Berettyóújfalú. Vésztői monográfiai bizonyítják, hogy a népesség pusztulása kisebb volt a korábban feltételezetténél. A természeti feltételek a népesség számára is jelentettek bizonyos védelmet a rabló, portyázó törökökkel szemben.

Sok feladat vár ránk a XVIII. századi interlokális migráció kérdéseinek tisztázásában. Igen erőteljesnek tűnik a román vándorlás és betelepülés a Körösök és a Berettyó mentén. E bevándorlás nyomai bizonyára a néphagyományban és az interetnikus kapcsolatok más területein is jelentkeznek. Fontos kérdéseket kell tisztázni a települések határának eltartóképességével kapcsolatban. A demográfiai növekedések és csökkenések okai között bizonyára ilyen tényezők is szerepet játszanak. A Sárretnen egészére az jellemző, hogy a XVIII. században a népesség növekedése nem volt olyan gyors mint az Alföld egyéb tájain, a határ eltartóképessé-

ge kisebb volt. A lecsapolások után ez az eltartóképesség fokozódott, a XIX. században azonban már a termékenység nem volt olyan mértékű, mint korábban, így nagy demográfiai növekedést ekkor sem tapasztalunk.

A gazdaságföldrajz által konstátált tény, hogy a Sárretnen napjainkban nincs centruma, történetileg társadalmi-gazdasági tényezők magyarázzák. A XIX—XX. században e tájon elmaradtak az ipartelepítések, kedvezőtlen hatást gyakorolt a vasútépítés, mert a táj peremén hozott létre vasúti központokat, így nem tudott kiemelkedni egyetlen település sem, amely vonzaskörében tarthatta volna a vidék egészét.

A társadalom és népelet kutatásában a legtöbb eredményt az ösfogalkozások feltárásában könyvelhetünk el. Ezek fontosságát a történeti kutatások szempontjából nem lehet eléggé hangsúlyozni. Főként azért, mert a gyűjtőjegyzéssel, halászattal, vadászattal kapcsolatos források már a feudalizmus korából is hiányoznak, így e tevékenységek súlyát a paraszti életben nagyon nehéz felmérni. Egy azonban kétségtelen, nem alapvető, hanem kiegészítő tevékenységekről volt szó a Sárretnen is, a sárréti ember is növénytermeléssel és állattenyésztéssel és más paraszti munkával foglalatossodott. A földet szántó, állatot nevelő paraszt és nem a pákász és más vízi ember határozta meg a Sárretnen arculatát.

Eredményeket ért el a kutatás, de még sok feladatot kell megoldania a hagyományos sárréti társadalom felbomlásának vizsgálatában. A feudalizmus utolsó szakaszában a sárréti *paraszttársadalom* elsősorban kiszegdatársadalom. Ebből is fakadt, hogy a társadalmi ellentétek a birtokos és birtoktalan parasztság, a nagybirtok és a parasztság között nem voltak olyan élesek, mint az ország egyéb tájain. A földszüke és a birtokprózdás csak a XIX. század utolsó harmadában jelentkezett, de a vízrendezések után termelése vonható földeek enyhítették a feszültséget. Nem került sor nagyarányú elvándorlásra, kivándorlásra, illetve az elvándorlás fő irányát a Sárretnen szélén kialakuló központok, Püspökladány, Berettyóújfalú, Békés stb. jelentették. A szocialista korszak örökségként kapta ezeket a problémákat. A falvak népességmegtartó képességének növelése napjainkban itt is fontos feladattá vált. A kötődés megerősítésének történeti, tudati elemei is vannak. A táj múltját, emberi küzdelmeit kell minél alaposabban feltárni, hogy a ma embere számára is vonzó példát mutathassunk.

Kilenc évvel ezelőtt, 1974-ben a Püspökladányban tartott sárréti konferenciát az elnök *Balassa Iván* a következő szavakkal zárta: „A végleges célul kétségtelenül a Sárretnen néprajzi monográfiájának megírását lehetne kitűzni. Az anyagi, szellemi lehetőségeket figyelembe véve semmiképpen sem az elkövetkezendő években, hanem 8—10 év távlatában.” Ez az idő azóta eltelt. Igényes monográfiaik születtek és jelentek meg sárréti településekről: Vésztőről, Püspökladányról, Berettyóújfaluról, de még mindig várt magára a sárréti monográfia. Kívánom, hogy 10 év múlva erről rendezhessünk tudományos vitát.

Ujváry Zoltán:

Öszinte tisztelettel köszönöm meg *Orosz István* dékán úrnak mind a történészek, mind a néprajzkutatók és általában a helytörténeti kutatók, földrajzkutatók számára nagyon sok tudományos kérdést felvető előadását.

Már a 10 évvel ezelőtti tanácskozáson is felvetődött a Sárrét területének kérdése. Végérvényesen szükséges lenne ennek a problémának a lezárása. Ahhoz, hogy táji-történeti-etnikai specifikumot állapíthassunk meg, a regionális zóna körülhatárolása előfeltétel.

Mindehhez, mind az előadásban felvetett egyéb kutatási tényekhez nyújtanak újabb adalékokat a korreferátumok.

A szünet után változatos, a Sárrét kultúrájának legkülönbözőbb rézszeleit érintő hozzászólások hangzanak majd el. Az elnökségről leköszönök, és átadom azt *Dankó Imrénék*.

Kérem a résztvevőket, hogy 10 perc múlva szíveskedjenek részvételükkel a korreferálókat is megtsilznelni.

DANKÓ IMRE ELNÖKI MEGNYITÓJA A TUDOMÁNYOS ÜLÉSSZAK MÁSODIK RÉSZÉN

Tisztelt Ülészak! Kedves Vendégeink!

Engedjék meg, hogy tisztelettel üdvözljem mindannyiójukat a Sárrét-kutatással foglalkozó tanácskozásunk második részén, hogy a tanácskozást megnyissam. Az önök által is ismert program szerint most az elhangzott bevezető előadáshoz tartozó korreferátumok elmondására kerül sor. Nemcsak *Ujváry Zoltán* szólt az elismerés, a köszönet hangján *Orosz István* előadásáról, hanem úgy vélem, hogy mindannyian, természetesen jómagam is. Az előadás nagyjából, vázát tekintve az emlegetett tíz évvel ezelőtti tanácskozásunk eredményeit summázta, azzal vált többé, maibbá, hogy érintette a tíz év alatt történeteket is; reálisan, olykor kritikával szolt róluk, kialakítva ezáltal is az új a mostani körülményekre épülő, azokkal számoló terveket, feladatokat. Legnagyobb sajnálatomra nem üdvözölhetem itt *dr. Rác István* egyetemi tanár urat, a szervezett Sárrét-kutatás vezetőjét. Meghívásunkat, felkérésünket azzal hátrította el, hogy jelenleg sok fontos, semmiféleképpen sem mellőzhető teendő miatt nem tud a Sárrét-kutatás semmilyen munkálataiban sem részt venni, köztünk sem tud megjelenni, előadást sem tud tartani. Mindez nem azt jelenti — mondta, hogy felhagy a Sárrét-kutatással, hogy nem vesz részt a továbbiakban ebben a nagy örömmel vállalt munkában, hanem azt, hogy most nem tud rendelkezésünkre állni, hogy most nem áll módjában előadást tartani. Kérte, hogy mentsem ki a tanácskozás előtt s jelentsem be, hogy hamarosan, a közeljövőben visszatér a Sárrét-kutatáshoz, részt fog venni a munkában, a tervezett feladatokat megoldja. Tanácskozásunknak ebben a szellemben kívánt eredményes munkát és küldte üdvözlésüket.

Korreferenseink közül ki kell mentsem *dr. Mesterházy Károly* régészt, a Magyar Nemzeti Múzeum munkatársát, kedves barátunkat. Hirtelen megbetegedett, nem tudta vállalni az ideutazást. Ellenben korreferátuma szövegét megküldte azzal a kéréssel, hogy olvassuk föl. Kérésének készségesen teszünk eleget, korreferátumát, amikor arra program szerint sor kerül, én fogom felolvasni.

Visszatérve *Orosz István* bevezető előadásához én is úgy vélem, hogy lett legyen az bármily körültekintő, sokoldalú a maga rövidségében, összefoglaló mivoltában is, a korreferátumokkal mégiscsak gazdagítható. Meg vagyok győződve arról, hogy a különböző szempontokat felvető, részben már elvégzett munkálatok eredményeiről, tapasztalatairól be-

számoló, a legújabb természettudományi és társadalomtudományi eredményekkel számoló hozzászólások ezt is fogják tenni.

Nem kívánván szíves türelmükkel visszaélni, felkérem *dr. Varga Gyulát*, a Déri Múzeum tudományos főmunkatársát, kedves barátomat, hogy korreferátumát terjessze elő.

A SÁRRÉTI GAZDÁLKODÁS KUTATÁSÁNAK TAPASZTALATAI A BERETTYÓÚJFALUI MONOGRÁFIA SZERKESZTÉSÉNEK TÜKRÉBEN

(Hozzászólás *Orosz István* előadásához)

VARGA GYULA

Szeretném bejelenteni, hogy *Orosz István* referátumát előre nem volt módom elolvasni. Viszont tudott, hogy ő is részt vett a berettyóújfalui kötet munkálataiban, tehát valószínű, hogy ottani tapasztalait felhasználta mostani előadásában. Ismerve Újfalu agrártörténetéről írt tanulmányát igazgyszem tehát néhány olyan részletkérdést kiemelni, amely talán megérdemel némi külön hangsúlyozást is.

Tudunk kell, hogy az MTA Akadémia Agrártörténeti Kutató Csoportja *Papp Antal* tanulmánya alapján szűkebb határok között szabja meg a sárréti regionális kutatások határát, s Berettyóújfalui (hasonlóan a most feldolgozás alatt levő *Bárándhoz*) kívül esik a határokon. Bizonyos azonban, hogy a peremterületeknek nemcsak természeti viszonyai hanem történelmi múltja is szorosan kapcsolódik a Sárréthez, így az itt szerzett kutatási tapasztalatokat a szűkebb értelemben vett Sárrét-kutatás is hasznosíthatja.

Elsősorban mindjárt a *természeti feltételek* felvillantásával kezdhetjük a hasonlítást.

Mindenek előtt tudnunk kell, hogy a Sárrét nem egy zárt, pontosan körülhatárolható, mozdulatlan törendszer volt, hanem a hegyekből az Alföldre lépő folyók szétterpeszkedéséből jött létre úgy, hogy miután a táj lejtéssége hirtelen lecsökken, a folyók elkezdtek kanyarogni, keresve a lefolyás útját, miközben számtalan ágra szakadtak, mindenütt felöltötték a laposabb részeket. A víz nagyságát tehát egyrésztől az szabta meg, hogy milyen mennyiségű víz érkezett a hegyekből, másrésztől, hogy a levezető folyószakaszok milyen állapotban voltak.

Az évenként, főképpen tavasszal érkező áradásokat nevezeték „zöldár”-nak, amit az évszázados tapasztalatok árán ugyanúgy ki tudtak számitani, mint az ősi folyami kultúrák népei. Ehhez igazították a téli és nyári legeltetés rendjét éppenúgy, mint a földművelés munkarendjét. Nagyobb baj volt a váratlanul érkező úgynevezett „vadvizekkel”, melyeket okozhatott késői olvadás, hirtelen jött nagy esők, de előidézhetette gondatlan emberi beavatkozás is. Hiszen egészen a XVIII. század közepéig alig szabályozták a malomépítéssel járó gátak, a rekesztőhalászat-tal kapcsolatos elzárások létesítését, amelyek gyakran váratlan áradásokat okoztak (XVIII. sz-i jegyzőkönyvek tele vannak ilyen perekkel, amikor egyik község a másikat vádolja a határában eső károkért).

A „vadvizek” különösen a folyók (a Nagysárrét esetében a Berettyó. Kálló s az ezeket tápláló számtalan kisebb ér) felső szakaszainak falvait

tartották félelemben. Itt ma is élesen csengenek a költő *Sinka István* sorai:

„Vadvizeket borzol a szél,
Kék a hatuk, mint az acél.”

A víz azonban mozgott a Sárréten is, s útját, szeszélyeit az itteni emberek jól ismerték, s hozzá alkalmazkodva tudtak *gazdálkodni*. Egyre bőségesebb forrás bizonyítja, hogy az iszappal táplált háts részekben már a középkortól kezdve, de végig az évszázadok során mindig *földművelő gazdálkodást* folytattak. Természetesen a rétek bőséges takarmány-termését, s az ekével megközelíthetetlen szigetek fűtermését kihasználva, erőteljesen támaszkodhattak az állattenyésztésre.

A mozgó rétséget tápláló vizek kiterjedése, jellege minden bizonynyal a történelem folyamán többször is változhatott. Sajnos, e változás újabbról pontos történetét még nem ismerjük. Csak feltételezem, hogy a középkorban — amikor az itteni faluk nagy része kialakult — valamivel zavartalanabb volt a vizek lefolyása s a XVI.—XVII. században, a faluk pusztulásával, sorvadásával párhuzamosan a táj itt inkább elvadt, kiteljesedett a vizivilág. Melyet azonban már a XVIII. század közepétől kezdenek megregulálni. Mindenekelőtt a szabálytalanul épített malmokat, gátakat bontják szét, majd megkezdődnek a csatornaépítések, sőt zsilipeket is készítenek, s ezek őrzését, gondozását a falukra bízzák.

Mint tudjuk, a legnagyobb átalakulást a múlt század második felében lezajlott nagy lecsapolás hozta, de ennek folytatása még ma is tart, részben új területek vízmentesítése, részben a vizek ésszerű visszahozása érdekében.

Számunkra mindez azért érdekes, mert figyelmezteti a kutatót arra, hogy óvakodni kell mindenfajta bekategorizálástól, mozdulatlan képek megrajzolásától, mert a tájra minden vonatkozásban a változatosság és a folytonos átalakulás jellemző.

A mozgás, a változások jellemzőek a *birtokviszonyorka* is. Az árpádokri „de genere” családok kihalása után az egész tájra főképp a középső kismemesi családok birtoklása lesz a jellemző. E családok némelyike ugyan fontos történelmi szerepet is betölthet, részirtokai összesen számottevőek lehetnek, de ritka jelenség, hogy egy falut egy birtokos birt, hanem az a jellemzőbb, hogy falvanként több közép, még több kismemesi élt. Tovább színezte ezt a képet a XVII. sz-i hajdú települések sorozata, amikor egy másik helyen a paraszti sorban élők mellett olyan népes nemesi csoport is él, hogy — mint éppen Berettyóújfaluban vagy Sápon is — két tanácsot, egy nemesi és egy paraszti tanácsot is alakítanak. Természetesen, a nemesek maguk is több réteget képviselnek, s a XVII. sz.-ban együtt élnek a tekintélyes „bene possessionatusok” a különböző curialis, armalista, hajdú nemesekkel, akik egy része bizony nem egy jobbágnál szegényebb körülmények között létezik.

Ezen változatos képen lényegében alig módosított valamit az a tény, hogy a felszabadító háborúk után tájunkra is az ismert nagy földesurak, a Váradi Káptalan, illetve Püspökségek s herceg Eszterházy Pál terjesztette ki birtoklás jogait, hiszen ez a terjeszkedés az itt élő, magukat a neoquistica comissio előtt igazoló birtokosokat nem érintette. Mint tudjuk, az új földesurak a jobbágság korábban élvezett szabadabb állapotát sem tudták teljesen letörni, hanem mind az egyházi, mind a hercegi birtokokon valamiféle szerződéses *taksás* jogviszony alakult ki.

Mivel egyik nagybirtok sem törekedett majorsági gazdálkodás ki-

alakítására, legtöbb helyen megmaradtak illetve csak lassú, belső átalakulások folytán formálódtak a régi határhazsnálai, gazdálkodási szokások. Ezek alakulásába sem az új, sem a régi földesurak nem szóltak bele, hiszen számukra az volt a fontos, hogy a faluk a kialakított és folyton növekvő taxát megfizessék. Az is érdekes, hogy — főként a püspökségi érdekeltségű falvakban — a jobbágytelkek számszerű növekedésével találkozunk. Ennek okát *Báránd* vizsgálatánál abban láttuk, hogy a katolikus püspökség igyekezett a református falvakba katolikus jobbágságot betelepíteni, ezt pedig — ha nem tudja a református jobbágyokat elűzni — csak úgy valósíthatta meg, ha új telkeket alapított (Báránd) a XVIII. sz-i 64 4/8 telekszám 1848-ra 117 egész telekre emelkedett.)

A birtokviszonyok a XIX. sz. második felétől tovább módosultak. A század végéig mindenütt befejeződtek az *elkülönözések*, ezzel a birtokhatárok lezáródtak. Néhány helyen ugyan a nagybirtokosok kénytelenek voltak birtokaik egy részét bérbeadni s így néhány helyen paraszti bérletgazdaságok alakultak, ami egy szűkebb réteg számára földhözjutási lehetőségét biztosított. Ez azonban nem tudta megakadályozni az alsóbb paraszti rétegek elszegényedését, illetve a földnélküli tömegek mértékeltelenné felduzzadását. A paraszti rétegek közötti feszültséget tovább növelte az a tény, hogy a XX. sz. első felében legtöbb faluban befejeződtek a tagosítások.

Mindenekelőtt szembetűnő, hogy sárréti községeinkben igen fejlett — s a nemesi—paraszti szimbiozis miatt — igen bonyolult a *helyi önkormányzatok* szervezete. Ugy hiszem, ebből a szempontból nagyon tanulságos *Rácz István*, a berettyóújfalui kötetbe írt tanulmánya, mely egyben példa is lehetne a további kutatáshoz. De Rácz István tanulmányát a népirajzi kutatások tovább szélesíthetik a különböző kerkközségek, állattartó, legeltető társaságok, közbirtokosságok, földbérlo közösségek, vagy újabb időben a különböző gazdakörök, népkörök, művelődési egyletek vizsgálatával. Nyilvánvaló, hogy a kisebb-nagyobb autonóm területek azért juthattak itt nagyobb szerephez, mert az osztott, többféle szintű földesúri hatalom nem tudott egységes, a faluközösségekre kiható szervezetet kialakítani, hanem kénytelen volt a hagyományos közösségi irányítást támogatni.

Az önkormányzati tevékenység fő színtere természetesen itt is a gazdálkodás irányítása volt. *Orosz István* tanulmányából is tudjuk, hogy pl. Berettyóújfaluban milyen erős hagyományai voltak a földközösségi rendszernek, hogy egészen a XVIII. sz. végéig élt nemcsak az újraosztásos és közös használatú, hanem még a szabadfoglalásos rendszer is. Az újfalui példából is sejthetjük, tágabb kitekintéssel még jobban kitűnik, milyen változatos a határhazsnálai- művelési rendszer, hiszen sokszor egyetlen falu határában megtalálható a kezdetleges szabad gazdálkodás (Újfaluban „egyes nyomás”), mellette a szabályos ugarváltós rendszer, már a XVIII. sz.-ban felbukkan a hármás-, sőt a négyes nyomás, de mindenütt megmarad a közös legelőhasználat, ahol van a közösségi erdők, nádasok, fűzések, stb. közös használata.

De nem feledkezhetünk meg az önkormányzatok olyan funkciójáról, mint a pusztabérletek ügyintézése, hiszen csaknem minden falu bérrel valamiféle földesúri földet, pusztát, legtöbbszór legeltetést, némelykor földművelést céljára.

A berettyóújfalui kutatások derítették fényt arra is, hogy tájunkon se idegen a *keretes település*. (Erre egymástól függetlenül Rácz István és Dám László is rámutatott). De ezzel kapcsolatosan — különösen *Orosz*

István érdekes adatolása nyomán hadd vessek fel egy olyan gondolatot, miszerint a „kertesség” megítélésében nem szabadna pusztán az ólaskertekre gondolnunk. Feltételezésem szerint maga a szisztema a fontos. Az történetesen, hogy a zárt lakótelepet, a belső telekhez szorosan kötődő kert-övezet veszi körül (vagy ha nem is veszi körül; arra alkalmas helyen kialakul). Az már történelmi fejlődés kérdése, hogy ezeket a kertsegeket mire használták. Elképzelhető tehát egy olyan alternatíva is, hogy egy korábban művelt kert később (talán a XVI–XVII. sz-i nagy jószágkonjunktúra idején) alakult át ólaskertté, majd a XVIII. sz-i dekonjunktúrális időkben újra megművelt zöldséges-, gyümölcsös, szőlőskertekké alakultak, vagy betelepültek, mint a Hajdúságban.

A berettyóújfalui kutatások meggyőztek arról a régebben — többek között Szabó István műveiből — ismert tényről, hogy az önkormányzatok ereje kiterjedt a nemesi birtokokra is. Mai ismereteink szerint tájunkon is úgy volt, hogy pl. a földközösségi szokások alól a nemesek sem vonhatták ki magukat, bár régtől fogva vannak olyan törekvések, hogy elzárkózzanak a közösségi törvények elől. Ez a törekvés a XVIII. sz. végétől (az úrbérendezéstől) kezdve fokozatosan, a jobbágyfelszabadítás, majd az elkülönözések csaknem száz esztendeig elhúzódó viharában valószínűsíthető meg.

Arról, hogy korábban hogyan élt egymás mellett az „úr” és a „paraszt”, még csak halvány sejtéseink vannak. Sajnos, az Eckhart-féle kötet óra (Úr és paraszta a magyar élet egységében) ilyenféle kutatásokkal alig találkozik, pedig e kötetben különösen Szabó István, vagy még inkább Visky Károly tanulmánya meggyőzőhet róla, mennyire fontos lenne e kérdés kutatása. Pedig bizonyos, hogy többek közt éppen tájunk helytörténeti kutatása adhat e kérdéshez sok és érdekes adalékot, hiszen talán seholsem olyan sokszínű és változatos a különböző rendűrangú honpolgárok együttléte mint itt. A múlt század közepéig visszanyúló emlékek ezek tükrében úgy tűnik, voltak bezárkózó „köfállal körülvett” kúriák, akik szinte alig engedtek betekinteni az úri familia életébe, ugyanakkor voltak patriarchálisan nyitott udvarházak, ahová a parasztok rendszeresen bejártak, a nők itt tanultak főzni, hímézni, szőni, a férfiak itt tanulták a gazdálkodás újabb fogásait.

Tudjuk, hogy a falusi önkormányzatok szerepe a múlt század végétől, az új közigazgatási formák bevezetésétől erőteljesen csökkent, de csak tájunkon egészen a XX. sz. derekáig igen sok területen érvényesítették hatáskörüket.

Engedjék meg, hogy a Sárrét agrárnéprajzi kutatásával kapcsolatosan még néhány dologra felhívjam a figyelmet.

Már Osváth Pál Sárrét leírásából kiolvashatjuk, mennyire sokféle, mindenütt a helyi adottságokhoz igazodó megélhetést kereső forma valósult itt meg. Szinte minden falunak volt valamilyen „specialitása”, amely egyben jellegét is meghatározta. Ezek közül itt most csak néhányat említenék.

Első helyen említeném a *lápi gazdálkodást*, különösen a lecsapolások után. Sajnos, ezzel kapcsolatosan Osváth Pál leírásán kívül alig tudunk valamit, s sajnos újfalu kutatásaink se hoztak elő új forrásokat.

Másik, az *állattenyésztési* rendszer változatossága. Györffy István, Szűcs Sándor romantikus, de valós képet fest a mocsári állattartás bizonyos változatairól, de emellett hadd utaljak egyrészt a vándorpásztorok XX. századba átnyúló olyan emlékeiről, mint a Szabolcs-megyei vándor juhászok itteni nyaraltatásai, az erdélyi vándor pásztorok átvonulásai. Osváth Pál szerint Zsáka határában a románok nemcsak juho-

kat, hanem még szarvasmarhákat is telettek. De többek között Püspökföldön telettek szebeni vándor „purzásók” is. Furtán sikerült megtalálni az uradalmi vándorpásztorok érdekes emlékét, amikor itteni uradalmakból, Heves megyén át a Bakonyig, vagy Biharon át az erdélyi Erchegységig hajtottak juhokat, sertéseket teletetésre. Igen érdekesek, s Molnár Gyula kisebb könyvári közleményén túl alig feltárt néhány falu elé nagyméretű juhtartása. (Magam pl. Gáborjában találkoztam „Trippó” nevű juhászzal, aki tudott róla, hogy ősei Spanyolországból jöttek hazánkba.) Többen is — többek közt *Pusztainé Madar Ilona, Márton László* utalt a Sárrétiak kitűnő lótarására. A minőségre törekvő szarvasmarha-tartásról magam is több tanulmányt írtam. A sertéstartásról *Szűcs Sándornak* van érdekes tanulmánya.

De a sokféle mozaikkép még sem történetileg, sem földrajzilag nem ad élesen látható kontúrokat.

Hasonlóan érdekesek azok a mozzanatok, melyek főként a Sárrét keleti peremén kibontakozó *kertkultúrákban* tükröződnek. *Kurucz Albert* az észak-bihari szőlőskertekről írt igen tanulságos könyvet, magam eddig a derecskei hagyma- és zöldségtermesztésről írtam. De hátra van az Osváth Pál által említett paprika (Berekböszörmény), dinnye (Konyár, Vértes, Zsáka stb.), káposzta (Gáborján), uborka, zeller (Vértes, Monostorpályi, Hosszúpályi), torma (Szentjános, Nagyléta), lencse (Esztár), sütőtök (Mezőpeterd), bodorka (Váncsod, Gáborján, Ártánd, Ujfalú, Csök-mő) leírása.

De napjainkig nyúló hagyománya van egyes községekben a dohánytermesztésnek, mégpedig él ennek *uradalmi és paraszti* változata. Mindkettőről amatőr gyűjtők dolgoztak publikálták a Hortobágytól—Sárrétig című kötetben (Debrecen, 1981.). (Zsáka, Újváros, Esztár, stb.)

E kultúrák nagyobb része életforma meghatározó lehetett, legalábbis bizonyos korokban. A termelők cikkeiket maguk árusították, részben piacokon, de 50—100 km-es körzetben szekerekkel járták a falukat s kínálták áruikat.

Ezzel korántsem merítemek ki feladatunkat, amelyekkel kiegészíthetnénk az *Orosz István* által exponált alapvető kutatási szempontokat.

Dankó Imre:

Megköszönve *Varga Gyula* tartalmát, a kérdést a források irányába is bővítő korreferatúrámtól ez fűzőm hozzá az elmondottakhoz, hogy az elmúlt időszakban, a Sárrét-kutatás vonatkozásában ezen a téren is történt valami. Közismert, hogy *Szűcs Sándor* egyik alapvető forrása, ha tetszik elődje *Osváth Pál* volt. *Osváth* híres, mára már valóságos könyvritkaságá vált munkája, az 1875-ben megjelent *Bihar vármegye Sárréti Járása leírása*, valóban rengeteg adatot, észrevételt, megfigyelést tartalmaz a Sárrét életére vonatkozóan. Azonban nem rendszerezett, nem történeti fejlődésében ismertette a jelenségeket, nem kellő forráskritikával kezelte forrásait. A nagyhatalmú munka megjelenésének centenáriuma alkalmából a Sárrét-kutatásban is érdekeltek kutatók részvételével elvégeztük *Osváth Pál* könyvének és rajta keresztül *Osváth Pál* munkásságának elemzését, kellő szakmai értékelését. Berettyóújfaluban kis tudományos emlékülés foglalkozott ezekkel a kérdésekkel, 1975-ben. Örömmel jelenthetem, hogy a konferencia anyaga meg is jelent, először a Bihari Múzeum Évkönyvében, majd önálló füzetként a *Bihari Dolgo-*

zatok című kiadványsorozatban, 1978-ban. A korreferáló *Varga Gyula* ezekben a munkálatokban is oroszánrészt vállalt, *Osváth Pál* munkáját gazdaságtörténeti, agrártörténeti szempontból elemezte. Mellette *Papp Antal* földrajzilag, *Ujváry Zoltán* pedig folklorisztikailag értékelte *Osváth Pál* tevékenységét. Úgy vélem, hogy ezek a munkálatok jelentős lépések a szigorúan vett Sárrét-kutatás útján; a fontos előkészületek sorába tartoznak.

Ismételten megköszönve *Varga Gyula* korreferátumát felkérem *dr. Kováts Zoltánt* korreferátuma elmondására.

KIS- ÉS NAGY-SÁRRÉT NÉPESSÉGE A XVIII. SZÁZADBAN

KOVÁTS ZOLTÁN

Az 1970-es évek közepén a Mezőgazdasági Múzeum Agrártörténeti Csoportja *Gunst Péter* irányításával az ország különböző tájegységeinek, régióinak a kutatását indította el. Az egyik kiválasztott terület a Kis- és Nagy-Sárrét munkálatainak összefogója *Rácz István* egyetemi tanár volt. Az agrártörténeti aspektusú kutatás nem nélkülözheti a népesség pontos számbavételét. Az a megítélésért, hogy felkértek Sárrét népesedési viszonyainak történeti feltárására.

Kiindulópontnak kínálkozott az első magyarországi népösszeírás (1784/85) anyaga. Ettől kezdve már további támpontjaink vannak *Ludovicus Nagy, Fényes Elek* statisztikai-geográfiai munkáin át az első népszámlálásig (1870). Egyik fontos kutatandó területnek azt tartottam, hogy az első népösszeírás (1774/85) előtti időszakáról nyerjünk minél megbízhatóbb képet. Eddig történéseink számára a népösszeírás előtti időszakból a különböző — elsősorban adózás céljából készült — összeírások jelentették a forrást. Az újabb kutatások megmutatták, hogy ezeknél az egyházi anyakönyvek megbízhatóbb, pontosabb adatokat rejtenek. A Mezőgazdasági Múzeum anyagi támogatásával eddig 21 sárréti község legrégebbi anyakönyveinek XVIII. századi adatait tártuk fel. A legtöbb községben a XVIII. század közepétől maradtak fenn a zömében református népesség anyakönyvei. Egy községben, Bárádon a népesség kisebbik hányadát kitevő római katolikusok anyakönyve maradt fenn, e községben még a református anyakönyv nem került elő.

Következő táblázatunkban néhány fontosabb adatot, arányszámot bemutatunk az eddigi feltártakból. Néhány lényegesnek tűnő következtetés már így is adódik.¹

Számomra a kutatás legmeglepőbb eredménye az volt, hogy a török hódoltság idején számtalan megpróbáltatásnak kitett területen mily jelentős számú népesség maradt fenn. E népesség létét a XVIII. század közepétől fennmaradó anyakönyvi bejegyzések egyértelműen bizonyítják. Tekintettel arra, hogy Kis- és Nagy-Sárrét lakossága túlnyomó többségben református és feltehetően nem az erőszakos ellenreformációs törekvések korában tért át a kálvinista hitre, ebből következik, hogy a XVIII. század közepén itt élők ősei már a török hódoltság idején is e területet lakták. *Kis- és Nagy-Sárrét népe a török hódoltság hanyódtatásai között is kitartott földjén.* Hiszen a török hódoltságot követő első országos összeírás idején (1715 és 1720) az adóterheket bíró háztartások száma jelentős. Kutatásunkkal bizonyítást nyert, hogy ez a terület is

Ssz.	A település neve	1720. Ház- tart. száma	Anyakönyv vezetése	Keresztelés évi átl.	1784/85. össznépes- ség	Ezer lakos- ra jutó ker.	Megjegyzés
1.	Bakonszeg	41	1786—89:	47,5	932	51,0	
	Báránd	46	1747—49:	16,3	1791	?	Csak r. kat. kereszt. adat
	Berettyóújfalu	60	1780—89:	11,2			
	Berettyószentmárton	—	1757—59:	81,3	3387	48,1	R. kat. és gör. kel. népesség is.
		—	1780—89:	162,9	738	31,2	Nemesi falu.
		—	1798—99:	23,0			Össznépeségi adat kevés!
5.	Bihardancsháza	cu- rialis	1778—79:	26,7	424	?	
			1780—89:	96,8			
	Biharnagybajom	44	1744—49:	61,7	1733	49,0	
			1780—89:	85,0			
	Bihartorda	17	1756—59:	27,8	1126	42,3	
			1780—89:	47,6			
	Csököknő	8	1760—69:	29,5	860	49,5	
			1780—89:	42,4			
	Darvas	25	1771—79:	16,8	858	?	Gör. kel. népesség is.
			1780—89:	29,5			
10.	Furta	—	1766—69:	32,3	793	40,7	R. kat. népesség is.
			1780—89:	69,1			
	Füzesgyarmat	55	1751—59:	89,1	2267	44,9	
			1780—89:	101,8	(1786/87: 231		
	Gáborján	25	1744—49:	41,2	1013	50,3	
			1780—89:	51,0			
	Mezősas	—	1755—59:	20,8	830	45,2	
			1780—89:	42,0			
	Nagyrabé	36	1765—69:	33,0	1206	46,6	
			1780—89:	56,2			

Ssz.	A település neve	1720. Ház- tart. száma	Anyakönyv tart. vezetése	Keresztelés, évi átl. össz- nép- ség	1784/85 össz- nép- ség	Ezer lakos- ra jutó ker.	Megjegyzés
15.	Sárrétudvari	82	1765—69: 1780—89: 1760—69: 1780—89: 31	64,6 80,4 19,3 30,3 33,1	1686	47,7	
	Sáp	riális	1780—89: 1763—69: 1780—89: 16	630 33,1 56,4 16,9	630	48,1	Nemesi falu.
	Szentpéterszeg	20	1780—89: 1752—59: 1780—89: 22	1045 18,9 40,8 34,3	1045 457	54,0 37,0 ?	R. kat. népesség is!
	Szersep	16	1780—89: 1756—59: 1780—89: 48	16,9 18,9 41,1 36,7	16,9 457	54,0 37,0 ?	R. kat. népesség is!
	Tépe	20	1780—89: 1767—69: 1780—89:	18,9 36,7 41,7	457	37,0 ?	R. kat. népesség is!
20.	Váncsod	22	1780—89: 1756—59: 1780—89: 48	40,8 34,3 41,1 36,7	867	47,1	Gör. kel. és r. k. népesség is!
	Zsáka	48	1780—89:	41,7	1201	34,2 ?	
					1546	?	

egy népességet megtartó része az országnak, mint ahogyan ezt legújában Debrecenről, Szegedről, Hódmezővásárhelyről is megmutatta a feltárás.

A Sárrét szélében elhelyezkedő Berettyóújfaluról a Varga Gyula által szerkesztett monográfiában bizonyítani tudtam, hogy bár a hódoltság idején elpusztult Andaháza, Herpály, Szentkozma falvak lakosságát is magába szítva, de Berettyóújfaluról népeinek ősei már a XV. században is itt léteztek. Erre a névanyag elemzése világított rá. A mikroelemzések tehát a népesség kontinuitását e területen a XV. századtól a török hódoltságon át a XVII. századig bizonyítják.

A fentebb közölt táblázat további tanulságul is szolgál. Újabb adatokat szolgáltat ahhoz, hogy hogyan is kell értelmezni az egész országra kiterjedő 1715. és 1720. évi összeírást. Ennek a forrástípusnak az alapvető kritikai elemzését Dávid Zoltán adta.² Több összefüggéssel bizonyítja, hogy ekkor csak a módos gazdák összeírására került sor. Hangsúlyozva az egyedi elemzés fontosságát, az a végső konklúziója, hogy az össznépségség nagyságát úgy kaphatjuk meg, ha az adózó háztartások számát legalább 15-tel szorozzuk. Több újabb kutatás eredményét támasztja alá a sárréti feltárás, hogy akkor kapunk reális eredményt, ha az 1715. és 1720. évi országos összeírás háztartásszámát 20—25-tel szorozzuk. A sárréti falvak esetében is ezt kell tennünk, mert a járványokkal terhes XVIII. század első felében csak minimális természetes szaporodással számolhatunk. Véleményünk szerint a 20—25-ös szorzó is csak a lehetséges népesség alsó határát adja meg.

Feltárásunk adalékul szolgál az első magyarországi népszámlálás (1784/85) helyes értelmezéséhez. Történetírásunk eddig viszonylag biztos kiindulópontnak tekintette a katonai segédlettel végrehajtott, nemeseket is összeíró II. József-i népszámlálást. Újabbán Welmann Imre nagyobb tanulmányában az összeírás lehetséges hiányait vette számba.³ Sárréti kutatásunk egyik összefüggése ezt nagyban alátámasztja. Táblázatunkban bemutatjuk vizsgált községeinkben az 1780—89-es évtizedben az egy évre jutó kereszteléseket. Ha elfogadjuk a népösszeírás össznépségségi adatát reálisnak, akkor az derül ki, hogy rendkívül magas termékenység jellemző ezekre a településekre. Az igen aprólékos ún. családrekonstrukciós vizsgálatok ebben a korszakban csak 40—42 ezrelékes születési arányt tártak fel. A mi esetünkben pedig 45—51 ezrelék között mozog a születési arány. Ha azonban az össznépségség csak 10⁰/₀-kal is több volt a II. József-i népszámlálásban szereplő adatnál, akkor megteremtődik az összhang a történeti demográfiai kutatási eredményekkel. Mi az utóbbit tartjuk valószínűnek, azt, hogy az 1784—85. évi népszámlálás minimális 10⁰/₀ hiányossággal készült. Természetesen ez csak egy hozzávetőleges kritikai észrevétel. A mi esetünkben is látszik, hogy Bihardancsházán a nemesek nem engedték magukat összeírni. Itt 50⁰/₀-nál is nagyobb hiányossággal lehet számolni. A 10⁰/₀ hiányosság nemcsak Wellmann Imre tanulmánya, nemcsak a mostani sárréti kutatás alapján mutatható ki, hanem a két évvel később, 1786—87-ben megismételt népszámlálás néhány községről fennmaradt adata alapján is, mely két év alatt majd 10⁰/₀-os népességnövekedést mutat. Ez természetes szaporodás útján képzelenség. Az általunk vizsgált 21 település közül ez az 1786—87-es adat csak Füzesgyarmatnál volt meg.⁴

Sárrét népesedéstörténetének kutatásáról további lépések tekintem, hogy szélesítem az anyaggyűjtést. Még a következő települések adatainak feldolgozását tervezem: Biharugra, Bucsa, Dévaványa, Ecsegfalva, Ker-

SZEMPONTOK A SÁRRÉT FOLKLÓRJÁNAK KUTATÁSÁHOZ

UJVÁRY ZOLTÁN

téssziget, Körösladány, Körösnagyharsány, Körösszakál, Körösújfalú, Magyarhomorog, Okány, Szeghalom, Ujiráz, Vekerde, Vészto, Zsadány.

A kutatás másik területe az, hogy időben a XVIII. századtól 1980-ig mutassuk be a népességfejlődés folyamatát. Feltárásunk segítségével válassz szeretnénk kapni többek között arra a kérdésre, hogy a sárréti régióban időszerű idősokra milyen volt a népességnövekedés mértéke; mikor és milyen külső és belső hatásokra kezdett el a népesség fogyni. Az elvándorlásán kívül az egyke terjedésének folyamatát kívánom majd nyomon kísérni.

JEGYZETEK

1720. Acsády Ignác: Magyarország népessége a Pragmatica Sanctio korában. Bp. 1896. Athenaeum. 36–40., 126. p. *Anyakönyvi adatok*. Országos Levéltár Filmarchívum. Bakonyszeg A 2132; Báránd A 3218; Berettyóújfalú A 2163; Berettyószentmárton A 2164; Bihardancsháza A 2168; Biharnagybajom A 2170; Bihartorda A 2172; Csököm A 2177; Darvas A 2178; Furta A 2229; Füzesgyarmat A 2230; Gáborján A 2233; Mezősas A 2362; Nagytréb A 2366; Sárrétudvari A 2407; Sáp A 2401; Szentpéterszeg A 2427; Szerlep A 2438; Tepe A 2436; Váncsod A 2466; Zsáka A 2487. 1784/85. Dányi Dezső—Dávid Zoltán: Az első magyarországi népszámlálás (1784–87) Bp. 1960. Statisztikai K. 26–39.; 160–161. p.
- 1786–87. Pótlás az első magyarországi népszámláláshoz 1786–87. Szerk.: Dányi Dezső. Bp. 1975. 24–25.
- Dávid Zoltán: Az 1715–20. évi összeírás. — A történeti statisztika forrásai. Szerk.: Kovács József. Bp. 1957. 145–199. p.
- Weinlann Imre: Magyarország XVIII. század végi népességszámának kérdéséhez. — Mezőgazdaság — Agrártudomány — Agrártörténet. Bp. 1979., Akadémiai K. 265–301. p.
- Pótlás az első magyarországi népszámláláshoz 1786–87. Szerk.: Dányi Dezső. Bp. 1975. 24–25. p.

Dankó Imre:

Örömmel köszönöm meg *Kováts Zoltán* nagy lelkesedéssel, meggyőző erővel elmondott korreferátumát. Szenvedélyesen felvetett kérdése a történeti demográfia jobb megismerésének, következetes alkalmazásának igényét hangsúlyozza. Nagy értéke hozzászólásának, hogy nem is kevés, nem is jelentéktelen elvégzett kutatásokról is számot adott. Hozzászólása beszámoló jellegű részleteiből még inkább tisztán, világosan áll előtűnk, hogy igenis szükséges, feltétlenül hasznos, eddig nyitva hagyott kérdéseket megválaszoló, a történeti demográfiai kutatás. Ugyanakkor arról is tájékozódhattunk, hogy a történeti demográfiai kutatások mily nehézségekkel találják magukat szemben. Úgy vélem, hogy ezeknek a nehézségeknek a leküzdése helyileg még egy táj kutatás tágabb keretei között sem küzdhetők le. Ha valahol, akkor itt, ezen a téren kellene központi, országos intézkedés, mégpedig a legkorszerűbb technika, adatrögzítés alkalmazásával. Az ilyen központosított adattárolás, az ilyen körülmények között könnyű összehasonlítás, olyan esetekben is eredményekhez vezethetne, ahonnan hiányzanak az adatok. Különböző számokra az egész problémakör azért bír különös jelentőséggel, mert figyelmemet, és gondolom másokét is, a Sárrét életében is oly jelentős, de kellően nem ismert migráció, migrációs folyamatok felé fordítja.

Megköszönve *Kováts Zoltán* korreferátumát felkérem *Ujváry Zoltán* professzor urat, hogy korreferátumát mondja el.

A Sárrét néprajzának, s ezen belül a szellemi néprajznak, a folklórnak a kutatása szorosan összefonódik *Szűcs Sándor* munkásságával. Amikor a folklorista a Sárrét népének szellemi kultúráját tekintti át az eddigi kutatások tükrében, akkor nyomban e terület kiváló ismerőjének, *Szűcs Sándornak* a tevékenységére gondol. Az ő neve, munkássága szorosan összefonódik a Sárréttel, a Sárrét folklórával. Kevés táj büszkélkedhet olyan kutatóval, mint mi *Szűcs Sándorral*, aki nemcsak a szakudományi szűkebb képviselőinek, hanem a nagyközönségnek, az olvasók millióinak mély irodalmi élményt nyújtva közvetítette e nép múltját, szellemi javait.

A Sárrétről *Csorba Csaba* által készített bibliográfia jól mutatja, hogy *Szűcs Sándor* művein kívül mily kevés folklorisztikai írás jelent meg erről a területről. Természetesen, számos kutató megfordult a Sárrét falvaiban, s néhány gyűjtés és feldolgozás is napvilágot látott, így például *Végh József*, *Dömötör Sándor*, *Berecki Imre*, *Dorogi Márton*, *Molnár Ambrus*, *Pusztainé Madar Ilona*, *Bencze Lászlóné* és mások munkája nyomán. Számos gyűjtőtől három megye múzeumának adattára őriz kiadásra várt anyagot. De talán összességében sem tudunk meg annyit a Sárrétről, mint *Szűcs Sándor* publikált munkáiból.

A régi Sárrét világa, a Pusztai Krónika, a Békési históriák, Ludas Matyi cimborái, Hány János bajtársai, a Pusztai szabadok, Szól a duda, verbuválnak, a betyárokról, pandúrokról szóló könyve és közel ezer cikke mind-mind a Sárrét és általában az Alföld népi kultúrájának, zömmel folklórnak pompás bemutatása, a további kutatásoknak is gazdag forrása.

A *Szűcs Sándor*-i életmű számos fontos folklórproblémára irányítja rá figyelmünket. Így például mindenekelőtt a Sárrét rendkívül gazdag mondahagyományára, hiedelemmondákra, történeti mondákra, a különböző népi elbeszélésekre, visszaemlékezésekre, amelyek sajátos területét jelentik a folklórkutatásnak. Ezen a ponton máris szükségesnek látom hangsúlyozni, hogy a további munkák során a gyűjtést ebben az irányban kell elmélyítenünk.

A zivatáros évszázadokat megért Sárrét múltja a történeti hagyományok kutatását fokozottan előtérbe állítja. Különösen a török hódításokhoz, harcokhoz fűződő emlékek, lírai és epikai népköltészeti alkotások összegyűjtése járhat igen szép eredménnyel. A török világ mély nyomot hagyott e terület s általában az Alföld őslakosságának emlékezetében. Az ide vonatkozó néphagyomány rögzítésének azonban az utolsó periódusában vagyunk. A török mondahagyomány gazdagságát jól mutatják már az eddigi gyűjtések, amelyek a további kutatáshoz is kitűnő szempontokat nyújtanak.

Megemlítem, hogy már a múlt század közepén a Vasárnapi Újság hasábjain A Sárrét régiségei címmel cikksorozat jelent meg, amelyben *Papp Zsigmond* tollából pompás mondákat olvashatunk tatárok, törökök, kurucok sárréti tetteiről, harcairól. A szerző levéltári feljegyzésekről tesz emlést, jelezvén, hogy a régi iratok, amelyek a Nemzeti Múzeumban vannak, megőrizték a török—tatár dúlás emlékeit. Ha *Papp Zsigmond* közlése valós tényen alapszik, s nem csupán írói fogás a hi-

telesség kedvéért, föltétlenül fontos volna az általa jelzett anyagnak az áttanulmányozása, mert ha a többi feljegyzések is hasonlóak a Vasárnapi Újságban közöltekkel, akkor bizvást remélhetjük, hogy igen becses kora-i mondahagyományt kapunk kézhez. Nyilvánvalóan, a jelzett régi iratok a népi emlékezet alapján rögzítették az eseményeket. Csak példaként említem, hogy Bajom határában a Korhány dülőnevet a Koránal magyarzták. Miután a kistrábei pusztán a törökök győztes csatát vívtak, átkeltek a Berettyón és Bajom határában a törökök ünnepeit ülték: „Muftiok olvasta előttük a Koránt, s az egész sereg földre borulva hallgatta a szent szavakat...” A helyet, ahol ez történt, a nép a Koránról nevezte el S Korhány néven maradt fenn. Olvashtatunk szörnyű kegyetlenkedésekről, amikor a tatárok hírdőnőnek csak egyetlen öregembert hagytak meg, aki a rengeteg nádasokba vezette a *khán* seregét s elmerültek a feneketlen lápos, ingoványos rétségekben.

Nyilvánvaló, hogy az ilyen és ehhez hasonló magyarzatoknak, történeteknek a nép fantáziájában gyökerező mondai háttere van.

A török-kori népi emlékek kutatását különösen a figyelem előterébe kell állítanunk. A török világba, a magyar nép törökök elleni küzdelmének emlékei a népköltészetben, az orális hagyományban igen jelentősnek mondhatók. Emellett azonban még a dramatikussá népszokásokban is megőrződött a törökök alakja. A törökök megjelenítése a népi színjátékokban a török hődólság idejének, a magyar nép múltjának egyfajta, sajátos tükröződése a népi kultúra egészében. Ide vonatkozóan is a Sárrét területéről *Szűcs Sándor* nyújtotta az első leírást, még 1935-ben a Debreceni Szemlében. A lakodalmi játékokban jelentek meg a töröknek maszkirozott legények. A sárréti néphagyomány szerint a hődólság korában a törökök gyakran meglepték a lakodalmukat ülő magyarokat. A sárréti lakodalmakban századunk elején az úgynevezett *lőhátas legények* és az *ijesztők* még fontos szerepet kaptak és eredetükben a török korra nyúlnak vissza. *Szűcs Sándor* véleménye szerint a lőhátas legények szerepe a lakodalmakban először az volt, hogy visszaverjék a törökök támadását, később a *nádi betyárok*, télen a farkasok ellen védelmezzék a lakodalmas menetet, majd bizonyos idő után, amikor a lovas legényekre ilyen feladat nem hárult, a lakodalmakban csak a pompát emelték.

Amint már ez a példa is mutatja, a sárréti néphagyomány a maszkos, dramatikussá játékok tekintetében is figyelemre méltó. E népek a folklórtradíciók iránti érzeke, hajlama számos példában megmutatkozik. A társadalmi problémák tükrözését is megfigyelhetjük az epikus anyagban, a népszokásokban. Itt bukkannak fel először a népi színjátszás kutatása során társadalmi konfliktust ábrázoló játékok, szöveges dramatikussá jelenetek. A magyar népi dramatikussá játékok kutatása során ritkán találkozzunk olyan jelenetekkel, amelyekben osztályellentétek, társadalmi rétegek, személyek közötti ellentétek tükröződnek. Éppen ezért rendkívül fontosak a Sárréten, pontosabban a Sárrétudvariban felszínre került színjátékok. Három olyan jelenet, mondhatnánk, egyfelvonásos népi színdarab bukkant elő, amely a maga nemében ismeretlen más magyar területen. A játékok szereplője kanász, gazda, bojtár, csikós, csósz, pandúr, rendőr, szegénylegény. Mindhárom darabban komoly drámai feszültség van. A gazdák és a pásztorok, a szegények közötti ellentét nyilvánul meg bennük. A szegények, a gazdákkal, a jómódúakkal szemben álló emberek gondolatát, érzéseit vetítik ki. A játékokban a nép életének tipikus esetei nyerne kifejezést és így azok bizonyos tekintetben az irodalmi alkotások területét érintik.

Ezeket a dramatikussá szokásokat a Sárrét egész területén kell nyo-

mozni, gyűjteni. A játékok további variánsai, amelyekre nyilvánvalóan számíthatunk — sejteti ezt *Dorogi Márton* cikke Püspökladányból —, a népi színjátszás, sőt mondhatjuk úgy is, az eltűnt magyar népi színjáték tartalomban és formában egyaránt kiváló példát fogják nyújtani. A népi dramatikussá játékok más variánsaiból is arra következtethetünk, hogy a sárréti falvak gazdag színjátékszerű szokással, hagyománnyal rendelkeztek.

Külön meg kell említenünk a már sokat emlegetett csökmői sárkányhúzás problémáját. Több tanulmány jelent meg e kérdésről. *Nagy Gusztáv* cikkéből megtudhattuk, hogy Csuba története hiteles, megtörtént eseményen alapul. Nem kétséges, hogy az eddigi vizsgálatok ennek a történetnek számos, Sárréttel kapcsolatos részletet felfedtek. Azonban hangsúlyoznunk kell, hogy nem lokális esetről van szó, még akkor sem, ha annak nyomát a periratokban megtaláljuk. A Sárrét folklórával foglalkozó kutatóknak ezt a Sárréttel már kétségtelenül összefonódott történetet a lényegét alkotó sárkányvesztést s más motívumot az európai folklór hasonló variánsaival kell összevetniük. *Bél Mátyás* is közzölt hasonló esetet Hont megyéből, ahol egy Gelyó nevű egyén pontosan ugyanúgy szedte rá a szebelédieket, mint Csuba a csökmőieket. Mint megtörtént eseményt rögzítik a korabeli iratok. Nyilvánvaló, hogy a XVI—XVIII. században az efféle sárkányhúzással kapcsolatos hiedelem széles körben ismeretes lehetett s csak emberek az ebben rejlő lehetőséget számos helyen kihasználták. — Tekintve, hogy az eddigi ismeretek szerint a sárréti anyag a legismertebb és legteljesebb, nekünk kell az európai párhuzamokat áttekinteni, összevetni és elemezni.

A népszokások vizsgálatával kapcsolatban néhány kérdésre fel kell hívnom a figyelmet. Mindenekelőtt a lakosság összetételének, eredetének a megállapítására. A kutatás során, ha regionális etnikussá specifikumokat akarunk megállapítani, föltétlenül fontos a kérdéses jelenség területi feltérképezése, majd ezt követően a vizsgált kutatópont településtörténetének az ismerete a lakosság korábbi, esetlegesen más etnikai területéről való származásának szempontjából. Köztudomású, hogy a török hődólság alatt a sárréti s általában az alföldi falvak elnéptelenedtek s csak a XVIII. század elején indult meg a nagyarányú újratelepítés. Az újratelepülések nyomán a különböző magyar etnikai területeken a lakosság keveredett, illetőleg teljesen új falvak alakultak távoli területek magyar parasztságából, sőt számos korábban magyar falu idegen nemzetiségűekkel települt újra. Mindezek mellett tekintetbe kell venni a nagyarányú időszakos belső migrációt is, amelynek a népszokásokban s általában a folklórban jól megfigyelhető hatása maradt.

A Sárréti írók c. kötetben *Karai Antal* foglalkozik a sárréti falvak településének történetével. Tanulmányából kitűnő adatokat nyerünk egy-egy falu lakosságának összetételére. Már *Implom József* hangsúlyozta Békés megye néprajzi feladatai kitűzések, hogy mennyire székes-egyes a törzsköös és a beköltözött családok megállapítása. Mindenképpen fontosnak tarthatjuk a rendszeres gyűjtés megkezdése előtt a folklórkutatók számára a települési és a felekezeti táplapok elkészítését.

Szeretném meg e kérdéssel összefüggésben érinteni a Sárrét területi kiterjedésével kapcsolatos problémákat. A Sárrét néprajzi kutatása minden bizonnyal meghozza majd az eredményt, s reméljük, megmondhatjuk, hogy hol kezdődik s hol végzik, milyen jegyekkel határolható körül a Sárrét. Természetesen jogosan vetjük fel, hogy a területi körülhatárolást földrajzi tényezőkre avagy néprajzi jelenségekre alapozzuk-e? Az etnikai jegyek megállapításának nyilvánvalóan elsősorban néprajzi

és így folklórjelenségeken is kellene alapulnia. Hasznos lenne néhány fontosnak, jellemzőnek tartott folklórelem, szokásvariáns, mondai motívum stb. térképre vetítése, természetesen tárgyi vonatkozásban is hasonló munka elvégzése annak megállapítására, hogy a Sárrett népi kultúráját mivel lehet jellemezni, körülhatárolni. Egyelőre azonban — sajnos — még a pusztán földrajzi körülhatárolásban is eltérnek a kutatók. Egyesek szűkítik, mások tágítják a Sárrett területét. Eppen ezért rendkívül fontosnak tartom a gyűjtőterület határának a megjelölését.

A Sárrett folklórával kapcsolatban csupán néhány kérdésre irányítottam a figyelmet. Szűcs Sándor után különösen nagy felelősség hárul ránk. Az ő nyomdokain, szellemi útmutatásainak vonalában kell végzenünk gyűjtő és feldolgozó munkánkat.

Dankó Imre:

Mindannyiunk nevében megköszönöm Ujváry Zoltán korreferátumát. Nagy örömmre szolgál megállapítani, hogy a korreferátum a folklór világának vizsgálatával, alapvetően, a Sárreten is lezajlott és az itteni népi kultúrában is nyomat hagyó migrációs folyamatokra, illetve azok alapos, részletekben, elemző ismeretére utal. Szűcs Sándor munkásságának egészét ma úgy értékeljük, hogy az egy általa nemcsak nagyon jól ismert, hanem élt hagyományos népi, ha tetszik sárreai kultúra sajátos folklórizációja, művészi kifejezése volt. Ez a hagyományos kultúra számos migrációs elemet tartalmaz. Ezeknek az összetevőknek a felderítése, közelebbi meghatározása, az egész jobb megértése szempontjából elengedhetetlenül szükséges. Ujváry Zoltán korreferátuma itt találkozik Kováts Zoltán problémafelvetésével, kutatási célkitűzéseivel. Más vonatkozásban is fontosnak tartom Ujváry Zoltán korreferátumát. Ha nem is közvetlenül, hanem közvetve, hallgatólagosan más korreferátumokra is utaltam vagy éppen Orosz István előadását idézve, arra is rámutattam, hogy a Sárrett területi meghatározása nem lehet egyetlen tudományág, mondjuk a földrajz feladata. A Sárrett kulturálisan is valamiféle egység, a folklór szempontjainak megfelelően is körülhatárolható. Ugyanakkor arra is rámutattam, hogy ez a csak komplex módon meghatározható Sárrett nem valamiféle statikus meghatározottság, hanem mind fizikálisan, mind kulturálisan változó jelenség. Változó folklórában is, amiről azok a többé-kevésbé elhatárolható, egymásról lehantható kulturális rétegek tanuskodnak, amelyekre a korreferátum is utalt. Hallgatva Ujváry Zoltán korreferátumát és visszaemlékezve egyrészt az Osváth Pátról elmondottakra, másrészt Szűcs Sándor munkásságának egészére úgy vélem, hogy a Sárrett folklórájának feltárása, összehasonlító elemzése nemcsak szükséges és nehéz feladat, de olyan tevékenység is, ami eredményeivel nagyban hozzájárulhat más tudományágak eredményes műveléséhez akár a sárreai problémakörön túli területek, kérdések esetében is.

Felkérem a következő hozzászólónkat, dr. Dám Lászlót, korreferátumát megtartására.

A SÁRRÉT NÉPI ÉPÍTÉSZETE KUTATÁSÁNAK AKTUÁLIS FELADATAI

DÁM LÁSZLÓ

A Sárrett népi építészetéről az első szakszerű és hiteles leírás Györffy István tollából származik, aki a Nagykunság és környékének népi építkezése c. munkájában századunk első évtizedének végén elsőként hívja fel a figyelmet a nádépítkezésre, s igen fontos adatokat közöl a Nagykunsággal határos sárreai falvak építészeti jellemvonásairól, az építőtechnikákról, szerkezetekről, a házak alaprajzi tagolódásáról, a szobai és konyhabeli tűzhelyekről. Kitér a lakóház berendezésére, bútorzatára, a gazdasági építményekre, valamint a községek településszerkezetére. Ebben a munkában bőven találunk püspökladányra vonatkozó adatokat is, melyeket később Bátky Zsigmond is beépített a Magyarország néprajzában írott építészet összefoglalásába.

A kutatás azonban Szűcs Sándor munkássága révén mélyül el, aki több tanulmányában is foglalkozik a táj építészetével. Különösen két tanulmánya érdemel figyelmet. Az egyik a Nadányi Zoltán szerkesztette Bihar vármegye monográfia néprajzi részének építkezés fejezete. Itt ugyan Szűcs Sándor általában Bihar megye építészetéről szól, de adatai döntő többsége a Nagy-Sárrett falvaiból származik. A másik munka a sárreai nádházat és életét mutatja be. Ez a tanulmány nemcsak adataiban, hanem módszerében is mindmáig alapvető útmutató jelentőségű. A rendkívül becses, ma már a legidősebbek emlékezetéből sem elérhető néprajzi jelenségeket, bőséges történeti forrássalvalyaggal interpretálja, a funkcionális vizsgálatok során pedig olyan szempontokat érvényesít, amelyek csak jóval később válnak általánossá nemcsak a magyar, hanem az európai funkcionális házkutatásban is.

Ezt követően aztán jó három évtizedig a népi építészeti kutatás csaknem teljesen elfeledkezik a Sárretről. Csak az 1960-as évek végén indul meg az újabb vizsgálatok a Kossuth Lajos Tudományegyetem Néprajzi Tanszékén, melynek eredményeképpen elkészült a Nagysárrett 12 településének anyaga alapján egy monografikus igényű feldolgozás, (Dám László: a Nagy-Sárrett népi építésze. Debrecen, 1975), amely a célkitűzéseit nem is valósította meg maradéktalanul, de a kiterjedt anyaggyűjtéssel és újabb szempontok felvetésével némileg megicscsak hozzájárult a tájra vonatkozó ismereteink gyarapításához. Ez a munka, Szűcs Sándor és Györffy István nyomdokain haladva, ha röviden is, de kísérletet tesz a Nagy-Sárrett településnéprajzában feltárására is. Azóta azonban e probléma részletes vizsgálata máig sem történt meg.

Az addig feltárt anyag aztán tovább bővült az egy-egy település építészetét bemutató feldolgozásokkal, melyek közül elsősorban a Szeghalomról és Berettyóújfaluról szóló monográfiákat, valamint a jelenleg megjelenés alatt álló Bánd-monográfiát kell kiemelni.

Az eddigi Sárretra vonatkozó kutatások közös jellemzője, hogy azok bemutatják az építőanyagokat, technikákat, szerkezeteket, a tűzölberendezés típusait, a különböző gazdasági építményeket, foglalkoznak azok földrajzi elterjedésével és az építészeti jelenségek 19–20. századi változásával.

A lakóház és a gazdasági építmények funkcionális vizsgálatával, a ház életével, a lakáskultúrával, a bútorzattal, az építmények folklórisztikai és társadalom-néprajzi vizsgálatával azonban máig is adós a tud-

mány. Szűcs Sándor kezdeményezése azóta sem talált követőkre. Pedig kevés olyan jelensége van a népi kultúrának, amely oly szoros kapcsolatban állna az emberrel mint a lakóház a hozzá kapcsolódó gazdasági építményekkel, s a telekkel, amelyen mindezek elhelyezkednek. A ház nemcsak védelmet nyújt az időjárás viszontagságai ellen, hanem elsősorban lakás, hozzá kapcsolódik az emberi élet minden egyes mozzanata a születéstől, a haláláig. A paraszti élet lényege a munka, s így a ház és gazdasági építményei nemcsak a gazdálkodás színtere, hanem egyben a paraszti gazdaság üzemközpontja is. A melléképületekben tartják az állatokat, ide hordják az állatok hasznát, itt raktározzák el a föld termékeit, s ugyanitt dolgozzák fel a mindennapi tápláléknak valót, állítják elő a ruházódáshoz, a mindennapi élethez szükséges javakat, szerszámokat, eszközöket. Ugyanakkor a ház ünnepi rendezvények helye is, a lakodalmi, keresztelői lakomán dísz- és táncterem, tollfosztóban, fonóban szórakozóhely s temetkezéskor ravatalozó. Emellett a ház csaknem minden részéhez számtalan szokás, hiedelem, rituális cselekedet tapad. Ugyanezt mondhatjuk a gazdasági melléképületekről is, ahol különböző módon igyekeztek megóvni az ott tartott állatokat vagy elraktározott terményeket a gonosz, ártó hatalmaktól.

Mindebből következik, hogy az építkezés kutatása nem pusztán morfológiai, szerkezeti vizsgálatokon nyugszik, hanem az építészeti kultúra lényege csakis az azt létrehozó emberrel és társadalmi közösségekkel összefüggésben ragadható meg. Egy falu vagy táj, jelen esetben a Sárrét építészeti képe mindenkor hű visszatükrözője a paraszti gazdálkodás jellegének, rendjének, a paraszti társadalom organizációjának. Megfogalmazódik benne az ember és táj kapcsolata, kifejezője annak a hagyományos ízlés- és formavilágnak, amelyet a hosszú történeti fejlődés során kialakult életmód szükségletei, emberi igényei determinálnak.

S épp ebből fakad a Sárrét-kutatás egy másik nagy feladata. Nem elég ugyanis bemutatni kronológiai sorrendben, hogy az építészeti és lakáskultúra elemei, a ház funkcionális élete vagy a települések szerkezete milyen változásokon mentek keresztül az elmúlt évszázadokban, hanem fel kell tárni azokat a történeti, társadalmi és gazdasági tényezőket, amelyen ezeket a változásokat előidézték, meghatározták. Ma még csak inkább sejtjük, mintsem tudjuk pl. hogy hogyan hatottak a Sárrét építészeti képeket a változásokat előidézték, meghatározták. Ma még csak in szeti és lakáskultúrájára a 18. századi demográfiai mozgások. Nem tudjuk pontosan azt sem, hogy milyen elemekkel gazdagodott ez a kultúra a jobbágyfelszabadítás után, vagy milyen változásokon megy keresztül az építkezés és lakáskultúra napjainkban. Jól tudjuk, hogy a két világháború közötti paraszti társadalom meglehetősen differenciált volt, s ez kifejezésre jutott az építészeti és lakáskultúrában is. De hogy konkrétan miben jutott ez kifejezésre, azt a jövő kutatásainak kell feltárnia.

A példákat, a megoldandó részproblémákat még hosszasan lehetne sorolni. A magam részéről a további kutatások legfontosabb feladatait a következőkben látom:

1. Monografikusan fel kell dolgozni a sárréti lakáskultúrát, beleértve a bútorzatot és az építmények funkcionális életét is.

2. Fel kell tárni az építészeti- és lakáskultúra változásának történeti, gazdasági és társadalmi hátterét.

Dankó Imre:

Megköszönöm Dám László kutatási beszámolót is tartalmazó, sőt a sárréti népi építkezés kutatását feldolgozó munka megjelentetéséről is szóló korreferátumát. Dám Lászlóban a Sárrét népi építészetének szorgalmas, szép eredményeket magának mondható kutatóját tisztelhetjük. A Sárrét-kutatás területén talán ő jutott el legmesszebbre, számos publikációja tanúskodik erről, de leginkább a Nagy-Sárrét népi építészetről szóló monográfiája. Korreferátumából azt emelném ki, hogy kutatásait, feldolgozásait nem tekinti lezártnak, befejezettek. A Sárrét-kutatás kereteibe iktatva azokat a változás-tényezőket, változás-folyamatokat kívánja hangsúlyosan továbbkutatni, amelyek más téren is a sárréti tájkultúra meghatározó erejű, alapvető jelenségei, folyamatai. Korreferátumában kijelentette, hogy ezt a munkát a többi tudományággal együtt, egymásra való különös tekintettel, társadalmi érdekek kívánja elvégezni. Kutatási célkitűzésének ez a komplexitása, társadalmi szempontúsága jelenti tevékenysége értékét. Ezért is tekintünk nagy várakozással, reményekkel további kutatásai, feldolgozásai elé.

Ismétlen megköszönve Dám László korreferátumát, felkérem a következő korreferenst, dr. Bencsik Jánost, a gyulai Erkel Ferenc Múzeum igazgatóját, hogy korreferátumát, amely a Sárrét-kutatás békési körülményeiről, eredményeiről szól, tartsa meg.

A SÁRRÉT-KUTATÁS BÉKÉSI MEGYEI EREDMÉNYEI ÉS FELADATAI

BENCSIK JÁNOS

A Békés megyeiek a Sárrét-kutatás tudományos programját többször is megfogalmazták, noha e törekvések hátterében aligha található valami átfogó, vagy divatos kifejezéssel élve, komplex munkaprogram. A Sárrét megismeréséről, megismertetéséről (talán kutatásáról is) hol látványosabb, hol kevésbé látványos, elsősorban kulturális programmal összekötött akciók keretei között találkozhattunk az elmúlt évtizedekben. Ehhez köthetők eredményeink is. Mert az erőfeszítések mindig hoztak eredményeket, melyek szaktudományunk, a helytörténet vagy néprajz szempontjából is jól hasznosíthatók. Ha csak a „Sárréti írásk” I–IV. füzetekre utalunk is, világossá válhat bárki előtt, hogy kísérleteink nem voltak meddő próbálkozások. Az effajta programok, avagy azon túl is született törekvéseink fókuszba Szeghalom, talán nem joggalalanul „Sárrét fővárosaként” is emlegetett településünk. A kísérletezések, a próbálkozások édesgyermekje pedig a Helytörténeti Gyűjtemény lett a már emlegetett Szeghalom, melynek, miután Berettyóújfaluban Bihari Múzeum van, lehetne akár a Sárrét Múzeum nevet is adnunk! E kérdést csak érintettem, hiszen Miklya Jenő barátunk erről bizonyára többet és részletesebbet is tud mondani.

Ennyit bevezetesként és lássuk, hogy miként és hogyan közelítettük Békésben a Sárrétet, kutatásunk tárgyát, illetve hogyan alakítottuk ki Sárrét-fogalmunkat, melynek tartalmát gazdagítandó született meg kutatási programunk.

1. A *Sárrét* témája volt és maradt a *természettudomány*nak, azon belül is elsősorban a földrajznak, a történelemnek, a helytörténetnek, a gazdaságtörténetnek és természetesen a néprajznak is. Ha a szaktudományok felsorolását nem is folytatom, ebből egyértelmű máris állításunk, hogy minden esetben más-más tartalmat, illetve megfogalmazást nyer e három megye határán elterült Sárrét.² A földrajz számára mást mond a Sárrét, mint a néprajz. Az etnográfus nem feltétlenül ott vonja meg a Sárrét határát, ahol a földrajz már meg is húzta azokat. A népi kultúra változatos és gazdag világa aligha ért véget ott, ahol a régi nádasok nekításmozdítottak az árvizektől mentes hátságoknak.

2. A víz (itt a Körösök és a Berettyó hol bővebb, hol csekélyebb árja) jelenléte a *nép életében* jobban, körültekintőbben tisztázandó kérdés. Egy tájon az adottságok és a célszerűségek feltétlenül kiegészítik egymást. Az ember (a sárréti falvak népessége) és a víz, a rétség (a Sárrét), mint két alapvető, nem feltétlenül egymást kizáró, hanem egymással már csak szükségből is „békességben” meglevő tényező. E *társas viszony* hosszútávon bejárt, kipróbált, egymást nemcsak eltűró, hanem egymást kiegészítő jelenségek is. Mert ha nem így lett volna, akkor e falvak a legtragikusabb évtizedekben bizonyára elnéptelenedtek volna. Vagy éltek volna a kedvező alkalmakkal, miként a helyváltoztatásra lehetőség nyílt a XVIII. században. Csak a szomszédos és néptelen Békés vármegyére kell hagyatkoznunk. De a sárréti települések népe nem engedte a csábításnak, ellenkezőleg a déli peremén elpusztult falvak *újranépesültek*, mint Szeghalom, Gyoma, Füzesgyarmat.

3. A békési törekvések között újra meg újra felmerült az a terv, hogy rajzoljuk meg néprajz módszerekkel a Sárrét határait. Megkeresni pl. a Békés megyébe eső falvak, ezzel együtt a *néprajzi Sárrét* déli határait; hol ér véget a Sárrét és hol kezdődik a termékeny békési síkság, illetve mennyire esnek egybe ezek a fogalmak, ha a néprajz tanúságait térképre rajzoljuk. Bár vannak résztanulmányok, de a néprajzi tények alapos feltérképezése már *nem várható* sokáig magára. Annál is inkább nem, mert a népi műveltség elemei eltűnőben, s mind gyakrabban kell másodlagos, harmadlagos forrásokból, kútfőkből nyert információkkal megelégednünk. *Ezzel tulajdonképpen törekvéseink, céljaink egyik alapvető irányát fel is vázoltuk.* Először a legalkalmasabb kutatópontokat kell kiválasztanunk. Az itt szerzett tapasztalatok alapján a már mások által kipróbált kérdéskörök segítségével egy *atlasz-munkát* körvonalazása és beindítása a második, elérendő célunk. Úgy kell erőinket mozgósítani, hogy munkánk nyomán szülessék meg a *Sárrét Néprajzi Atlasza!* E nagy szintézis előmunkálatának kell tekintenünk minden eddigi eredményt.

4. A Békés megyei múzeumi szervezet és munkatársai *két kutatóponton irányoztunk elő* részletes és sokirányú kutatómunkát, éspedig *Dobozon és Füzesgyarmaton*. Itt olyan tapasztalatok felgyűjtésére is gondoltunk, amelyek a későbbi kutatás során hasznosíthatók lesznek.

A víz, a rét, a mocsaras rétség, a „sárrét” az első megközelítésben, az első találkozásunkkor óhatatlanul sajátos (talán már ki sem tapintható jellegével) világával, már-már *romantikájával* hat ránk. Azokat a mozzanatokat kínálja, amelyek egy töről fakadtak a romantikával. Ezek más síkon ugyanazt jelentik, mint a jobbágyság tömegéből kiszakadt *betyárok* vagy a *betyárkodás*, a *betyárság*. Itt pedig a Sárrét mélye, az alig mozduló vagy éppenséggel mozdulatlan mélységek: a pákász, a darvász, a nádlaci és társaik; a *rétes emberek*.³ „A szabad természet szabad gyermekei voltak”, — írja Györfly István róluik. E *romantikus színezetű*, bár kétség-telenül igaz társadalmi milión kutatóink máris széles csapást törtek a

belső, a társadalmi lényeg, a társadalmi tartalom irányába. Különösen friss még az a szakvélemény, amelyet a minap olvashattunk, Dankó Imre: „Bevezetés a Sárrét gazdálkodás-néprajzához” című tanulmányában.⁴ Mégis azt kell mondanunk, hogy másokkal együtt az úttörő szerepét vállalta, mert *újszerű kísérlet* ez, olyan rendszerbe láttatni a Sárrét *paraszti gazdálkodását*, amely a nagytájat, a valamikor rendkívül jelentős történelmi vármegyék, *Szabolcs, Bihar és Békés* határterületein fekvő Sárrétet, illetve az itt élt, talán *ideszorult* népesség gazdasági tevékenységét alapvetően jellemezte. Nem feltétlenül véletlen az, hogy e megyék határterületein többszörös a *változás*, hogy a megyék *határai* bevezettek az egykor végtelennek tűnő sárréti nádrétegekbe. Miként jelképesnek foghatjuk fel azt is, hogy az egykori római-szarmata límes az „ördög-árok” Szeghalomnál vész bele a Sárrétbe.⁵ Vármegyék, országrészek találkozási területe. Jelenségek, kistáji kultúrák találkozási pontja, talán *beleszelidülése* a „sárrét”-i tájba, megalkotván ezzel a sárréti népi kultúrát.

5. Fentebb már érintettük a sárrét kutatás Békés megyei eredményeit, bár ezek elszórtak, rendkívül *esetleges részeredmények*, avagy sűrűbb vagy ritkább rátalálások egy-egy témára. Ebből a máig rendszerbe nem állított kutatási eredményekből a gyulai Dankó Imre-féle *füzet sorozat* büszkélkedhet azzal a primátussal, amelyet e téren mind a szerkesztő, mind a szerzők kivívtak maguknak.⁶ A tágabb tematikát érintő *Barabás Jenő*: Békés megye néprajza,⁷ vagy *Solymos Éde*: Adatok a Fehér-Körös halászatához⁸ mellett egy-egy témát dolgoztak fel a szerzők, amikor Doboz,⁹ Körösnagyharsány,¹⁰ Biharugra,¹¹ Kötégyán,¹² Sarkad¹³ és más települések népéletéből villantottak fel „fejezeteket”. Bizonyára akadályozta a kibontakozást, hogy Békésben sem e törekvések, sem más kísérletek mögött nem állt *humán műveltség* adó felsőfokú iskolai intézmény. Az e téren mutatkozó hiányt a *település-monográfiák* is csak részben pótolta.¹⁴ Ilyen és más esetekben is a kutatási folyamat a *kívánalom*, a *lehetőségek* és a *szükségletek* kompromisszumaként születtek meg a kötetek.

A korábbi eredmények még inkább sziget-jellegűek voltak.¹⁵ Bárha sok *kutatót vonzott a Sárrét világa*, mégis van egy olyan érzésünk, hogy e kiváló kezdemények után többre is tellett volna Békés megyében. Nem lehetett véletlen sem Bortók,¹⁶ sem Kodály¹⁷ vállalkozása, mellyel Békés megye (annak a Sárrét-hez kapcsolódó települései) népdalai nyomába szegődtek. Ilyen indítékok is vonzották Illyés Gyulát, amikor Dobozon gyűjtött.¹⁸ Lehetett akkor is, ma is a *Sárrét-fogalom*nak olyan töltete, amelytől a kutatók joggal vártak valamivel többet, valami pluszt. Úgy tűnik, hogy igazul. Nos, ilyen előzmények után jutott el a Békés megyei múzeumi igazgatóság ahhoz, hogy mozgósítsa erőit, s valamely szelétét a Sárrét-kutatásnak magára vállalja, illetve hogy részt kérjen és részt vállaljon a Sárrét-kutatásból. Úgy tűnik, hogy ez a vállalkozás jól számít a szeghalmi Helytörténeti Gyűjtemény támogatására, továbbá az eddig föl- emlegetett gyulai és más meglevő eredményekre. Ide kell sorolnunk a korábbi táborozások kistáji munkáját is, éspedig *Beck Zoltán* által irányított kutatás lassan az összegezésbe torkolló eredményeit, melynek során Zsadányt, Körösharsányt, Biharugrát, Gesztet tanulmányozták. 10—15 ember máris elkezdte magát a kutatásnak, akik *Füzesgyarmaton* még ebben az évben elkezdik a terepmunkát. Nemcsak a kellő megfontolttság, hanem a már emlegetett *kutatópont-szemlélet* is tette azt, hogy egyetlen ponton akarunk belekezdeni a néprajzi és más munkákba.

Füzesgyarmatról, leendő „bázisunk”-ról e körben is el lehet annyit

mondanunk, hogy a Karcag, Szeghalom és Biharnagybajom által határolt település mezővárosi jogokat élvezett. Református papja, Gacsári István révén azzal büszkélkedhet, hogy a XIX. század első felében megszületett a helység „krónikája”.¹⁹ E korban 5000 lelket számláló településről Fényes Elek is jellemző sorokat írt.²⁰ Ha valaki egyszer a Fényes Elek-i mű megszületésének körülményeit kutatni fogja, bizonyára feltűnik számára, hogy némely település, így Füzesgyarmat leírása is színes és gazdag voltával elűt másoktól. Csaknem bizonyos, hogy a helybeli kútfők tették e különbséget.

Békés megyében a Körös medence, a Sárrett peremén helyezkednek el a legrangosabb, történeti települések, Szarvas, Gyoma, Mezőberény, Békés, Csaba és Gyula. E településekre vetve egy pillantást, máris feltűnik, hogy e települések egy része nem magyar lakosságú, a szarvasi, a csabai és berényi szlovákok, a mezőberényi, a gyulai németek, a gyulai románok jelzik, hogy eddig sodródhatott a sárreai népi kultúra megannyi darabkája, képtelen szőlva a Körösök árján. E tájon, talán Gyoma és Békés kivételével kifulladás a táj magyar etnikumának sárreai jellege. Híd-e más települések felé a már említett Gyoma, Békés vagy éppen mezőberény és Gyula magyarsága? E perem-településektől északra már a Sárrett déli területén vannak Körösladány, Köröstarcsa, Szeghalom, Vész-tő és a *kutatópontnak nyilvánított* Füzesgyarmat is.

Füzesgyarmat földrajzi helyzetét révén (is) alkalmas lehet arra, hogy összetettebb, komplexebb szempontokat érvényesíthessünk kutatásaink közben. A gyarmati (és a sárreai) embernek a vízzel együtt kellett élnie. Azt hisszük, hogy fel sem vetődött a víz kirekesztése mindennapijából. A csatornázatlan, szabad vizek világa részükre a kevéssé romantikus arculatát mutatta meg. Noha ismerték, ismerhették jól a vizeket, tudtak tájékozódni nemcsak térben, hanem a mocsár és a rétvilág megannyi szférájában; ismerték a madarakat, ismerték a növényzetet, s otthonosan mozogtak a vizek élővilágában is. S ami nagyon fontos, a sárreai ember pontosan azt ismerte ezekből, ami számára hasznos, avagy káros lehetett. Az állatok mozgásából, pl. a szarvasmarha „bogárszásából” következett az időjárásra, bizonyos halfajták feltűnéséből arra hagyatkozott, hogy tápláléka bővebben lesz, vagy éppen szűkét kell megszenvednie. A rétre, a nádasokra utalt ember több növényt tudott megkülönböztetni, s a hazsonnövények sokkal szélesebb alkalmazhatóságát tartotta számon. Hozzáértőbben járta a szárazulatokat, de a vizes is jártasabb volt. A rétségek világában kellett megélnie az embernek, a szárazulatokat legeltetni, kaszálni vagy szántani-vetni. Kisebb-nagyobb lélekszámú települések éltek meg a tájon. Makacsul őrizgették a régi faluhelyeket, s alig akad azok elhagyására példa.²¹ De bennünket az is érdekelt, hogy e települések tényleg szigetek voltak-e néprajzi értelemben is? Mennyire voltak egymásra utalva e falvak? Hogyan lehet tettenérsni e kapcsolatokat? A Sárrettben apró falvak, a békési peremen rangosabb, népesebb települések láncolata. Ez utóbbiak határa mélyen benyúlik a Sárrettbe.

Azt is el kell mondanunk, mintegy zárógondolatként, hogy a sárreai települések nagy része református, kevés ortodox (román) és még kevesebb római katolikus. Vallása révén a táj Debrecenhez, de kereskedelmi érdekeivel Nagyváradhoz kötődött. Mít jelentett e táj számára Debrecen szellemisége? Vagy Nagyvárad? Mert erre a tájra a déli megyei székhely szervezőereje alig ért el. Hatások tehát Debrecen, Erdély és a Nagykuon kerület felől jöhettek. Mennyire hatott világképre a földrajzi környezet, mennyire alakította puritán szellemű vallása?

JEGYZETEK

- 1 *Bencsik János*: A szeghalmi Helytörténeti Közgyűjtemény életrajza. In: Békési Élet 1981/3.
- 2 Vö. *Telasi István*: Az Alföld néprajzi kutatásának kérdései és problémái. In: Az Alföldi Tudományos Intézet Évkönyve, I. 1944–45. 3.
- 3 *Győrffy István*: A rétes emberek. In: Alföldi népiélet. Bp. 1983. 107.
- 4 *Dankó Imre*: Bevezetés a Sárrett gazdálkodás-néprajzába. In: Múzeumi Kurír, 39. 3–38.
- 5 *Gerevich László*: Magyarországi régészeti topográfiája, A Szeghalmi járás. Bp. 1932. 176.
- 6 A szobánforgó sorozat: A Gyulai Erkel Ferenc Múzeum Kiadványai, szerk.: *Dankó Imre*. Megjelent 60 füzet *Dankó Imre* szerkesztésében.
- 7 Gyula, 1964. 58–59. sz.
- 8 Gyula, 1960. 14. sz.
- 9 *Nagy Gyula*: Adatok Doboz gabonatermesztéséhez. Gyula, 1959. 7. sz.
- 10 *Erdai Aranka*: Adatok Körösnagyhársány parasztságának történetéhez. Gyula, 1961. 23. sz.
- 11 *Bertalan Agnes*: Asszonyok, lányok Biharugrán. Gyula, 1963. 42–43. sz.
- 12 *Dankó Imre—Körök József*: Kötégyán. Gyula, 1960. 11. sz.
- 13 *Komoróczy György*: Tanulmányok Sarkad múltjából. In: *Szabó Ferenc*: Vész-tő története. Vesz-tő 1973., *Szabó Ferenc*: Mezőberény története 1–2. Mezőberény, 1973., *Szabó Ferenc*: Gyomai tanulmányok, Gyoma, 1977., *Miklaji Jenő—Szabó Ferenc*: Szeghalom, Szeghalom, 1979.
- 14 Igen jellemző erre *Gönyey Sándor*: Az Alföld-kutatás néprajzi feladatai-ból: „Két buzgó ethnográfus magánszorgalmából indította meg a bihari megyei Sárrett felkutatását. Egyik Szűcs Sándor, a másik Dorogi Márton ref. tanító Püspökladányban. Ok magánkezdeményezésre magukra hagyatva dolgoznak.” In: Az Alföldi Tudományos Intézet Évkönyve, I. 36.
- 15 *ifj. Bartók Béla*: Bartók Béla Békés megyei kapcsolatai, és *Vargha Lajos*: Az Alföld és Bartók békési gyűjtése a folklorikusatásban. Gyula, 1961. 24. sz.
- 16 *Eöszé László*: Kodály Zoltán. Bp. 1971. 33.
- 17 *Illyés Gyula*: Lélek és Kenyér. Bp. 61.
- 18 *Gacsári István*: Füzesgyarmati krónika, Békéscsaba, 1974.
- 19 *Fényes Elek*: Magyarország ethnographiai szótára, Pest, 1851. II. 64.
- 20 *Győrffy I.* im. 100.

Dankó Imre:

Nagy örömmel hallgattam *Bencsik János* korreferátumát és köszönöm most meg, mindannyóknak nevében. A korreferátumból sokféle kezdeményezésről tudtunk meg több-kevesebb dolgot, összegzeletten egyet bizonyára, azt tudniillik, hogy a Sárrett-kutatás kérdései nemcsak itt, nálunk, Hajdú-Bihar megyében, Berettyóújfaluban, Püspökladányban és mindenek előtt Debrecenben eleven, megválaszolásra váró kérdések, hanem Békés megyében is, mégpedig nem is csak a Sárrettben, Szeghalomban, hanem a megyeszékhelyen Békéscsabán és a nagymúltú kultúrintézményekkel rendelkező Gyulán is. Mi, a Sárrett-kutatást — az eddig elhangzottakból is érzékelhetően — csak komplex módon, egységes formában tudjuk elképzelni. Munkánk során nyabban számítunk a különböző tudományágak koncentrációjából származó kölcsönös támogatásra, segítségre is. Tájékatással állván szemben az egységes, a kutatási területeteket, a munkatársakat szét nem forgácsoló munkamódszer hívei vagyunk. Ugyanakkor készségesen elismerjük az azonos tárgyra vonatkozó másféle, másutt folyó, a miénktől céltúlézéseiben, eszközeiben, és nyilván eredményeiben is különböző kutatásokat, feldolgozásokat is. Csak az elismerés hangján szólhatunk a *Bencsik János* által ismertett Sárrett-kutatásról, ami különben is számtalan szállal kapcsolódik a miénkhez. Többek között most már ezzel a korreferátummal is, amelynek a nyomán bizonyára mindkét oldalon jobban oda fogunk figyelni a Sárrett-kutatás közös tényezőire.

Ismételten megköszönve *Bencsik János* értékes, számos vonatkozásban informáló jellegű korreferátumát; *Molnár Ambrus* nagytiszteletű urat, a neves agrártörténészt kérem fel korreferátuma megtartására.

HOZZÁSZÓLÁS DR. OROSZ ISTVÁN EGYETEMI TANÁR, A SÁRRÉT-KUTATÁS MAI ÁLLÁSA CÍMŰ ELŐADÁSÁHOZ

MOLNÁR AMBRUS

Hozzászólásomban a Sárrét 16–17. századi agrártörténetének egyik problémájával szeretnék röviden foglalkozni. Ez pedig az a kérdés, hogy az említett időszakban, a megnevezett tájegység agrártörténeti kutatásának a 16–17. századra vonatkozó eredményei alapján megrajzolható képe azonos-e azzal az arculattal, amely a 18. század végi, de még inkább a 19. század eleji levéltári anyagból a Szűcs Sándor néprajztudós kutatásai alapján rajzolódna ki.

Erre a kérdésre a sárréti helységek 16–17. századi történetének eddigi kutatási eredményei alapján nem kell válaszolnom. Hangsúlyosam kell azonban, hogy az eddigi eredményeim és az általam feltárt források alapján. Ez a forrásanyag a 16. század második felétől, a 17. század első feléig bőséggel rendelkezésre álló dézsmajegyzék. A forrásanyag természetéből is következik, hogy főleg a jobbágygazdaságok gabonatermelésére és a juhállomány változásaira ad elegendő megbízható eligazítást.

A 16–17. században nádudvari járás volt a neve Szabolcs megye déli részén, Debrecentől nyugatra, a Hortobágytól a Sárrét széléig lenyúló közigazgatási egységnek. Ugyancsak nádudvari járásnak nevezték — a földrajzi középpontjában fekvő Nádudvar helységről — azt a dézsmakerületet, amely nem csupán Szabolcs megyei falvakat foglalt magába, hanem hozzá tartoztak Bajom, Szerep, Szovát, Ladány, (egy része) Nagyrábé, Kistrábé, Rétszentmiklós, Kőteles Udvari, Torda és Ebes Bihar-megyei falvak is. Az a kissé furcsa helyzet úgy állott elő, hogy a Bihar-i Sárretnék egy része a tartárjárás után Szabolcs megye fennhatósága alá került, de a 15. században véglegesen újra Bihar megye részévé vált, egyházilag azonban az egri egyházmegyébe kebeleztetett szabolcsi főesperesség területe maradt. Közigazgatási hovatartozásuk ellenére tehát, a dézsmaszolgáltatás szempontjából a fentebb felsorolt Bihar megyei községekben az egri püspököt illette a dézsma. Az egyházmegyék és a főesperességek határait nem érintették a politikai határok változásai. A püspöki hatalmat ugyanis csak meghatározott területen lehetett gyakorolni, ennél fogva az egyházmegyék területét megállapították és egymástól elkülönítették kisebb részekre, főesperességekre osztották. Tehát míg a politikai határok folyton változtak, az egyházmegyei határok évszázadokon keresztül változatlanul maradtak. Ez egyrészt azért volt lehetséges, mert minden változtatásért a pápához kellett volna felmenteni, másrészt azért, mert a püspököket egyházmegyéjük területéről tizedjövedelem illette meg, és minden változás a jövedelmük csökkenésével járt volna. Ez volt az oka annak, hogy a bihari Sárrét falvainak dézsmája az egri püspököt illette. Természetesen a századok folyamán a járás helységeinek különböző

megyékhez való tartozásából a dézsmaszedés jogát illetően sok vita támadt.

Igy a nádudvari dézsmakerületben — amelynek fennmaradt jegyzékei gazdag forrással kínálkoznak a terület agrártörténeti kutatásaihoz — nem csak két megye falvai, hanem két tájegység területe is együtt volt. Ez teszi lehetővé, hogy ugyanazon szempontok alapján keletkezett forrásanyag szerint tegyünk összehasonlítást a bihari Nagysárrét és a Debrencen környéki, illetve a Hortobágy melléki falvak agrártörténetének vizsgálata során.

Ha a népességszámot és a vetésterületet hasonlítjuk össze a két tájegység között semmi különbséget nem találunk. Semmi jel nem mutat arra, hogy a sárréti falvakban kevesebb lett volna a gabonatermelésre alkalmas terület, mint a Hortobágy mellékén.

Tudjuk, hogy a 16–17. században az Alföldön a gabona betakarításának általában két módját a sarlóval való aratást és a kaszával való kaszálást, vagy takarást gyakorolták. (Békés megyében nagyon régi szokásnak említik a kenyérgabona kézzel való felnyövését, melyet 1561-ben már csak igen ritkán gyakoroltak). A püspökladányiak 1583-ban mint régen gyakorolt szokásról beszélnek a gabona aratásáról és kaszálásáról. "... Forgách Simon Kapitánysága előtt így volt, hogy az aratót búzának tizedit vették... az Kaszalt búzának minden hóltdul 6–6 pénzt vettek... árpától és Zabtól, ki kaszált volt minden hóltdul 4–4 pénzt vettek..."

A betakarítás két eszközének a sarlónak és a kaszának a használatára vonatkozó összehasonlításból az tűnik ki, hogy a 16. század második felétől a Sárrét melléki falvakban volt mindig nagyobb méretű a sarló használata. 1594-ben Bajomban, Udvariban, Szerepen, Nagyrábén sarlóval aratták a kenyérgabona 90–95 százalékát. 1600-ban csak a sárréti falvakban volt terms. A megdézsmált helységek — Rétszentmiklós, Nagyrábé, Szerep, Kistrábé, Ladány, Bajom, Udvari, Báránd — közül csak Ladányban tartak minden őszi gabonát kaszával. Az összes gabona 78 százalékát sarlóval, 22 százalékát kaszával vágták le. Ezzel szemben a Hortobágy melléki és a Debrecen közelében levő falvakban a gabona jelentős részét kaszával és kőtetlenül boglyába (cumulus) rakták.

A kérdéssel foglalkozó tanulmányok általában azt állapítják meg, hogy a gabona betakarításánál a kaszával való takarást — amely lényegesen kevesebb időt vett igénybe, mint a sarlóval való aratás — csak akkor alkalmazták, ha valami külső ok (ellenéssze támadás) miatt sietni kellett a munkával, vagy ha az alkalmatlan időjárás következtében a gabona ritkán kelt és kicsire nőtt. *Balogh István* a gabonabetakarítással foglalkozó tanulmányában a 17. századra vonatkozóan éppen Szabolcs megyei források alapján állapította meg, hogy az őszi búza betakarításánál eleinte csak szükségmegoldásként folyomadtak a kaszához."

Az összehasonlítás eredményeként tehát megállapíthatjuk, hogy a sárréti falvakban általában jobban ragaszkodtak a hagyományos sarló aratáshoz. Ebből a tényből azonban szintén nem következtethetünk arra, hogy a sárréti falvak határában kevesebb lett volna az aratni való, hanem csupán arra, hogy jobb illetve magasabb volt a termés általában, mint a Hortobágy mellékén.

Ezt a megállapítást viszont már a szemterméseredmények nem támasztják alá. 1589-ben a nádudvari járás falvainak határában termett búza szemtermésének kalangyánkénti (kalangya = két kereszt, 1 kereszt = 15 kévéjárás átlaga 1,36 kassai köböl) vagyis 30 kévéként 113 liter). A sárréti falvak átlaga ezzel szemben csak 1,15 kassai köböl, míg a Hortobágy melléki falvaké 1,50 kassai köböl.

Az állatállományból sem lehet arra következtetni, hogy a sárréti falvak határa kevésbé lett volna alkalmas a jószágtartásra: 1594-ben a krimi tatárok betörése következtében a nádudvari járásban véghezvitt pusztításról így számol be Bálint Deák a bajomi uradalom összeírója: Zám: „Ennek a falunak kára tézsen a tatár miatt egy summában lovat, tehenet 228 darabot, Szovátról elvittek: 6 gyereket rabságra 12 levágtak, ökröt, üszöt 500-at, juhot 900-at vittek le.” Bajom: „E falunak elvitt a tatár lovat 25 darabot, Rétszentmiklós kára 26 ló. Nagyrábéról 90 lovat vittek el. Tetétlen: ló veszett el 600 darab, tehen barom, tulok 156, Szerepről 36 ló...”

Míg a sárréti 12 helységben 1556-ban 19,181 volt a juhok száma, addig a Hortobágy mellékén levő — igaz csak 9 faluban — felénél is jóval kevesebb 8711 juhot tartottak.

Nyilvánvaló, hogy a sárréti falvak határában jóval több volt a nád és a gyékény, tehát a vízállásos hely, mint a nádudvari járás többi községeiben, de a határ elvizesedése nem volt olyan méretű, hogy az akár az állattenyésztés, akár az gabonatermelés terén, illetve azok eredményeiből kimutatható lenne.

1621-ben Varsányi Dániel esperes összeíratta a Debreceni nagy egyházmegye lelkészeinek és rektorainak fizetését. Az egyházmegye Nádudvari Processusában szerepelnek a bihari Nagy-Sárrét falvai is. Átvizsgálva a díjleveleket szembevetendő, hogy a ladányi, udvari, tetétleni, bajomi, dancsházi, sápi földesi református predikátorok díjleveléből nem hiányzik a naturálék között a nád, vagy gyékény. Sápon 20—20 kévét adott minden ember, Bajomban „marhas embertől minden ágyra 12 kévé nád” járt, Mezőszentmiklóson 25 kévé gyékény, ha nádat ad 20 kévé.” A dancsházaiak 300 kévé nádat adtak. Ha azonban a díjlevelekben a kenyérnek való búza, vagy a predikátor számára való szántás mennyiségét vizsgáljuk, nem tapasztaljuk azt, hogy ezek kevesebbek lennének a környékbeli, de nem sárréti falvakban adott javadalmaknál.

Az elmondottak alapján, illetve eddigi kutatásaim eredménye alapján megköszöntöm tehát azt a megállapítást, hogy a Sárrét vidéke a 16. és 17. században nem volt olyan mértékben elvizesedve, mint a 18. és a 19. században.

E megállapítás helyességét látszik bizonyítani a komádi református eklézsia anyakönyvében található bejegyzés: „A Komádi Szent Eklézsia állapottya s fátuma, melyet két akkor élő Öregnek u. m. Czina Ferencz és Csébi Mihálynak szájokból feljegyzett Bojti Pál Predikátor 1766-ban: A Komádi Sz. Eklézsia a több Berettyón innen levő Helységekkel együtt ámbár külön-külön féle változásokon és nyomorúságokon ment is által, Mikor a Váradi Várban Török lakott; az Eklézsiai békkesség mellett külöképpen is meglehető állapotban volt; Szántó földre és egyéb e félekre nézve nem látott semmi szükségét, jó távol kiterjedvén víz nélkül való határa; mert ott ahol most két felől a város alatt, nagy nádas rétek vagynak folyó vízzel együtt; akkor sok házak és szerűs kertek voltak. mert a Török szorgalmatosan gondot tartott a Körös árkára; de a törökkel való hadakozás alkalmatosságával, amint innen a Berettyón minden helyek úgy ez is pusztulásra jutott, azért a Körös is a sáncz árkaiban magát Komádi alá fürta és azóta olyan vizez...”

FELHASZNALT IRODALOM:

1. Molnár Ambrus: Jobbágygazdálkodás és dézsmaszedés a Nádudvari Járásban 1350—1650 között. (Különlenyomat a Debreceni Déri Múzeum 1978. évi évkönyvéből.)
2. Extractus Protocollorum Tractus Debrecensis 1615—1773. (Kézirat: Bakóczy András-tól.) Hajdúvidéki Egyházmegye Levéltára, Hajdúhadház.
3. A Komádi Református Egyházközség I. sz. anyakönyve.

Dankó Imre:

A köszöneten kívül — úgy vélem — semmi hozzátenni valónk sem lehet Molnár Ambrus korreferátumához. Ő is bizonyos, már elvégzett kutatások eredményeire támaszkodva, a tőle megszokott világos okfejtéssel, röviden arra mutatott rá, hogy a Sárrét, mint földrajzi meghatározottság az idők folyamán nagyságát tekintve nem volt állandó, hanem változó volt. Megállapításával nagyban hozzájárult a Sárrét meghatározásának bonolyult kérdése tisztázásához. Nyilvánvaló, hogy idevonatkozó kutatásaira, munkálkodására a továbbiakban is nagyban számíthatunk.

Ismételten megköszönve Molnár Ambrus korreferátumát, kérem dr. Miklya Jenőt, a szeghalmi Helytörténeti Gyűjtemény vezetőjét, etnográfust, hogy korreferátumát tartsa meg.

A SZEGHALMI HELYTÖRTÉNETI KÖZGYŰJTEMÉNY ÉS A SÁRRÉT-KUTATÁS KÉRDÉSEI

MIKLYA JENŐ

Most múlt el augusztusban az a kétévtes forduló, mely a szeghalmi Helytörténeti Közgyűjtemény alapításához kapcsolódik. Nehéz számbavenni az eltelt húsz év eseménytörténetét, erőfeszítéseit és eredményeit. A Sárrét-kutatáshoz intézményünk a maga szerény lehetőségeihez képest mindig tett valamit, hol egy-egy tárgyi anyag begyűjtését, hol füzetek, kötetek közreadását. Hirdettük, plántáltuk a táj értékeit, helyét népünk történetében és igyekeztünk számbavenni mindazokat, akik ilyen vagy olyan szempontból kapcsolódnak a Sárréthez.

Az 1960-as évek honismereti mozgalma nagy lökőerőt adott erőfeszítéseinknek, hogy elplántáljuk a szívekbe a szűkebb haza iránti szeretetet és a felnövekvő fiatalságot megnyerjük a környezet megismerésére.

Természetesen nem állhatunk meg a honismereti mozgalom színvonalán, mert a kutató, szervező, feldolgozó munkát állandósítani kellett, vagyis rendszeressé, folyamatosá tettük területünkön folyó ily jellegű tevékenységét. Hogy valamilyen szervezett keret adjunk munkásságunknak, megalakítottuk a Sárréti Honismereti és Közművelődési Társaságot a szeghalmi járási művelődési központ keretein belül.

Ahhoz, hogy a Sárrét irodalmát, történetét, néprajzát és dalait népszerűsítsük, a már meglevő értékeket újra kiadni és az újabb kutatások eredményeit nyomtatásban közreadni tettük tervbe.

Látni lehetett, hogy mire támaszkodhatunk és hol kell frontálisan szervezni a kutatást. Az 1965-ben megjelenített Sárréti Írások anyaga le rakta az alapokat a további teendők megfogalmazására.

Az már ekkor nyilvánvaló volt, hogy a táj értékeinek összegyűjtésére, megőrzésére műzeumba van szükség. Tarthatatlan állapot volt az, hogy egy ilyen nagykiterjedésű magyarok-lakta területnek nincs gyűjteménye!

Azok a megpróbáltatások és számkivetettség, mely az 1963-ban alapított szeghalmi gyűjtemény sorát jellemzi, nem történelem, hanem inkább a Végh Antal fémjelzte penzészleki szociográfiához hasonlítható. Nyolc év után, amikor már a begyűjtött tárgyak a községi börtönt, löstállót, és garaszt is átvészelték (természetesen állandóan megfogatkozva egy-egy ilyen költözés után), az új tanácsi vezetés normális körülmények közé helyezte a veszélyeztetett gyűjteményt.

Pedig ekkor már a törzsanyag országos figyelmet megérdemlő egyedeiből és együttesekből, hagyatékokból állt. Szeghalmi Gyula dia-sorozatát fotótörténetileg jeles emlék, Fehér Lajos szüleinek kenderfeldolgozó szerszámkészlete és egyéb kultúrtörténeti, munkásmozgalmi relikviák sokasága jobb elhelyezésre várt.

Ezenkívben a szeghalmi lokálpatrióták elhatározták, hogy a Sárréti Napok néven rendezvénysorozatot indítanak, melyen néprajzi, irodalomtörténeti és más egyéb területen — először egy hónapi időtartamra — kiállításokat, író-olvasó találkozókat, tanácskozásokat, vetélkedőket szerveznek 1968-ban.

Ez a (1974-től) a püspökladányi és berettyóújfalui járással közösen megrendezett tájfellegű rendezvény három évenként más-más profillal mozgatja meg, mutatja be területünk egy-egy jellegzetes arculatát.

Volt néprajzi, iskolatörténeti, műemléki, táj- és természetvédelmi, dal-kultúrát bemutató, sport és urbanisztikai témát felvető ankét, tanácskozás és zenei hangverseny, képzőművészeti-népművészeti tárlat.

Nem merem állítani, hogy minden esetben abszolút támogatásban és elismerésben volt részünk a megyei szervek részéről, de az országos intézmények mindig támogatták erőfeszítéseinket.

Ezeknek az eredményei révén jelent meg a Magyarország Régészeti Topográfiája — *A Szeghalmi járás* c. kötet a sorozat 3. kiadványaként, de a helyi tanácsok áldozatkészségével Szeghalom, Vésztó és Dévaványa története, *A Bibliotheca Bekesiensis* sorozatban a füzesgyarmati Gacsári krónika, a körösnagyharsányi községi krónika, a szeghalmi történelmi írások és a Vésztórről indult kötetben Sinka István népi költő pályakezdő versei és írásai jelentek meg. Bibliográfiák sorozatát jelentette meg a szeghalmi járási könyvtár vezetése, akik mindig és minden esetben támogatták a feltáró, kutató munkálatokat.

Az 50 éves Péter András Gimnázium Emlékkönyvet adott ki 1976-ban, az iskola újságjában rendszeresen jelentetnek meg helytörténeti irodalmat és ápolják a haladó hagyományokat. Iskolatörténeti gyűjteményük számottevő történelmi dokumentumot őriz.

Előrelépés mutatkozik az üzemtörténet és a munkásmozgalmak kutatása területén is, mert a megyei kiadványokban rendszeresen közreadjuk a folyamatosan összeállt életrajzi írásokat és egyéb e vonatkozású dolgozatokat.

Figyelemmel kísérjük a műemlékvédelem és a természetvédelem objektumait, elősegítjük a madárvédelem tagjainak munkásságát és megszervezük a hasznos és a védett madarak téli etetését. Javaslatokat tettünk épületek és különleges adottságú területek védetté nyilvánítására.

A gyűjtemény baráti köre figyelő szolgálatot tart, hogy régészeti, történelmi és néprajzi tárgyainkból minél kevesebb kallódjék el. Rendezvé-

nyekkel, kirándulásokkal és kiadványokkal tájékoztatjuk baráti körünket és szimpatizáns társainkat a tájat érintő kérdésekben.

Kapcsolatunk igen jó a sajtóval, a tanácsi vezetéssel, a gazdasági egységek vezetőivel, akik a lehetőségek figyelembevételével anyagiakkal és erkölcsiakkal is elősegítik a munkánkat.

Segítjük a diákokat, a tanárok és tanítók diploma-dolgozatainak és disszertációjainak, történelmi és néprajzi témákból való kidolgozását és vizsgonzásul a dolgozat egy-egy példányát kérjük.

Hangtárunk, mozgó filmjeink, diáink, fotótárunk, túzóltó-múzeumunk, képes levelezőlap-gyűjteményünk és mindenünk, ami összegyűlt, a két évtized alatt adakozásból, és abból a hallatlanul szívós, sok utánjárást igénylő fáradozásból, amit csak az tud igazán megbecsülni, aki nem a készbe ült be! Ehhez a fáradozásához lelki erőt, biztatást magam is és mások is Szűcs Sándortól és életútjától nyerhetek.

Közel két évtizedes barátságunk során mindig tőle kaptam és kaptunk újabb elszánást, amikor elfáradtunk, amikor elkedvetlenedtünk.

Szűcs Sándor 1971-ben Szeghalom első és azóta egyetlen díszpolgára lett, amikor a nagyközség újratelepülésének 260-ik évfordulóját ünnepelte. Emlékszem, mennyire zavarta őt az ünneplés, a külsőségek megnyilvánulásai, hiszen ő eleve magányos ember volt és ritkán jelent meg egy-egy nagy plénum előtt. De meg kellett neki adni ezt a megbecsülést, mert a hivatalos Magyarország és annak intézményei majd csak később eszméltek, hogy Szűcs Sándorral szemben tartozásuk van.

A Sárrét kutatói ismerjék alaposan az ő írásait és nyerjenek tőle ihletet, kitartást, életre szóló elkötelezettséget a táj és az ittlakó nép iránt!

Dankó Imre:

Megköszönve Miklya Jenő korreferátumát megjegyezném, hogy az sokban rokon volt a *Bencsik János* előbb hallott hozzászólásával. Nemcsak azért, mert a Sárrét-kutatás békési, jelen esetben szeghalmi körülményeiről beszélt, hanem azért is, mert mindketten mondanivalójukat egy-egy intézmény, a gyulai, illetve a szeghalmi múzeumhoz kötötték, azok működési köréhez kapcsoltnak adták elől. Szeghalom új, a kezdes nehézségeivel küzdő múzeum működik. Létrehozásában, előrehaladásában Miklya Jenőnek elvélhetetlen érdemei vannak. Szeghalom régóta magának érzi a vezető szerepet a Sárrét települései közül, valljuk be nem is alaptalanul. Sárréthez való tartozását azzal is kifejezte, hogy Szűcs Sándort, a „Sárrét tudósát” díszpolgárává fogadta. A Sárrét-kutatás vonatkozásában is sokat tett a város, különösen a *Sárréti Írások* című helytörténeti-néprajzi antológia és más kiadványok megjelentetésével. Miklya Jenő korreferátumában ezekről a törekvésekről kaptunk tájékoztatást. Úgy vélem, hogy az elmondottakból alkalomadtán sokat hasznosíthat a Sárrét-kutatás is.

Köszönöm a korreferátumot és engedjék meg, hogy a körünkben megjeleni nem tudott *dr. Mesterházy Károly* régész, a Magyar Nemzeti Múzeum munkatársa korreferátumát kívánságának megfelelően felolvassam.

A NÉPVÁNDORLÁS ÉS HONFOGLALÁS KOR KUTATÁSÁNAK HELYZETE A NAGYSÁRRÉTEN

MESTERHÁZY KÁROLY

A Nagysárrét Békés megye északi és Hajdú-Bihar megye délnyugati részén fekszik. Mindkét megyében messze esik a közigazgatási központoktól és múzeumoktól. Ezért kutatottságára a peremterületekre jellemző hiányosságok nyomják rá a bélyegüket. A Nagysárrét déli felén az 1910-es években *Szeghalmi Gyula* végzett kutatásokat, az északi felén pedig *Zoltai Lajos* és *Simon István* sárrétudvari tanító. A tanulmányait Debrecenben folytató *Berecki Imre* 1930 óta gyűjtötte a szeghalmi járás területén a régészeti leleteket: így a Sárrét déli részén is. A kutatások főleg a régészeti topográfia Békés megyei munkálatainak megindulása után (1969) lendültek fel, amikor is a szeghalmi járás területén majd egy tucat régész végzett terepbejárásokat és térképezte fel a régészeti lelőhelyeket. Ennek köszönhetően ma már sokkal több lelőhelyet ismerünk, mint akár 15 éve is. Az *újkőkora* vonatkozóan összefoglalással is rendelkezünk (*Ecsedy István*: Újkőkori falvak Szeghalom környékén. Szeghalom. Történelmi, néprajzi és földrajzi tanulmányok. Szerk.: Miklya Jenő és Szabó Ferenc. Szeghalom, 1979. 61–100.). Az általunk vizsgált korszakba tartozó nagyobb feltárásokkal egyik megye sem büszkélkedhet. Csupán Sárrétudvariban és Szerepen voltak illetve folynak ásások.

A népvándorlás korának nagysárréti emlékeit gyakorlatilag csak a szeghalmi járásban végzett topográfiai munkák alapján ismerjük (*Ecsedy István*—*Kovács László*—*Maráz Borbála*—*Torma István*: Békés megye régészeti topográfiája. A szeghalmi járás. Bp. 1982.). A járás 1:100 000-es méretarányú, az egykori vízrajzi viszonyokat feltüntető alaptérképén a szarmata kori településhálózat a legsűrűbb. A Sárrét szigetvilágának majd minden pontján előkerültek falvaik nyomai, vagy temetőik. A IV. század végén és az V. század elején a terület a gepidák kezére került, de helyenként a szarmata lakosság is tovább élhetett. A kutatások e kérdésben még meg sem indultak, csupán abból következtethetünk a továbbélés lehetőségére, hogy a gepidák V. századi emlékeit csupán Füzesgyarmatról ismerjük (Füzesgyarmat, Szabadkai utca, MRT 6. 5/106. lelőhely). Már valószínűleg a VI. századra keltezhető a Nagysárrét szélén, Szeghalom határában előkerült sír (MRT 6. 11/120. lelőhely).

Sokkal jobban ismerjük az avar kort (567–900), annak is éppen a második felét. Ismereteink azonban főleg a települések kutatásának köszönhetőek. Az utóbbi évtizedben sikerült felfedezni egy különleges edénykészítési fajtát. A durva, szabadkézzel készült nagy edények oldalát, peremét, néha még a fenekét is fából készült, rácsfalómintát utánzó pecsételőkkel pecsételték tele. Ez a más korból ismeretlen díszítés a Nagysárrét bizonyos településein is előkerült, méghozzá olyan edények maradványaival együtt, amelyeket a korábbi kutatás Árpád-koriaknak határozott meg. Ásások nélkül nem is lehetett korukat egyértelműen meghatározni, s így a topográfia munkatársai hol az avar korra, hol a korai Árpád-korra keltezték e lelőhelyeket, attól függően, hogy milyen cserepek voltak túlsúlyban az illető helyen. Két ásáson azonban jó megfigyelések adódtak. Az egyik a távoli Veresegyházon történt (Gödöllő mellett), ahol a bepecsételt cserepek szárai egyértelműen későavar környezetben kerültek elő, a másik pedig Sarkad mellett, Dobozon. Ez utób-

bi helyen a 20 évig folytatott ásások három darab ilyen töredéket eredményeztek (Veresegyházon egymagában több van mint az összes lelőhelyen együttvéve), de emellett a faluból előkerült leletek zöme a X–XII. századból származik. Így kétségtelen, hogy a Nagysárréten, amely lényegében a Kárpát-medence közepén van (Szarvason van a történeti Magyarország földrajzi közepe), a késői avar lakosság jelentős százalékban megérte a magyar honfoglalást, és a magyar falvak lakosságának alkotó elemévé vált. A Nagysárréten ilyen késő avar falvak voltak Füzesgyarmaton a Gara-laposon (MRT 6. 5/55. lelőhely), Bucsan két helyen, a Kisceksékesen (MRT 6. 2/12. lelőhely) és Kisonmostonon (MRT 6. 2/16. lelőhely), Kertésszigeten (Uo. 6/5. lelőhely). Mindegyik lelőhelyen a későavar bepecsételt kerámiát követi az Árpád-kori cseréptűst és más X–XI. századi edényfajták sora. Az ilyen települések előkerülésével a jövőben a Hajdú-Bihar megyei oldalon is számolnunk kell.

A magyar honfoglalás és a korai Árpád-kor a Nagysárrét északi oldalán kutatottabb. Honfoglalás kori sírokat Dévaványán (MRT 6. 3/6. lelőhely) és Szeghalmon (uo. 11/50. lelőhely) is találtak, de temetőket még nem tártak fel. Hajdú-Bihar megyében legújában Sárrétudvariban került elő egy jelentős temető, közel a mai Szerep központjához. A X. század elején nyitott temetőt még a királyság korában is használták. Ez a temető azonban nem áll magában a környéken, hiszen Sárrétudvariban a Ferendek- és a Balázshalmon is találtak X–XI. századi temetőket. Az udvari templom mellett, az egykori iskolák udvarán pedig a falu legközelebbi templom körüli temetőjében végeztek ásást még a múlt század végén (*Mesterházy Károly*: Bihar Múzeum Évk. 1980. 29–42.). A X–XI. századi temetők sora cáfolja azt a korábbi véleményét, hogy a Sárrét-déke csak későbbben települt volna be, és azt bizonyítja, hogy a terület kiválóan megfelelt a honfoglaló magyarok életmódjának.

A X–XI. századi települések sorát a régészeti topográfia mutatta ki.

A sárrétudvari új temető egy minden társadalmi réteget magában foglaló közösséghez tartozik, tehát még nemzetségi temetőnek tekinthető. A X. század második felében a fejedelem kezére kerültek a sárréti közösség földjei, mert a XI. század elején már egy királyi udvarhely alakult rajta ki, amit *Udvari* neve jelez. A mai templom és az iskolák udvarán megtalált temetők a királyi udvar népeit fogadták magukba. Az udvarhelyet azonban hamarosan eladományozhatta talán még *István király*, vagy valamelyik utódja, mert amikor Udvari először feltűnik az írott forrásokban, akkor már nem királyi birtok, hanem bizonytalan státusú emberek lakóhelye, később pedig a *Zovárd nemzetség* öröklött birtokai között szerepel. A Zovárdok központja Szerep volt. Háromhajós, 17 m hosszú nemzetségi monostoruk a Sösszegen állt egy földnyelven, amelyet mesterségesen vízzel vettek körül. Az átvágással kialakított sziget legmagasabb pontján állt a monostor, és attól nem messze, már a sziget szélén, a falu plébániatemploma. Ennek csekély maradványai láthatók ma a Hosszúhátra vezető út közelében. Amikor 1968–69-ben a monostort kerestük, előbb e falsonk mellett végeztünk kutatást. Ekkor derült ki, hogy a rom a tatárjárás után elbontott plébániatemplom maradványa, amelyet az új, már gótikus stílusban megépített plébániatemplom déli bejárata mellett emlékeztetőként meghagytak. Az idők viharát az újabb templom sem vészelte át, csak a régi rom.

Ennyiben foglalhatók össze a végzett kutatások. Sokkal több a megválaszolatlan kérdés, melyet részben a szerepi ásások megszakadása vetett fel, részben pedig a kutatások hiánya. Feladat bőven van, melyből

talán néhányat a mi évszázadunkban is sikerül elvégezni: a szerepi monostor feltárását, néhány X—XI. századi temető feltárását, avar és magyar települések kutatását.

Dankó Imre:

Eddig tartott a korreferátum. Engedjék meg, hogy ne fűzzek hozzá semmiféle megjegyzést se. *Mesterházy Károly* korreferátuma is „megválaszolatlan kérdéseket” emlegetett a Sárret régészeti múltja tekintetében. A megválaszolatlan kérdések a nem elégséges régészeti feltárás eredményei. Közismert, hogy a Sárretnen vagy a Sárrethez számító települések határait sajnos kevés ásatás volt. Ez a kevés feltárás is természetesen a tudományos megismerést kevésbé gyarapító volt, a legtöbb esetben leletmentés. Nyilvánvaló, hogy ezen a téren alapos, sokkal kiterjedtebb, tervszerű, a Sárret-kutatás kérdéseire válaszolni képes ásatásokra volna szükség.

Kedves Ülésszak! Kedves Vendégeink!

Korreferátumaink végére értünk. Úgy vélem, hogy a Sárret-kutatás feladatait, kérdéseit megfelelően exponáltuk. Bizom benne, hogy a feladatok és kérdések felvetésével hozzájárulhatunk a Sárret-kutatás kibontakozásához, nagyobb lendülettel való folytatásához. Köszönöm figyelmüket, megjelenésüket, együtt gondolkodásukat és a Szűcs Sándor-emlékműnevelésbe épített Sárret-kutatási tudományos ülésszakot bezárom.

Báthori István-émlékezés Nyírbátorban

Báthori István erdélyi fejedelem és lengyel király születésének 450. évfordulója alkalmából a Nyírbátori városi Tanács szept. 27-én emlékülést rendezett. Közreműködtek: Jánvári Tibor, Szalontai Barnabás, Benda Kálmán, Péter Katalin, Makkai László, Petneki Áron, Edward Debicki, Hársfalvi Péter.

Népi építkezési tanácskozás Békésen

Okt. 5—7-én, Békésen az OMF Békés város Tanácsával és több más szervezettel, intézménnyel közös rendezésben tudományos tanácskozást tartott a népi építkezés, a mezővárosi fejlődés, településurbanizáció kérdéseiről. Közreműködtek: Makoviczki János, Orosz István, Becsei József, Mendele Ferenc, Valter Ilona, Szabó Ferenc, Willibald Katzinger (Linz), Anton Rudinski (Subotica), Filep Antal, Dankó Imre, Kathy Imre, Erdész Sándor, Kerner Gábor.

Babits irodalmi est a Déri Múzeumban

A Babits-centenárium keretében nov. 28-án a Déri Múzeum dísztermében több intézmény, szervezet közreműködésével *irodalmi estet* tartottak. Közreműködtek: Barta János, Jancsó Adrienne.

FAEKE TARPÁRÓL

PÁLL ISTVÁN

A mai Magyarország területén ma már nagyon ritkán talál a néprajzkutató faekét. Az a különös szerencse ért, hogy Tarpán, a Sóstói Múzeumfalú részére vásárolt sütőház bontása során annak padlásán egy teljesen ép faekére bukkantunk. Az eke faszervezetét jóformán semmilyen károsodás nem érte, mivel az aszalóval egybeépített sütőház kemény nélküli lévén, a kemencék és a katlan füstje a nyitott padlásra húzódtott fel és ott valóságilag konzerválta az ekét. Az eke vas részei közül a csoroszllya, a fa részek közül pedig a kormány hiányzik.

Leőhelyünkhez legközelebb faeke-adat Munkácsról és egy pontosabban meg nem határozott Bereg megyei helyről származik.¹ Különös, hogy ezen a területen milyen kevés faeke került elő annak ellenére, hogy az egyik faeke-készítő központ, amely a Tiszántúli egy részét is ellátta, éppen a Bereg megyei Nagydobronyban volt. Innen az elkészült ekék fa részeit a Tiszán vitték dél felé, majd helyi kovácsok vasalták meg azokat.² Véleményünk szerint így és innen kerülhetett a közeli Tarpára is a tárgyalt eke. A fa részek kidolgozásából úgy tűnik, hogy nem házi kivitelezésű darabról van szó, azt hozzáértő kezek készítették.

Próbáljuk elhelyezni ezt az ekét a Kárpát-medencében talált hasonló típusok között! A besoroláshoz BALASSA Iván kitűnő monográfiája szolgált alapul, de a szomszédos területek analóg adatait keresve megvizsgáltuk a szlovákiai anyagot közlő Ján HYČKO,³ valamint az erdélyi faekéket bemutató KÓS Károly munkáját is.⁴

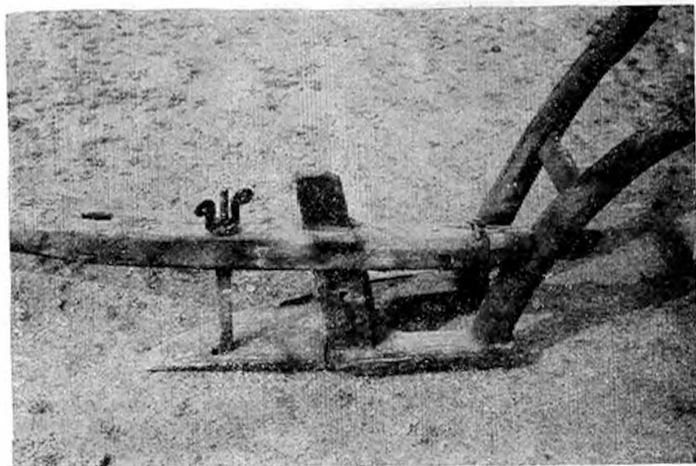
BALASSA munkája alapján a most gyűjtött eke az aszimmetrikus ekék szarvtalpas csoportjába tartozik, mely ekéknél az egyik szarv és a talp fele egy fából készült. Ennél az eketípusnál „az elkészített két darabot összeillesztik, összecsapolják, majd ráhúzzák az ekevasat, ami az egészet összetartja”.⁵ A szarvtalpas eke a 19. században, a faekék virágzásának utolsó szakaszában az Észak-keleti Kárpátoktól a Dunántúli keleti részéig a legelterjedtebb forma volt.⁶

A mi példányunk is a fentebb leírtakhoz hasonló módszerrel készült, azonban a két talprész összeillesztésénél különbség figyelhető meg: nem közvetlenül a két darabot (tehát az egy fából kifaragott egyik szarvat és a fél talpat) csapolták össze, hanem a két fódarab közé egy, az ekevas felé kissé keskenyodó keményfa deszkát illesztettek, ami a talpat szélesebbé tette. Erre húzták rá az aszimmetrikus ekevasat. Ilyen megoldással a szakirodalomban nem találkoztam. A talpra mindkét oldalon és alul is vaspántokat szegeztek, amik óvták az ekét a gyors elkopástól.

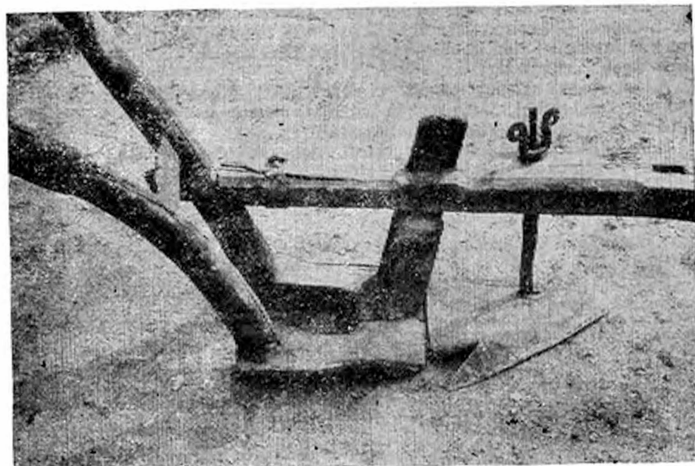
Még egy különbségre fel szeretném hívni a figyelmet: a mi ekénken nem az északi és északkeleti rész faekéire jellemző egyenes gerendely található, hanem *görbe*, ami ezen típusnál — BALASSA szerint — inkább az Alföld és a Duna-Tisza köze déli részére jellemző.⁷ Ekénk azonban ezektől eltérően a vízszintes iránytól görbül, majd a talp fölötti ré-

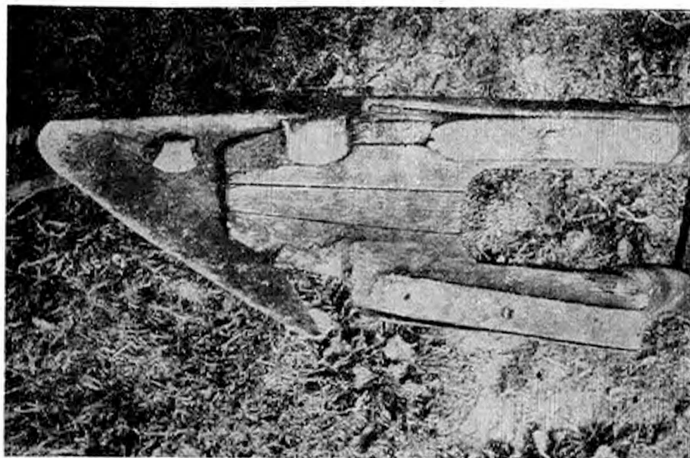
A tarpai faeke előlnézetben

A tarpai faeke szerkezete bal oldalról

A tarpai faeke szerkezete jobb oldalról

A tarpai faeke ekepapucsá alulról

szen egyenesen haladva csapolódik a bal szarvba. A bal szarvon repedés van, melyet — akárcsak a gerendely hátsó részén — vaspánttal erősítettek meg.

Folytatva az eltérések felsorolását megemlíthetjük, hogy a — ma már hiányzó — kormányt nem közvetlenül rögzítették a köldökhöz, hanem két faszöggel egy keményfa hasábot illesztettek közéjük, így a kormány kisebb szöveget zárt be.

Az ekevasat vasból készült címer rögzíti a gerendelyhez; a címer felső, a gerendelyből kiálló részén szárnyas csavar szolgál az ekevas megfelelő, a szántás mélységét szabályozó állításához.

Reméljük, hogy az itt bemutatott faeke újabb adatokkal szolgálhat az egyes eketípusok elterjedését illetően.

Jegyzetek

1. BALASSA Iván: Az eke és a szántás története Magyarországon. Bp. 1973. 386—387. p.
2. Uaz 325—336.
3. Ján HYCKO: Orné Náradié zbierky v Slovenskom Náradnom Múzeu v Martine a v múzeách na Slovensku, Martin, 1967.
4. KOS Károly: Földműves és határbarázdáló faekék Erdélyben. In: Eszköz, munka, néphagyomány. Bukarest, 1989.
5. BALASSA i.m. 363.
6. Uaz 360.
7. Uaz 366.

Az ország majd minden részében szokás volt, hogy különböző ünnepi alkalmakkor szabad helyen tüzet gyújtottak, hogy az ünnep hangulatát emeljék, vagy valamilyen régi szokást éltsenek tovább. Lakodalomkor, hűsvétkor, Szent Iván éjszakáján gyúltak leginkább ezek a tüzek, s kultikus szerepük is volt.

A gyomai (Békés megye) öregek két alkalomra emlékeznek, amikor tüzet szoktak gyújtani. Érdekes módon mind a kettő történelmi nevezettségű jeles naphoz kapcsolódik. Az egyik, amelyhez hasonló a Békés megyéről szóló irodalomban sehol sem említene, az úgynevezett *szabadsági tűz*, melyet minden év március tizenötödikének estjén gyújtottak. Hárman-négyen összejöttek egy-egy udvaron szomszédok, meggyújtották a tüzet, és körülülve idézgették az 1848—49-es eseményeket, főként Kossuth-ot emlegetve, Kossuth-nótákat dalolva. Eleinte csak a férfiak mehettek az ilyen tűzhöz, később odaengedték a fiúgyermeket is, aztán pedig az egész háznép jelen volt a tűzgyújtásnál. Azt mondják, hogy ezzel a folyamattal a szokás tartalma is megváltozott: egyre több olyan elem került elő, amelynek semmi köze nem volt már a szokást kialakító szabadság-eszmékhez, hanem inkább a szórakozást szolgálta.

A másik tűzgyújtási alkalom *István király napjához* kapcsolódott. Ez már inkább népnépszokás jellegű volt. Olyan helyen raktak tüzet, ahova sokan elmehettek. Nyársat tűztek, ettek-ittak, játszottak ezen az estén.

Halottaink

Dr. Bálint Alajos régész, a Csongrád megyei múzeumok volt igazgatója 1983. márc. 30-án, Szegeden elhunyt. Dr. Tóth Lajos helytörténész, a hajdúnánási Körösi Csoma Sándor Gimnázium hosszú időn át volt igazgatója máj. 12-én, Hajdúnánáson elhunyt. Május 18-án, Budapesten elhunyt Dr. Szalai Sándor, akadémikus, szociológus. Augusztus 17-én, Szombathelyen 50. életévében halt meg dr. Bárdosi János etnográfus, a szombathelyi Savaria Múzeum Néprajzi Osztályának vezetője. Október 29-én, 55 évesen, szívroham következtében, Budapesten halt el dr. Béli Miklós irodalomtörténész. November 25-én, Gyulán, 65 éves korában elhunyt Székely János, Múzeumbaráti Körünk régi tagja. Emléküket megőrizzük!

ADVENTI KOSZORÚ

LUKÁCS LÁSZLÓ

Székesfehérváron 1980 decemberében a Március 15. utca egyik üzletének kirakatában karácsonyi dekorációként négy szál gyertyával díszített zöld koszorút láthattunk. Megkérdeztem a munkában levő kirakatrendezőt, mit tud róluk. Elmondta, hogy ezek a koszorúk valami módon a karácsonyhoz kapcsolódnak, Magyarországra az NDK-ból érkeztek, s az ajándékboltokban is kaphatók. A kirakatokban 1981 karácsonya előtti hetekben is láthattuk a zöld koszorúkat.

Mivel az adventi koszorú hazánkban, városunkban is terjedőben van, ezért keletkezéséről, értelmezéséről, funkciójáról érdemes megemlékezni.

A tárgy elnevezésének, eredeti funkciójának megértéséhez először az advent szó jelentését kell tisztázni, majd az adventi időszak legjellemzőbb vonásait felidézni.

A liturgikus egyházi év kezdete advent, a népnyelv szerint *ádvent*, *ádvent*, a latin *adventus Domini* (az Úr eljövetele) kifejezésből származik. Az egyház tanácsa szerint szent időszak, a középkorban még négyhetes böjti előkészület karácsony ünnepére. Bod Péter, Árva Bethlen Kata udvari papja, magyarigeni református prédikátor, a XVIII. századi haladó eredélyi művelődés egyik legkiválóbb képviselője írta: „Advent, így neveztetnek a mostani rendtartás szerint a karácson előtt való négy hetek. Régen voltanak hat hetek a Szent Márton nappjától fogva, aholott kezdí most is a görög ekklézsia a maga böjtit. De idővel a deák ekkléziában négy hetekre szorított ilyen fundamentumon: mert Krisztusnak négy adventusa, eljövetele vagyon. Midőn testben megjelent. Midőn a szívbe beszáll és az embert megteríti. Midőn halála óráján elmégyen az emberhez. Midőn eljő az utolsó ítéletre. Rendszerint kezdődni szokott Szent András napján. Minthogy ezek a napok a Krisztus testben eljövételéről való szent elmélkedésekre készülő napok voltak, kezdtették ezeket megböjtolni.” Ezért emlegették az adventi időszakot a szegediek *kisbűt*, a tápéiak *adventbűt* néven. Szerdán és pénteken szigorú böjt volt, szombaton csupán a húsételtől való megtartóztatás. A zajos mulatságoktól is tartózkodtak, csupán a kezdődő dísznótorok jelentették a kivételt.

A múlt század második felében a protestáns Észak-Németországban kialakult egy népszokás, amely jól kifejezte az adventi időszak fő jellemzőjét: a karácsony várását. Pomerániában az 1870-es években egy evangélikus lelképásztor advent első vasárnapján a templomban karácsonyfát állított fel, amin minden adventi vasárnapon eggyel több gyertyát gyújtott meg. Később a fát zöld ágakból font koszorúval helyettesítette, amire négy gyertyát tett. Egy másik korai adat szerint az 1860-as években a legnagyobb berlini árvaházban már ott függött a gyertyás fenyőkoszorú. A múlt század vége, de különösen az I. világháború óta az adventi koszorú a protestáns északnémet vidékekről kiindulva a ka-

tolikus délnémet és osztrák területeket is meghódította. Gyors terjedésben az egyházaknak és az iskoláknak nagy szerepe volt.

Ausztriában az I. világháború után még főként csak a városokban és a magasabb társadalmi rétegek családjainál található meg. A bécsiek 1920-as évek elején találkozhatnak vele először. Egy bécsi egyetemi tanár a svábföldi Freiburgban ismeri meg, hazatérve egy józsefvárosi virágüzlettel készített magának. A virágüzlet tulajdonosának úgy megtetszik az addig ismeretlen tárgy, hogy a második elkészített példányt a kirakatba akasztja. Még abban az adventben 30 darabot adnak el belőle. Grazban 1925-ben az ifjúsági mozgalom, Linzben az I. világháború után Németországból származó családok honosítják meg. Tirolnban a két világháború közötti időszakban még alig ismerik. A német eredetű szokás rohamos elterjedése az Anschluss (1938—45) időszakában következik be, a II. világháború után már valamennyi osztrák tartományban megtalálható.

Napjainkban már alig van nyugati szomszédunknál olyan falu, olyan ház ahol ne ismernék. Megtaláljuk a burgenlandi magyaroknál is. A piacokon, a virágüzletekben, áruházakban mindenütt kapható. Nemcsak a nagyvárosok, Innsbruck, Salzburg, Graz vagy Bécs, hanem a kis alpesi falvak üzleteinek kirakataiban is ott láthatjuk dekorációként. Csáládi körben viszont nem csupán dekoráció. Otthon lila szalagjainál fogva a mennyezetre akasztják vagy asztalra helyezik. A rajta levő négy szál gyertya az advent négy hetének szimbóluma. Vasárnaponként a sötét szobában mindig eggyel több gyertyát gyújtanak meg rajta, így karácsonyhoz közeledve állandóan erősödik a fénye. Karácsonyeste a fenyőfa gyertyáival együtt már mind a négy gyertyaszála ég.

Újabb az adventi koszorúhoz a gyerekek számára az adventi „napfaló” (Tagesfresser) is kapcsolódik. Egy szalagra 24 diót kötnek, ezek a karácsonyig tartó napokat jelölik. Ezüstözött diók a vasárnapokat, egy aranyozott dió a karácsonyestét jelképezi. A szalagot az adventi koszorúra kötik. Mindennap reggel vagy este a gyerekek levágnak róla egy diót. A hétköznapi diókat jelölő diókban kis cédulára írva a viselkedésükre, tanulásukra vonatkozó jótanácsokat, az aranyozott-ezüstözött diókban cukrot, pénzt találnak.

Az adventi koszorú ausztriai közkelettségére jellemző, hogy néhány év óta a kis karácsonyfával együtt ott találjuk a sírokon is.

Salzburg tartományban az adventi koszorút Szilveszter vidám éjszakáján a kertben égetik el. Az 1950-es évek közepén a készülő Osztrák Néprajzi Atlasz kérdőívére egy itteni földműves leánya ezt válaszolta: „Az adventi koszorú nálunk csak rövid idő óta van szokásban. De ez egy szép szokás, amit az ember nem akar többé elhagyni.”

Húszéves a Beregi Múzeum — tudományos ülésszak

Okt. 20—22-én, Vásárosnaményban, a múzeumi és műemléki hónap keretében tudományos ülésszakkal emlékeztek meg a Beregi Múzeum fennállásának 20. évfordulójáról. Közreműködtek: Czako János, Korek József, Németh Péter, Ujváry Zoltán, Tóth Béla, Ikvai Nándor.

A MISKOLCI TALYIGÁSOK SZABÁLYRENDELETE 1915-BŐL

VIGA GYULA

Bodgál Ferenc 1960-ban az Ethnographia hasábjain jeles tanulmányt közölt a miskolci talyigásokról.¹ Ebben utal arra, hogy Miskolc városa 1915-ben szabályrendeletet alkotott a talyigások számára.² A kutatás azóta — Miskolc árucseréje kapcsán — néhány adattal gyarapította ismereteinket a talyigásokról,³ mégis úgy véljük, hogy nem haszontalan az említett szabályrendelet részletes bemutatása, két okból sem. Egyrészt mert benne leszűrődött, összegeződött minden, ami a talyigások városbeli szerepével, árucserében, közlekedésben való funkciójával, a velük való gondokkal kapcsolatban a közigazgatás gyakorlatában egybegyűlt. Másrészt képet kaphatunk belőle arról a moderről, ill. annak egyes összetevőiről, amelyet a tisztas hasznosítás, az üzletfelekkel való korrekt kapcsolattartás érdekében a város az árucserében, forgalomban részt vevőktől elvárt, s ily módon a város életének egy mikrozonája tárul fel előttünk.

Miskolc városa piaci-vásári rendtartásaiban, az 1860-as évektől pedig a piacrendőri szabályzatban részletekben érintette a talyigások dolgát. Ez a szabályrendelet azonban az egyetlen teljes szabályozása ennek a területnek.⁴

Szabályrendelet a talyigásokról

1. § Azok a kik Miskolc thjf. város területén mint talyigások teher szállítással iparüzérleg szándékoznak foglalkozni, az 1884. évi XVII. t.c.z. 4. §-ának rendelkezéséhez alkalmazkodni s iparhatósági igazolványt váltani tartoznak. Amennyiben az iparhatósági igazolványt váltott talyigások a hatóság által kijelölt helyre kiállva kinnállják szolgálataikat a közönségnek; ezen szándékukat is tartoznak a rendőrkapitányának bejelenteni ki e szabályrendelet értelmében a helyfoglalási engedély kiadására jogosult. Ezen engedély rendőrhatalósági engedély, a mely csupán a helyfoglalásra szól.

2. § Aki helyfoglalási engedélyt nyerni kíván, nagykorúságát és erkölcsi megbízhatóságát igazolni tartozik. Az engedély meghatározott számú talyiga tartására szól, s minden engedélyezett talyiga után 10 korona engedély díj fizetendő a város pénztárába; az engedély ennek megtörténte előtt ki nem adható.

3. § A kiadott talyiga tartási engedélyekről a rendőrség pontos nyilvántartást vezet, s ügyelni köteles, hogy minden forgalomban levő talyiga, valamint a 16 és löszerszám jókarban tartassék; évvégből legalább fél évenként egyszer vizsgálatot tart s ha hiányt tapasztal, annak pótlása iránt intézkedik, sikertelenség esetén az engedély gyakorlását a pótlás teljesítéséig felfüggeszti.

4. § Minden talyigás szembetűnő részén a rendőrhatalóságtól nyert számmal és a talyiga tulajdonos nevével kell megjelölni.

5. § Azokat a helyeket, hol a talyigások állomásozhatnak, a városi tanács jelöli ki. A rendre nézve, melyben az ugyanazon állomáson levő talyigák egymás után sorakoznak, az érkezés elsőbbsége határoz. Az állomástérről eltávozott talyiga helyé-

re az utána következő áll, a visszaérkező pedig az utolsó helyet foglalja el. A sorakozás ezen rendjének megzavarása tilos. Talyigát az állomáson felügyelet nélkül hagyni tilos.

6. § A megrendelő a sorban álló talyigák bármelyikét választathatja. Felhívás nélkül előre hajtani tilos.

7. § A talyigások tartoznak a részükre kijelölt állomáshelyeken illedelmes, tisztességesen viselkedni, a közönséggel szemben, valamint egymásközt tanusított gombba magaviselet, trágár szavak használatától tartózkodni.

8. § A megrendelő által felhívott talyigás ajánlkozását a többi talyigásnak befolyásolni, a megrendelő és a felhívott talyigás között folyó tárgyalást megzavarni, bármelyiküket megfélemlíteni, avagy illetlen kifejezéseket használni tilos.

9. § A szállítási díjszabályzat a következő:

I.

1. Szén beszállítása a pályaudvarokról (Miskolc pályaudvar, Miskolc személypályaudvar, Rendező pályaudvar) a város területére, tekintet nélkül a távolságra, azonban a vamsorompókól belül 5 méter mázsáig 1 kor. 20 fill. minden további mm. után 20 fill.

2. Tüfiza beszállítása a pályaudvarokról és a fáskerből a város területére, a vamsorompókól belül tekintet nélkül a távolságra 1 köbméter mennyiségig 1 kor. 20 fill. 2 köbméter után 2 kor.

3. Bor szállítása és a bor elhelyezése avasi és tetemvári pincékbe vagy ugyanazon helyek bármelyikéről leszállítása a városba, valamint a pályaudvarokra:

1 (egy) hordóért 1 kor. 40 fill.

minden további hordóért 1 kor.

Ures hordóknak a tetemvári vagy avasi pincékbe fel vagy ezen helyekről leszállítása: Ha legalább 10 hordó szállítattik hordónként 20 fillér; és ugyanily mennyiségnek a szállókba vagy onnan a városba szállítása, hordónként 30 fillér.

4. a) Teherszállítási díj egész napra, reggel 6 órától este 7 óráig a város belterületén a vamsorompón belül két órai pihenővel 8 korona

b) Teherszállítási díj egész napra, reggel 6 órától este 7 óráig az avasi, tetemvári pincze sorokra, a város határában fekvő szőlőhegyekre két órai pihenővel 10 korona

c) Teherszállítási díj félnapra: legfőlegb 6 órai időtartam 5 korona
d) Teherszállítási díj félnapra legfőlegb 6 órai időtartam: az avasi vagy tetemvári pinczesorokra, a város határában fekező szőlőhegyekre 6 korona

II.

Egyszeri fuvar a város belterületén tekintet nélkül a távolságra, valamint a szállítandó anyag minőségére 5 métermázsáig 1 kor. 20 fill. 5 métermázsán felül minden további métermázsá után 20 fill.

III.

Egyszeri fuvar a város területén a vamsorompón kívül eső helyekre, tovább az avasi, tetemvári pinczesorokra és a város határában fekvő szőlőhegyekre 2 kor. 40 fill.

Ha azonban ilyen külterki egyszeri fuvar oda-vissza menetel 3 órát meghaladó időt venne igénybe, tekintet nélkül arra, hogy a talyiga visszatérőben igénybe védi-e vagy sem, fél napi fuvardíj fizetendő. Ezen díjszabályzatban meg nem jelölt helyekre és időkre a fuvardíj külön egyezség tárgyát képezi. A megállapított helyekre és időkre a talyiga súlyán kívül a 8 métermázsát nem haladhatja meg. A díjszabályzat meghatározottánál magasabb díjat követelni nem szabad.

10. § Minden talyigás köteles a díjszabályzatot magával hordani s azt a megrendelő kívánságára felmutatni.

11. § Minden talyigás köteles az állomásteren elfoglalt hely után havonta egy koronát helypénz címén a város javadalmi hivatalánál befizetni.

12. § A talyiga tulajdonosa csak oly férfi egyént alkalmazhat magaviseletű. Minden kor 18 évét betöltötte: józan életű, s rendőrileg kifogástalan magaviseletű. Minden ko-

GONDOLATOK BÍRÓ FERENC EMLÉKKIÁLLÍTÁSÁN

HEZSÓ FERENC

esínek munkakönyvvél, s a rendőrfőkapitány által kiállított hajtási igazolvánnyal kell bírnia. Hajtási igazolványt csak az kaphat, aki elegendő helyismerettel, s a hajtásban kellő jártassággal bír. Ezen jogosítvány a talyiga tulajdonos nevében s a talyiga számon kerül a kocsis nevét, személynévét, s illetőségi hely megnevezését tartalmazza és csak ezen §-ban megállapított kötelezettségek megfelelő egyén részére állítható ki. A jogosítványt a kocsis szolgálatba lépése napján a talyiga tulajdonosától átveszi, szolgálat közben magánál hordja, kívánatra a rendőröknek készségesen előmutatja, a szolgálatból kilépéskor pedig gazdájának visszaadja. A gazda köteles az eltávozott, vagy elhalt, vagy a rendőrség által a hajtástól eltűnt kocsisnak jogosítványát a rendőrkapitányságnak 24 óra alatt leadni. Ha a kocsis a jogosítvánnyal megszökött, ezt a gazda a rendőrségnek ugyancsak 24 óra alatt bejelenteni tartozik.

13. § A talyigás köteles a talyigát a szabályszerű díjért bármikor és bárkinek személyválogatás nélkül szembetűnően aggályos esetben a vitélbernek előre való lefizetése mellett, rendelkezésre bocsátani.

14. § Ha valaki a talyigát előre megrendeli, s ez a megrendelést elfogadja, a kitűzött helyen és időben megjelenni köteles.

15. § Felvállalt fuvart az érdekelt megrendelő előleges beleegyezése nélkül másra átruházni tilos.

16. § A ló és lószerszám, valamint a talyiga állandóan jókarban tartandó. Elcsigázott vagy testi hiba által a szabad járásban akadályozott vagy pedig közszánalmat, vagy undort gerjesztő jóvat talyigába fogni nem szabad. Tilos a lovat teherbíró képességén túl megterhelni, ütni verni, vagy bármilyen más módon kínozni.

17. § Ezen szabályrendeletnek a kocsisra vonatkozó rendelkezései a talyiga tulajdonosára is értendők, ha az személyesen vezeti a talyigát.

18. § A talyiga állomásterek folyamatosan s a közegészség követelményeit kielégítő állapotban tartandók, e célból azokon minden szemét és állati hulladék azonnal össze főpördős s az ugyanott mindig készen tartandó fedeles ládákba teendő. Az állatok és szemetládák időnként fertőtlenítenedők. Mindezen kötelezettségek szigorú és pontos teljesítéséről az illető állomáshelyeken helyül bíró talyigatulajdonosok tartoznak gondoskodni, kik e tekintetben előforduló mulasztásokért egyetemlegesen felelősek, s egyenként büntetendők.

19. § Az a ki a jelen szabályrendelet 1., 4., 5., 6., 7., 8., 9., 10., 12., 13., 14., 15., 16., 18. §-ában meghatározott rendelkezéseket vagy tilalmakat megszegi, amennyiben cselekménye súlyosabb beszámítás alá nem esik, kényszerű követ el, s 100 koronáig terjedhető s az 1901. évi XX. t.c. 23. §-ában jelzett cselekményekre fordítandó pénzbüntetéssel, behajthatatlanság esetén 5 napig terjedhető elzárással büntetendő.

20. § Jelen szabályrendelet felsőbb jóváhagyással s ezt követő szabályszerű kihirdetés utáni negyedik napon életbe lép.

Megállapított Miskolczi tájf. város törvényhatósági bizottságának 1915. évi november hó 30-án tartott rendes havi közgyűlésében.

Dr. Nagy Ferenc
polgármester s. k.

Jegyzetek

1. *Bodgál Ferenc*: A miskolci talyiga. Ethnographia LXXI. (1960) 524—536.
2. *Bodgál I.* m. 534.
3. *Viga Gyula*: Északkelet-magyarországi adatok a számtartáshoz. A Herman Ottó Múzeum Evkönyve XVII—XIII. (1979); *Viga Gyula*: 19. századi adatok a miskolci vásárok rendjéhez. A Herman Ottó Múzeum Evkönyve XX. (1981.)

A kedves barát, kolléga elvesztésének fájdalomával és a tisztelgés őszinte érzésével tekinthetünk körül e poszthumusz kiállítás nyitásának ünnepi pillanataiban.

Furcsa szellemidézésnek lehetünk tanúi. Még karnyújtásnyira is alig vannak azok az évek amelyben *Csohány Kálmán*t ismert grafikusművészt a Nemzetközi Művésztelep vezetőjét vesztítettük el sorainkból és kiállításait itt rendeztük, emlékéit idézve. Nem sokkal utána sajnos a hazai mezőny is szegényebb lett egy fiatal, csendes, halkszavú, de belül mélyen izzó személyiség *Bíró Ferenc* távoztával földi pályájának befejeztével.

Szülőföldjén közismert embert volt. Ennek én magam is többször tanúja voltam. A városban tett séták alkalmával a piacon, az áruházban a vásárlásoknál reaközöntenek, megszólították, s ő mosolygva emléttette, ez a volt tanítványomnak az édesanyja, az a másik pedig szintén tanítványom volt. Mint ismert ember soha nem élt vissza helyzetével, sőt szerénysége, érzékenysége attól is megóvta, hogy önmaga számára előnyöket a napi életben apró kiváltságokat megszerezzen. Barátainak, kollégáinak, tanítványainak időnként komoly rábeszélése kellett ahhoz, hogy a mindennapok gondjai közt vergődve problémájának megoldásához baráti segítséget elfogadjon. Azt természetesnek tartotta, hogy ha valaki bajban volt, segítséget adjon anyagilag, emberileg, szellemileg is tápoljon.

Szelmelődő típus lévén magában hordozta ennek az emberfajtának minden sajátosságát. Az eseményeket jól megfigyelő, finom rezzenésekre is reagálni tudó, de belülről mély izzásokat csíholó érzélemvilága kifelé e kétféle állapot egysúlyának a felszínen alig látható mozdulatlanúságát hordozta. Nagy feszültségek, a világba való belehelyezkedés apró mozzanatai, lírai hangulatok meghitt csöndje, szakmai vívódások, pedagógiai elképzelések emberi és baráti kapcsolatok teszi talán teljessé a képet, ha portréját kívánjuk magunk elé idézni. Ez még úgy vélem könnyen megy. Még túl közel van jelenlétének, emberi gesztusainak melegsége, ismerőseinek, munkatársainak, tanítványainak barátainak emlékében.

Jó lenne ezeket az élményeket pillanatokot rögzíteni, kimerevíteni, mint a pergő képek sorában egy-egy lényegesebb pillanatot, hogy ez a kegyetlen és kényesetlen idő ne tegye szürkév, homályossá azokat az emlékeket melyeket róla alkottunk.

Bíró Ferenc — sajnos — halott. Fiatalon távozott közülünk. Nem szólíthatjuk jártunkban-keltünkben, nem szoríthatunk kezét egymással, s már nem villantja ránk mély barna meleg tekintetét. Mégis itt ez a ki-

állítás valamivel megvisszázta. Jelenlétével, szellemének, tehetségének alkotó készségének időtlenségbe rögzült lenyomataival.

Bíró Ferenc alkotó volt. Olyan kiváltságos birtokosa, melyet méltán irigyelhetnek tőle mindazok, akik híján vannak e varázslatos adottságnak. Mint alkotó — és mint minden alkotó — ő is tudta, hogy a fizikai elmúlás mindenki számára elkerülhetetlen esemény, de van ebben a nagy küzdelemben egy olyan megmászhatatlan visszavágási lehetőség a fizikai megsemmisüléssel szemben, mely folytonosságként, felkiáltójelként emlékeztetőül örökül marad a hátramaradottak számára, s ez az életmű. Ha kellő feszültséggel, vajúddással teremtődött annál többet hordoz alkotója szellemi jelenlétéből.

Bíró Ferenc vajúddva szülte képeit, rajzait. Hónapokig csiszolta, de- delgette számítva arra, hogy az érlelődés a gondolati mélység a szimbolikus tartalom, csak jelentős energiák befektetésével ellenértékeként kép-ződik aranyfedeztéként.

Alapvetően humanista felfogású művész volt. Hitt az emberek nevelhetőségében. A szépre, jóra való hajlamuk pallérozásának pedagógiai szükségességében. Kutatta a személyiség rejtett varázsát a belső titkokat, s hogy nem aplotalanul, erre példák azok a portrék, melyek igen jelentős számban születtek munkássága ismert időszakában.

Költő alkati is volt. Nagy álmok varázslatos világa a népmesék szeretetével és tagoltabb rendszerével kapcsolódott benne és mint festő főként tájképein sikerült leginkább e kettőséget festőileg megfogalmazni. Formában, színben, tömondatyszerűség, visszafogottság, vagy mélyen feszülő kozmikus indulatok jellemzik. Motívumai mindenki számára ismert, valós motívumok, mégis átírtágukban jelképi erejükben egy szellemi magatartás fényében megmártóztott időpillanatban sűrűsödtek. Számunkra általa válnak közkincsé, fontossá azok a köznapi jelenségek, melyek mellett nap mint nap észrevétlenül elmegyünk.

Ha a szakmai felfogását és a stílusát jellemezni kívánom akkor nagyon leegyszerűsítve azt mondhatnám, hogy alföldi realista művész volt. Ez a meghatározás a maga merevségével, csak igen távoli értelemben fedi munkásságának sokszínűségét. Lényeg az, hogy életében mennyit tudott önmagából, élményeiből a világból képpé fogalmazni s ezek a rögzített élet darabok milyen módon tudnak számunkra aktuális üzenettel szolgálni. Ez az emlékkiállítás az első baráti gondoskodás az alkotóművész szellemi hagyatékáról művei egy szűk létszámának bemutatásával azzal a céllal, hogy a város lakossága, barátai, volt tanítványai tisztelettel adózzanak szellemi erőfeszítésének, eredményeinek.

A félbemarázott életmű ellenére is nyilvánvalóvá válik, hogy az ősi hajdúváros Hajdúbószörmény nincs híján a tehetségeknek, önmagukra is ablakot nyitó szellemi igényeknek.

Bíró Ferenc lezárt életműve részét képezi a kortárs magyar képzőművészetnek. A művészettörténelem dolga a rangsor kialakítása elrendezése. Most fontosabbnak tartom, hogy sikerüljön szellemét úgy megidézni, hogy fénye minél maradandóbban köztünk maradjon és a város szellemi életének szerves részévé váljon. **Pál-Nagy Zsigmond** és **Káplár Miklós** szellemi örökének tovább folytatójaként méltán foglal helyet most már velük az eltávozottak körében. Emberi például is szolgál mint alkotó és pedagógus, emberszeretetének hitelével és alkotó készségének kiteljesedésével. Méltán remélhetjük, hogy az a vonzódás mely **Bíró Ferencet**, mint alkotót érzelmileg a városhoz kötötte a műveiből is közvetlenül, vagy közvetve minél több érdeklődőre átárad. Munkássága

megteremti a folytonosságot és az alkalmat a szellemi önbecsüléshez, mely e város történelmi hagyatékának meghatározó voltából fakad.

Az emlékezés pillanataiban a múltat a közelmúltat idéztük közös jelenlétünkkel de egyúttal a mában a jövőre gondolunk. **Bíró Ferenc** művészi alkotó munkája a jelent és a jövőt formálja.

Baráti gondoskodással találjon követendő példára munkássága a város lakossága számára az emberi erőfeszítés a közösségért érzett felelősségéért alakításának hétköznapi pillanataiban.

Jelen kiállítás tiszteleg a festő **Bíró Ferenc** emlékének. Megnyitó **Bíró Ferenc**-emlékkiállításon, Hajdúsági Múzeum, 1982. március 8.

*

Kiállításról, kiállításra ...

Szeptember 11-én nyílt meg a Tokaji Galériában **Tenkács Tibor** festőművész életmű-kiállítása (Fabulya László). 15-én, a Magyar Nemzeti Galériában Művész és mecénás címmel kiállítás nyílt a Fruchter-gyűjtemény **Czobel** képeiből, a művész születésének 100. évfordulója alkalmából (Baráth Endre). 19-én, a berettyóújfalusi Művelődési Központban nyílt meg **Kárpáti Gusztáv** festőművész kiállítása (Dankó Imre). 23-án, a gyulai Erkel Ferenc Múzeumban nyílt meg a **Gyulai művészek tárlata** (Enyedi G. Sándor). 24-én a Szépművészeti Múzeumban **Emlékezés Raffaelóra**, születésének 500. évfordulója alkalmából. 27-én, a Túrkevei Múzeumban **A csillagfény vallatása** címen, multimédiás program keretében kiállítás nyílt (Dankó Sándor).

Október 1-én, a múzeumi és műemléki hónap nyitásként Békésen megnyílt a **Békési Galéria a 19. század remekei** c. kiállítással (Makoviczki János, Becsei József, Bodnár Éva, Berecsy Lóránd). 4-én a Magyar Nemzeti Galériában a **20. századi festészet és szobrászat** c. kiállítás (Sarlós István). Ugyanezen a napon Békésen megnyílt a **Veress Endre-emlékszoba** (Dankó Imre). 9-én a Sóstói Falumúzeumban adták a **Nagyhodosi kerülőházat** (Ikvai Nándor). 13-án a tiszafüredi Kiss Pál Múzeumban nyílt meg a **Mai hőmezővásárhelyi művészek** c. kiállítás (Dömötör János). 17-én Gyulán **Vízügyi történeti bemutató** nyílt a Körös-vidéki Vízügyi Igazgatóság és a Magyar Vízügyi Múzeum rendezésében. 22-én a kecskeméti Katona József Múzeumban nyílt meg **Kecskeméti régi népiéletéből** c. kiállítás (Mező Mihály). 27-én, a debreceni Medgyessy Teremben **Bíró Lajos festőművész kiállítása** (Simon Zoltán). Ugyanezen a napon adták át a Magyar Nemzeti Galériában **Balogh Péter** (Bukarest) **Az egység szobrai** c. kiállítását (Banner Zoltán, Kiss István).

November 10-én a Debreceni Református Kollégiumban megnyílt a **Luther Márton és kora** c. kiállítás (Fabinyi Tibor). 15-én a jászberényi Jász Múzeumban **Ipartörténeti kiállítás** nyílt (Szabó István). Ugyanezen a napon az előbbi kiállítással együtt nyitották meg **F. Szabó Mihály**, a népművészet mestere (fazekas) kiállítását is (Bellon Tibor). A kiállításnyitások alkalmával adták át a Jász Múzeum új épületszárnyát. 22-én a Kossuth Lajos Tudományegyetem Könyvtára **Babits Mihály-emlékkiállítás** nyitott a költő születésének 100. évfordulója alkalmából (Görömbei András). A budapesti Erzsébetvárosi Galériában megnyílt **Bálványos Huba grafikus művész kiállítása**. 24-én, a KLTE díszudvarán nyílt meg a **Nagykunság népművészete** c. kiállítás (Ujváry Zoltán). 28-án, a derecskei Művelődési Központban nyílt meg **Kárpáti Gusztáv** festőművész kiállítása (Dankó Imre).

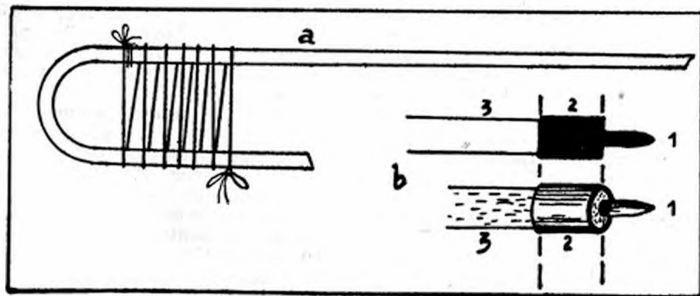
HÁZILAG KÉSZÍTETT SÉTABOTOK KÖSZEG KÖRNYÉKÉN

FLASCH DEZSÓ

A szelídgesztenyét (*Castanea sativa*) Nyugat-Magyarország megyéiben (Sopron, Vas, Zala) őshonosnak tartják. A Kőszeg környéki hegyvidék erdőiben kisebb összefüggő foltokat alkot. Jó ízű, itthon és külföldön szívesen kerestett termése mellett fája is nagyon értékes. Az idős fákön kívül a fiatal hajtásokat — husángokat — is hasznosította egykor a környék népe. A fiatal, még rugalmas hajtásokból készültek házilag a szinte egy életet kiszolgáló sétatbotok.

Sétatbotnak a sudáregyenesen felfelé növő husángok voltak alkalmasak. Leginkább a szabadabban álló idős fák gyökérhajtásai feleltek meg e célra. Legkiválóbbak voltak azonban a magról növő magános szálak. A földbe került mag hajtása nyilegyenesen az erdő magas fáinak lombjai közt látszó égbolttűkör felé növekedett. Az ilyen husángnak nem voltak kiágazásai, levelei is gallyak nélkül nőttek ki a szálból. Alkalmanként 3-4 m-es magasságot is elért egy-egy szép példány.

A levágott husángot először megfosztották leveleitől (kézzel, nehogy a kés pengéjével megsértsék a gyenge kérget, mert szárításkor az összehúzódástól behasadt, miáltal a bot veszített szépségéből). A levelektől megfosztott husángot természetes állapotában („héjasan”), vagy kérgétől lehántva készítették el. Előbbi esetben natúr színű (sötétbarna) maradt. A lehántotté más textúrájú volt, a héj alatti világosbarna színű boton

A botkészítés rajza: a) a hajtászerűen visszahajlított és lekötözött gesztenye-husáng; b) a botvégek, hántolt és hántolatlan; 1. bothgyegek; 2. fémgyűrű

megmaradtak és kiemelkedtek a levélyekek ízesüléseinek kis dudorai, melyek fokozták a bot esztétikumát.

A továbbiakban a husáng egyik végét óvatosan, hajtászerűen visszagörbítették úgy, hogy a visszahajtott rész nagyjából párhuzamosan álljon a leendő botszárral. A begörbített résznél madzaggal többszörösen áttekerve rögzítették és a kész nyers botformát szellőn padláson felfüggesztve helyezték el a teljes, csontkemény kiszáradásig. Kiszáradás, majd a rögzítés eltávolítása után a bot már nem rugta szét magát, megmaradt begörbített állapotában. Legvégül egyénhez igazodó hosszúságúra hagyták meg a szárat és megfelelő rövidségűre vágták a markolati részt. Utóbbi végét leginkább sík felületűre csiszolták, esetleg gömbölyítették. A botszár végére fémgyűrűt erősítettek. A 2—3 cm széles fémgyűrű gátolta a botvég kopását, netalán behasadását. Hogy a botvég jól fogjon talajt, meg ne csúszzon, a botszárba merőlegesen vastag és hosszú, edzéssel keményített fejnélküli vastag szöveget vertek. A hántolt, héjazott botok szépségét lakkozással is fokozták.

Készítettek markolat nélkül is botot. Ezekre rézfokosokat erősítettek, melyeket a csöszök és a hegymenterek használtak előszeretettel.

Egy-egy jó bot sokáig szolgálta gazdáját. Használatuk egyenletes tempót, nyugodt, rugalmas, harmonikus járást alakított ki. A biztonságos járás mellett alkalmanként fegyverül is szolgált. Nem voltak ritkák a több évtizedig használt botok. Emlékszem egy esetre, amikor valaki elhagyott, elvesztett régi, évek óta megszokott kedves botjáért akkoriban bizony nem kis pénzjutalmat ígért a megtalálónak.

Tudományos ülésszak a Hajdú-Bihar megyei és Debrecen városi Műemléki Albizottságok tiszteletére

Okt. 6—7-én, a múzeumi és műemléki hónap keretében, a Déri Múzeumban és a Kőlcsey Ferenc Művelődési Központban a Hajdú-Bihar megyei és a Debrecen városi Műemléki Albizottság fennállásának 25. évfordulója tiszteletére tudományos ülésszakot tartottak. Közreműködtek: Gazda László, Angyal László, Mendele Ferenc, Barcza Géza, Salamon Ferenc, Entz Géza, Módy György, Balogh István, Zádor Mihály, Rác Zoltán, Őrsi Károly, M. Nepper Ibolya, Marjai Márton, Varga Gyula, Gellér Ferenc, Sági Lajos, Tóth Zoltán.

Luther-konferencia Debrecenben

A TIT Hajdú-Bihar megyei Szervezete és a Déri Múzeum Luther emlékezete címmel okt. 26-án előadói konferenciát tartott a Déri Múzeum dísztermében. Közreműködtek: Barta János, Bitskey István, Sebestyén Árpád, Dán Róbert, Havas László.

A GYŰJTŐGETŐGAZDÁLKODÁS EMLÉKEI SZIRÉNFALVÁN VIRÁGOK, LEVELEK, SZÁRAK, ÁGAK ÉS GYÖKEREK GYŰJTÉSE

BÓDI ERZSÉBET

Az erdő, mező vadvirágait, vadnövényeit a szirénfalviak még jól ismerik. Vannak olyan lágyszárú virágok, melyeket csak dísznek szokták le, kötnék csokorba és tesznek a vázába. A másik nagy csoportot azok a virágok jelentik, melyeket gyógyításra használtak fel. A legtöbb esetben ezeknek a vadnövényeknek nem csak a virágját gyűjtik, hanem a levelét is, de a „hatásosságuk” foka a nép tudata szerint függ a virágzás idejétől, amikor a legjobb „orvosságok”. A lágyszárú növények között vannak olyanok is, amelyekből kizárólag emberi táplálékot készítenek vagy táplálékkal kapcsolatban hasznosítják.

Az egyszerű nép esztétikai szempontból kevés vadontermő virágot gyűjt. A szirénfalviak következőkre figyeltek fel:

Hóvirág (*Galanthus nivalis* L.)

A falubeliek **kükörccsinnek** nevezik. Az új esztendőben az első virág. Hóolvadás után előbújik. A gyerekek szedik és díszítik vele a lakást. Pár év óta az Ung-vidéken államilag szigorúan védett növények közé tartozik. Így leszakítani már nem szabad.

Ibolya (*Viola-félék*)

A virágját szívesen szedik együtt a lányok és a fiúk. A kékbolya az igazi tavasz első hírnöke. Ibolyázás a fiatalok szórakozása. Az idősebb emberek, főleg asszonyok virágzás után kiássák az erdei ibolyát gyökereitől. Megmossák és az egész növényt megszáritják. Száritott gyökereiből és leveléből gyógyteát főznek. A teát **légsű bántalmak** gyógyítására isszák. Nagyon „hatásos” gyógyszernek tartják.

Keserűfű vagy másképp **gyermekláncfű** (*Taraxacum officinale*)

A kisleánykák virágjából koszorút, szárastól-virágostól nyakláncot fűznek össze. A **láncfűpehelyt** fűjják, játszanak vele. A felnőttek a levelét megszáritják és gyomorrontás esetén egy kis adagot megfőznek, és a levét itatják a beteggel. A faluban lakott egy idős asszony, ki a virágzó gyermekláncfű szárából tejszerű, édes nedvet édesítésre felhasználta étellek ízesítéséhez.

Gólyahír (*Caltha palustris* L.)

A falu vizenyős területein az apró fehérvirágú gólyahír gyakori tavaszi virág. A gyerekek csokorba szedik és hazaviszik dísznek.

Sárgatulipán (*Iris pseudocorus* L.)

Korán tavasszal a patakokon virít. Ha a vízből ki tudja szakítani, a gyerekek örömmel viszik haza. Ezután szokott következní a figyelmeztetés, az óvatítás a vízbefulladás veszélye miatt.

Nefelejcs (*Myosotis palustris* L.)

Kis tavak, mocsarak partján virágzik. A leányok szívesen szedik le és viszik haza.

Árvalányhaj (*Stipa pennata* L.)

A falu határában nem terem meg. Feljárnak a hegyekbe árvalányhajért. A fiatalok összefognak s közösen mennek, utaznak le árvalányhajért, melyet a fiúk ünnepnapkor a kalapjukra tűzték és úgy mentek a templomba. A két világháború közötti években még díszítette az ünnepi kalapot az árvalányhaj.

Szarkaláb (*Consolida regalis* S. F. Gray)

A gabonavetésben és a föld szélén együtt virított a **dédikével**, a búzavirággal (*Centaurea cyanus* L.). Az idők csodálkozva jegyzik meg, hogy a nagyüzemi gazdálkodással, a vegyszeres gyomirtással kipusztult a környéken a szarkaláb. A falu határában ma már alig lehet látni szarkalábot, pipacsot (*Papaver rhoeas* L.) és búzavirágot. A szarkaláb hosszú kék virágját megszáritották és belső fájdalom, köhögés ellen főztek belőle teát.

Vadmarginéta (*Chrysanthemum leucanthemum*)

Réteken nyíló virág. Csak ritkán szedik le, akkor is csak dísznek.

Székfű (*Matricaria chamomilla* L.)

A legáltalánosabban ismert és gyűjtött gyógynövényünket a szirénfalviak a lakóház körüli gyepek területén termelik és ott gyűjtik össze virágját. Megszáritják, s teát főznek belőle. Gyulladás ellen kiváló gyógyítalként tartják számon. A levelével borogatják a beteg testrészt. Szinte minden háztartásban van **székfű**, hogyha szükséges kéznél legyen. Gyűjtéséhez nem használják semmilyen eszközt. Kézsel csipkedik le a virágját, a kőtenybe rakják, majd a leszedett virágcsomót a napon megszáritják. Vászonzól készült zacskóban száraz helyen tárolják. A legáltalánosabb „gyógyszer”. Teáját mézzel is fogyasztják, hogy gyógyító hatása még nagyobb legyen.

Ökörfarkkóró (*Verbascum blattarea* L.)

Erdőn, legelőn és réten egyaránt megnő. Virágos hosszú szárát le-törlik és összekötte megszáritják. Köhögés ellen gyakran főznek belőle teát annak ellenére, hogy leve kesernyész ízű.

Hársfa (*Tilia cordata* Mill.)

Fürtökben szakítják le a virágát. Megszáritják és megfázás esetén más száritott növényvel keverve főzik meg teának.

Ákácvirág (*Robinia pseudoakácia* L.)

A házak elején, az utcára mutató homlokzat előtt 2-3 nagy akácfa terebélyesedett. Ma a helyén virágkertet gondolnak. Az akácfákat most már a temetőben lehet látni. A Latorca balpartján pedig telepített akác- virágzódik meg. Oda viszik ki a méhkaptárokat virágzásokor. Az akác- virágot a gyerekek leszakították és édeskés nedvét kiszívták. A felnőttek ritkán száritották meg s használták fel teának.

Bojtorján (*Agrimonia eupatoria* L.)

Ezen a vidéken júniusban és júliusban virágzik. Virágostól, száras- tól szedik le. Erős napsütésben megszáritják. Teáját légsűbántalmak el- len isszák. Állatok gyógyítására is használják levét.

Cintória (*Centaureum minus* Mönch.)

Régebben réteken volt gyakori vadnövény. Mostanra már az erdőben lehet látni. Vékony, fehér levelű és piros virágú növény. Virágját és le- velét száritják. Teáját gyomorbetegség gyógyítására használják.

Fodormenta (*Mentha crispa* L.)

Két fajtáját ismerik a szirénfalviak. A természetett kerti fodormen- tát és a vizenyős helyeken, lapályokon vadon növő mentát. Ez utóbbit **bóla**znak nevezik. A legáltalánosabban használt **teafű** volt a menta. Azt

követte a kamillatea. Régen minden kiskertben természetették, „mert nem vásároltunk a boltban *teafüvet*, még ma is sok háznál mentával teáznak” — mondják a helybeliek. A mentát akkor kell leszedni szárazul, levelestől, mikor még nem virágozik. Fodros levelű szárait összeköve az eresz alatt megszáritják és a padláson felköve tárolják. Ügyelnek arra, hogy sok fény ne érje, hogy zöld színét ne veszítse el. Teáját gyógyítalként légúti megbetegedésekkel és emésztési zavarok esetén, *fűfájáskor* isszák. Mint említettük, köznapri fogyasztása is általános volt. Állatoknak fel-fűvódás gyógyítására adják.

Egérfark (*Achillea millefolium* L.)

Cickafark a helyi neve. Útszéli gyomnövény. Nyílt sebet gyógyítanak vele. Vagy friss *cickafarkot* raknak rá, vagy száritottat, melyet apróra összetörnek és megnedvesítve teszik a beteg testrésze.

Borsfű (*Calamintha clinopodium*)

Ez a vörös virágú kis növény régebben gyomnövényként nőtt. Főleg erdős vadonban volt gyakori. Vadon ma már ritkán terem meg. Kiskertekben természetzik, mert erős illata miatt fűszernek hasznosítják. Káposzta savanyításához, húseves főzésénél használnak belőle. Állatokat gyógyítanak vele. A száritott borsfűvet megfőzik és levét a felfűvódott állattal megitatják.

A szirénfalvi háztartásokban gyakran főznek teakeverékből teát. Száritott fodormentát, borsfűvet és *cickafarkot* összekevertek. Gyomorrontásokor gyógyszerként itták a keverékből főtt teát.

Pemetefű (*Marrubium peregrium* L.)

Homokos laza talajon terem meg. A falu határában ritka vadnövény. A lakosok mégis ismerik, mert köhögési roha ellen hatásos gyógyítalnak tartják a belőle főzött teát. A pemetefűvet pálinkában áztatják, s így itatják meg a pemetefűves pálinkát a beteggel. A pemetefűvet a piacon a cigányasszonyok árúják.

Üröm (*Artemisia*)

A vadontermő fajok közül a fekete ürömöt (*A. vulgaris*) és a fehér-ürömöt (*A. absinthium*) ismeri a helyi lakosság. A falu határában csak a fekete üröm terem meg, de a lakosok nem használják semmire. A fehér üröm a királyhelmei földeken vadon nő, száraz legelők, rétek, parlagok növénye. Innen hoznak a szirénfalviak egypár tövet, hogy a házkörüli kertbe elültessék, mert mint gyomnövény nagyra becsülik hatását. Van olyan ház, ahol már sikerült meghonosítani a fehérürömöt. Keserű és fűszerez olajos teáját gyomor bajosok rendszeresen isszák. Alkalmakkor gyomorrontás ellen is kiváló gyógyital a belőle főzött tea. „Étvágyjavító és féregűző a leve” — mondják a helybeliek.

Tisztesfű (*Stachys recta* L.)

A falu határában nem nő meg ez az általánosan ismert vadnövény. A helybeliek is számontartják és ismerik egyes tulajdonságait. A helyi neve: *bábaszálka*. Főzetében a fiatal csecsemőt fűrésztötték. Ezen kívül *igézéstől* (rontástól) való növény. A helybeliek piacokon szereztek be, vagy a hegyekbe feljáró ismerősöket kérték meg, hogy a hegyi utak mentén növe tisztesfűből hozzanak nekik is. A katolikus vallású emberek Nagyboldogasszony napján a templomban tisztesfűvet szenteltettek a papjal. A szentelt fűvel megfűstölték a tehenet ellés előtt és a legelőre történő első tavaszi kihajtásokor. Így kerülték el az *igézést*. A tisztesfű tehát mágikus gyakorlatokhoz szükséges vadnövény.

Kakukkfű (*Phymus pannonicus* All.)

Réteken és legelőkön bőségesen megerem. Levelét megszáritják és belőle főzött teát köhögés ellen itatják a beteggel. A lakosok jól ismerik,

hogy a kakukkfűből kivonatot lehet főzni. A gyógyszerárakban az ilyen kivonatot árúlják is. Értékes gyomnövényként tartják tehát számon és megbecsülik, nem irtják a vadontermő növények között.

Farkasalma (*Aristolochis clematitis* L.)

Szárával szedték le, összekötötték és a padláson felakasztva szárították. Csak a levelét hasznosították sebek, gyulladások (*kilisek*) gyógyítására. A levellel borogatták a fájós testrészt, vagy főzetének levéllel mosogatták a sebet.

Kannamosó (*Equisetum arvense*)

Nagy általánosságban zsurlófűnek ismerik, de a helyi neve *kannamosófű*, vagy nevezik *oszófűnek* is. A falu határában homokos, löszös folyópartokon nő. Mindenki ismeri. Kétféleképp hasznosítják. Nagy mennyiségben szedik állattakarmánynak, kislibáknak. Gyógyító hatása miatt egy keveset meg is száritanak. Főzete — a helybeliek szerint — hatásos vizelethajtó ital. Régen, ha valakinek fáj a lába, megduzzadt, főzetében áztatták ki.

Csalán (*Lamium album* L. és *Urtica dioica* L.)

A szirénfalviak két csalánfajtát ismernek: az *árvacsalánt* és a *csipőscsalánt*. Az *árvacsalánt* emberi táplálkozásra szükséges esetén felhasználják. A belőle készült sűrű étel tehát egy a szükségletek közül. A virágzások megszedett és megszáritott csalánból főzött tea neki betegségek, *belső bajok* gyógyítására szolgál. Vitaminúsz (A-vitaminban gazdag) növénynek tartják. Régebben használták nyershús tartósítására. A nyershús közé tették és így nem romlott meg a hús és frissen tartotta. A *csipőscsalánt* megszecskezve kacsák, sertések takarmányozására használják.

Vadkomló (*Homulus lupulus* L.)

A falu határában bőségesen megerem. A kerteket határoló kerítésre felfut és mint gyomnövény irtják is. Virágjából téztakelesztő levelet főztek. A szirénfalviak azonban e száradban már csak a háborúk alatt és inséges esztendőkből folyamodtak a komlóvirág felhasználásához. Helyette a kenyértésztából meghagyott párral dagasztottak.

Vasfű (*Verbena officinalis* L.)

Parlagokon, utak mentén, vizek mellett terem ez az évelő növény. Szára félméternél hosszabbra is megnő, bogas. Virága apró, piros színű. Virágzások szedik meg, étvágyjavító teaként fogyasztják levét.

Útilapu (*Plantago major* L.)

A megszáritott növényből főzött teát vértisztító hatása miatt isszák. Főzetét még sötét színű haj ápolására is felhasználják.

Sóska (*Rumex-félék*)

A táplálkozásban a levélfélék közül a legjelentősebb. Kora tavasztól lehet szedni. Kitar a nyár végéig. Tél után az első friss zöldtáplálékot a határban szedett sóska jelentette. Gyerekek és asszonyok egyaránt járták a határt sóska szedni. Kötényükbe mindig tudtak annyit letépní, hogy egynapi főzetnek elég volt. A gyerekek nyersen is ették. „Csapatostól mentünk, szaladtunk ki sóskaért, on, *csibráltuk* a levelét, és savanykás íze miatt sokat megettünk.” Vizpartokon, homokos zátonyokon sok sóska nő tavasszal. Az első kapálás idején, április végére már olyan nagyok lettek a sóska levelei, hogy lehetett belőle főzni ételt. Az asszonyokkal kijáró gyerekek játszottak a sóska levelel. Leszékítették a levelét, kezükben összeszorították, összedzsamálták, egy másik gyerek ütögette az ökölbe szorított kezét és közben mondogatták:

Sóska domiga,
Olyan posadt legyen,
Mint Dévidné ecetje,
Még annál is posadtabb.”

A határban kapáló felnőttek, ha megszomjaztak, leszakítottak egy pár sóskalevelet és szomjúság ellen megették. Savanyú ízéért étvágycsináló eledelnek tartják.

A falu területén három fajtája fordul elő: a *rendes, közönséges sóska* (*Rumex acetosa* L.), a *lússóska* (*Rumex crispus*) és a *madársóska* (*Oxalis europaea*). Ételdzésre *Rumex acetosát* használják fel. *Sóskamártást*, ritkábban *sóskalevest* főznek belőle. A mártást húshoz és törtkrumplihoz egyaránt fogyasztják. Tavasz elején gyakran szerepel az étrendben. A sóskaleves lehet egytál étel is. Gyorsan meg lehet főzni, és kenyérrrel el is van tudva az ebéd. A sóskát megmossák, összevagdallják, csak annyit só vízbe teszik a tűzhelyre főzni, hogy épp ellepje. Fedő alatt pároltadják, mikor már kevés víz van rajta, akkor újból felöntik vízzel, felforrallják és tejeles habarást készítenek rá, cukorral édesítik. Egy tojást szétverve még tehetnek bele közvetlenül a fogyasztás előtt.

A *lússóska* (*Rumex crispus*) hosszú fodros levelű növény. Réteken él. Az íze keserű, emberi táplálékra nem szedték. Állatot gyógyítanak az érett magjából főzött lével. Ha a ló, valamilyen oknál fogva hasmenést kapott, a *lússóska* magját abrakba keverték és megettették vele, és a levél megitták.

A *madársóska* (*Oxalis europaea*) apró levelű, bokrosan növekvő vadnövény. A gyerekek és a felnőttek egyaránt csibdálták levelét és oltották vele szomjukat. Nem vitték haza megfőzni. Az állatok szívesen legelték. A legsavanyúbb sóskaféle.

A *Rumex acetosát* konyhakertbe vetették el. A mezőre már elvétele járnak ki az emberek dolgozni. (A határban nagyüzemi gazdálkodás folyik.) A kertben szedik le a tavaszi újdonságnak számító sóskát, vagy ahogyan a helybeliek mondják a *szelidsóskát*. „A gyerekek sem kívánják már úgy a savanyúságot, mint régebben — jegyezték meg az idősebb lakosok — de most is ott van előtűnik, bármikor letéphetik, csibdálthatják levelét, sőt még a gyenge, magvas szárát is rághatják. A sóskamártás készítésénél is megfigyelhetjük a módosulást. Már nem vízben teszik fel az apróra felvágott sóskát, hanem vajban vagy olajban dinsztelik és ezután tesznek rá habarást. Ez a technológiai változás azért nem jelenti azt, hogy a természet, *szelidsóska* — *kertisóska* felhasználásának a következménye. Egy általánosabb mértékű fejlődési folyamat egyik állomása a nyersanyagok tápértékének racionális megőrzéséért folytatott törekvésben. Hasonló váltást tapasztalunk a kapor-, a salátamártás főzésénél is.

Az alábbiakban két olyan növényt említünk meg, mely eredetileg erre a vidékre természetesen növényként került. Konyhakertekben régóta termesztették, napjainkra szintén a ház körül nő meg, csak már nem tudatosan termesztik, vadon magától szaporodik évről évre. Kertekben olykor gyomnövényként irtják is.

Kapor (*Anethum graveolens*)

A *kapormártás* most is gyakran szereplő étel a húskor mellett. A kapor elvadulva nő a kertekben, ha leszoródott magja kikel, nem vágják ki tavasszal, hajtását és termését felhasználják mártásnak és fűszernek. Mártáshoz apróra vágják fel a kaporot, sós vízbe teszik főni és bőséges híg habarással sürítik. Fűszerként törőtelékekhez és uborka konzerválására használják. Azt is tapasztalták az évek során, hogy a megszáritott kaporból főzött tea vizelethajtó gyógyital is lehet.

Torma (*Armoracia*)

A közönséges torma természetesen növénynek ismerjük. Szirénfalva határában patakpartokon gyakori volt elvadult változata, emellett a kony-

hakertekben is sok volt belőle. Kora tavasszal, amikor már a savanyított káposzta elfogyott és még új káposzta nem volt, a torma leveléből töltelék raktak és a töltött káposzta receptje szerint megfőzték. Leveléből nem készítették sem mártást sem másféle ételt. Gyökere fűszernek szolgált uborka tartósításhoz.

A vadnövények gyökerei közül gyógyításra és táplálkozásra a következő, még nem említettek tartják alkalmasnak.

Fekete nadály (*Symphytum officinale* L.)

Kiásták a gyökerét, megszáritották, de nyersen is felhasználták, megreszelték és szükség esetén — lábtörés, bicsaklás, inhzúzás — tejben megfőzték sűrűre, és a masszát rátapasztották a dagadt részre, majd bekötötték. „A nadály jól *megszítja* a fájós testrészt, összeforrasztotta az eltört csontot!” — állítják a felhasználói. A falu mocsarain, nedves víznyírs rétején sárgásfehér virágú nadály még most is megerem.

Édesgyökér (*Glycyrrhiza*)

Régebben gyakori növény volt homokos talajon, ma már ritkán találkoznak vele. Gyökerét a gyerekeknek adták rágni. Főleg akkor adták a gyerek kezébe, mikor nőtt a foga. Ezzel a gyökérrágással serkentették a fog hamarabbi növesztését. Főzetét köhögés ellen itták.

Csicsóska (*Helianthus tuberosus*)

Ez az észak-amerikai származású, gumós évelőnövény elég közismert a faluban. Mégpedig két változatát is megkülönböztetik. A vadon növekvő csicsóska, amelyet *bobóriskáknak* neveztek el a nép. Jelenleg ezt a vadnövényt a temetőben türik meg. Oda járnak ki a gyerekek bobóriskázni, de nem szívesen a temető miatt. A termesztett, ültetett változatát *cicókának* nevezik. Édesebb az íze, mint a *bobóriskáknak*. A nagyszülők gondoskodnak arról, hogy a kisgyerekeknek, unokáknak a kerítések, sövények mentén *cicóka*, *cicóka krumpli* teremjen. Ezzel kedveskednek a kicsinyeknek. Csak egyszer kell elültetni, azután magától szaporodik, jól bírja a fagyot. Héjáról is szaporítja a nép. Termesztése tehát egyszerű módon történik, s nem nagy mértékű. Feldolgozásra nem kerül, csak nyersen rágnák a gyerekek s néha a felnőttek.

A fentiekben a gyűjtögetett növények felhasználását tekintve az *emberi táplálkozásra* és *gyógyításra*, valamint *esztétikai célú* gyűjtésre használt vadon termő növényeket vettük figyelembe. Nem térünk ki azokra a vadon termő növényekre, amelyek *házi* elkészíthető *szerszámok*, *tárgyak* készítéséhez szükségesek. Az ide sorolható növények, mint pl. a *gyékény*, *fűzfák* és még *más fajták* felhasználása szintén jelentős volt Szirénfalván. Nem merítettük ki az állatok takarmányozására hasznosított gyűjtött növényeket sem. Célnak a vadontermő növényeknek a szirénfalviak táplálkozásában betöltött szerepének vizsgálata volt. A helyi adatokat összehasonlítva a szakirodalomban feldolgozott adatokkal, megállapíthatjuk, hogy a helyi források nagyon megegyeznek az általános ismeretekkel. Ez természetes jelenség, mivel az emberi kultúra legősibb területe a gyűjtögető gazdálkodás és a gyűjtögetés tárgya elsősorban a természetes növénytakarótól függ. A helyi viszonyok kevésbé befolyásolják a gyűjtögetés tárgyát, magára gyűjtögető tevékenység intenzitására hatnak. A gyűjtögetés intenzitását, fokát néprajzi terepmunkával nagyon nehéz megállapítani. Inkább csak mennyiségi jellegű kimutatásokat tudunk közrebocsájtani. Attól függően, hogy hogyan hasznosítják a táplálkozással összefüggő vadnövényeket, a következő csoportosítást tudjuk adni a szirénfalvi források alapján:

1. *Nyersen fogyasztott vadnövények*

- erdei szamóca, szeder, vadcsereesznye, vadalma (elvéve), vadkörte (elvéve), kökény, vadszilva, csipkebogyó, vadmogyoró, papsajt, akácvirág, sóska, édesgyökér, csicsóka.
2. *Pirítva fogyasztott vadnövények:*
gomba (tinorugomba), kökény, sulyom.
3. *Tartósítva fogyasztott és felhasznált vadnövények*
szárított gomba, savanyított gomba, gombalecső, savanyított vadalma, vadkörte, aszalt vadalma, körte, továbbá szárítva: gyermekláncfű, szarkaláb, székfű, ökörfarkkóró, hársfa, bojtorján, cintória, fodormenta, egérfark, borsfű, pemetefű, fehér üröm, kakukkfű, zsurlófű, csalán, vasfű, útilapú, lúsóska, kapor, nadály, ibolya.

4. *Ételfélék*
tésztás, töltelékes gombaleves, savanyúkáposztalével főzött gombaleves, gombafasírt, gombalecső, gombapaprikás, *susinka*, hurkaltöltelékhez használt aszalt körte, szilva, *hecselekvár*, rántottleves, keménymagos leves, árvaszálán leves, sóska-leves, mártás, kapor mártás, tormalevél-töltelékhez.

5. *Italfélék*
szederbokor, kökénybokor, vadszilvabor, *hecsebor*, vadalmavíz, bodzaszőrp, teát főznek *hecse*ből, bodzából, keménymaggal gyermekláncfűből, szarkalábból és minden további szárított vadnövényből.

6. *Fűszerfélék*
vadalma, vadkörte, keménymag, gyermekláncfű, borsfű, pemetefű, kapor, torna.

7. *Mágikus gyakorlathoz*
földibodza, tisztesfű.

8. *Észtétikai szempontból gyűjtött növények*
hóvirág, ibolya, gólyyahír, sárgatulipán, nefelejcs, árvalányhaj, vadmargaréta.

9. *Egyéb felhasználás*
taplógomba — tűzgyújtás, tölgyem — állati takarmány, fagyöngy — csalétek, *gubacs* — játék, leve színtartósító, keserűlapu — játék, farkasalma levele — gyógyítás, csipős csanál — állati takarmány, komló — tésztakelesztő.

Indalom

- Gunda Béla: A természetes növénytakaró jelentősége a gyalui havasok és a környező hegyvidék népének táplálkozásában. Ethnographica Carpatica. Budapest, Ethnographia Carpatica. Budapest 1966 15—63.
- Szanyi Mária: A gyűjtőgető gazdálkodás emlékei Jánokon. Néprajzi Közlések. Bratislava, 1976. 38—86.
- Ujváry Zoltán: A vadontermő növények szerepe a táplálkozásban az abaúj-zemléni hegyvidéken. Népr. Ert. XXXIX. 1957. 231—244.

Nyomdászletmód-kutató beszámoló az Alföldi Nyomdában

A VI. munkásmozgalom-történeti hét keretében, nov. 28-án az Alföldi Nyomdában a *Nyomdászletmód kérdései* c. felolvasó ülés volt. Dankó Imre előnkletével közreműködtek: Nyakas Miklós, Papné Szalay Emőke, Dankó Éva, Szabó Lajos.

A magyarországi kígyókultuszról számtalan tanulmány látott napvilágot. Legutóbb Ujváry Zoltán gyűjtésében olvashattunk a Turóc-völgyi falvak lakóinak kígyóhiedelmeiről, olyan kígyókról amik lakott házak falaiban élnek, kedvelik a tejet és bemásznak alvó gyermekek hasába.¹⁴ A szerző megállapítja, hogy általános európai és magyarországi hiedelemről van szó. nem hiányzik a Hortobágy környékéről sem¹ és fellelhető a világ valamennyi kultúrkörében. Az alföldi fűzfa tövéhez elásott kincset éppúgy kígyó (sikló) védi mint Egyiptom piramisait, Dél-Amerika romvárosait, mint ahogy Kipling Ká-ja őrzi a kincset India dzsungelében. Kígyó volt a hatalom és bölcsesség megszemélyesítője, totemisztikus istenség, a tetetöltött sátán, szigetek teremtője, a gyógyítás nemzetközi jelképe Aesculap botjára tekeredve és mindenható orvosser a gyógyászok kezében. Vedlésük az újjászületést sugallta.

A kígyózsirt, kígyóhajat az egyiptomiak külsőleg használták hajhullás, kopaszság, őszülés megakadályozására.⁹ Apuleius javaslatára belbetegségekben is alkalmazták a nyugat-római császárság területén.⁴ A középkorban nálunk is gyógyszerre vált a szárított kígyó a kígyóméreggel együtt olyannyira, hogy később már a történészek is kígyóméreggel példálózta, a hazát tekintve annyira betegnek mint a haldoklót, kin már csak az a gyógyszer segít (Szamosközy).

A kígyóktól féltek az emberek ébren, álmukban és vízivás közben. Tartottak veszélyes harapásuktól — Európában többnyire indokolatlanul — bizonygatva, hogy akit egyszer megmart a kígyó, a gyíktól is fél. Középkori krónika örökítette meg Hugó grenobeli püspök csodatételét, aki a parasztok földjein garázdálkodó mérgekígyókat megszelídítette. A „mérgekígyók” vízisiklónak bizonyultak.³ Orvosok véleményét is tükröző „álmoskönyvek” szerint „betegnek rossz jel” kígyóról álmódni.⁷ Hiték, súlyos betegségek okozói lehetnek a vízzel véletlenül lenyelt kígyók — akárcsak az ebihal vagy göteporonty —, mert a gyomorban megnőnek és elszaporodnak. A fantasztikus történetek kitalálását és átélését hiányos anatómiai, fiziológiai tudásuk magyarázza. A hasfalat átszakító sebből kibuggyanó bél kígyóra emlékeztetett, a bélférgesek székletében nyüzsgő giliszták kígyófiakra. A sokasodó panaszok orvoslásra vártak, tudósaink állásfoglalását követelték. Mivel maguk is számoltak „kígyó az emberben” lehetőségével,⁸ drasztikus gyógyeljárásokba bocsátkoztak. Pl. Beythe András és Méliusz Juhász Péter előszeretettel javasolta a foltos bürök (Conium maculatum L.) levélkivonattal (Extractum Cicutaee), ami halálos mérge ugyan az embernek, de a benne levő „állatok” is kiöli, így a kígyót, békát és víziborjút.¹² A rosszul értelmezett fokozatosság elvét látjuk itt megvalósulni. Betegség esetében kígyópor, halálos betegségben kígyóméreg, kígyók ellen halálos mérge volt a gyógyszerelés követendő útja. A 18. században enyhébb hatású szerekre került sor, mert az orvo-

sok „már” nem hitték azt amit a nép hitt, de a hozzájuk forduló betegek gyógyítási kellett és a meggyőződéses hittel szemben minden orvosi felvilágosítás kudarcot vallott. Alkalmazkodtak tehát a nép kigyókhoz kötött babonás elképzeléseihez, pl.: szeretik a tejet, utálják a tintát. A szegedi Néma Mester korábbi orvosi műveiből merített és 1803-ban megjelent II. kiadású Házikönyvecskéje így sorolta fel kigyópusztító receptjeit: „Ha valaki elnyeli a kigyót, igyék tintát, ez megöli benne. Vagy: „a kigyóhagymát főzd meg borban s ezt add neki inni.” Vagy: „lábánál fogva akasztassék föl az olyan ember, szája legyen nyitva és feje alá tétesse meleg tej, ennek szagát megérezvén a kigyó, kijön belőle.”¹³ — A „fölkasztás” népies pszichoterápiája önmagában is elegendő lehetett ahhoz, hogy a hiszteroid beteg belássa, hacsikarását nem kigyók okozták.

Az emberek kigyók elleni védekezése népszokás lett: Nagyszombatonként rendszeresen kivárták, „elseperték” a házaknál található kigyókat, békákat. A védekezés eszközei voltak a pásztorbotok kigyó ábrázoló faragványai, a rájuk húzott kigyóbőr (vazisikló), az újvívi kolbász fogyasztása, a fonottkalács, kürtöskalács, dióscsiga kigyóformára képzett alakjai stb.

A korsódíszek, faragott ivópoharak, pásztorbotok stilizált kigyóábrázolásai nem nyújtanak biztos támpontot a kigyók fajtaját illetően. Ezért szükséges a természetrajzi ismeretek és néprajzi gyűjtések egybevetése. Hazánkban hét kigyófaj él¹⁵ és élt száz évvel ezelőtt!¹⁰

1. Keresztes vipera (*Vipera berus*) — kurta kigyó.
2. Parlagi vipera (*Vipera ursinii rakosensis*)
3. Haragos sikló (*Coluber jugularis caspius*)
4. Rézsikló (*Coronella austriaca*)
5. Erdei sikló (*Euphe longissima*)
6. Vazisikló (*Natrix tessellata*)

Gyakoriságát tekintve első helyen áll a vazisikló úgy nálunk, mint Európában. A Nagyalföldön, Debrecen környékén előfordult még keresztes vipera és rézsikló,¹⁵ a többiek elszórtan, élőhelyeiken voltak találhatóak. Hogyne tévedett volna a nép a kigyók megítélésében, amikor a szakember is tévedett. Rammner a „Nagy Magyar Alföld” lakójának nevezte a *Coluber jug. caspius*.² Lakott területekről csak — és kizárólag — a vazisiklót lehetett elzavarni nagyszombaton, mint korán ebredő kigyót, ami március végéig, április elejéig gyakran aludta téli álmát falrepedések mélyén (házikigyó), istállóokban, vagy udvari trágyadombok alatt. A kigyók fajmeghatározásához segítséget nyújt, ha tudjuk hol, mikor és miként fogták őket. Az orvosságnak szánt kigyók begyűjtése lápos, mocsaras, belvizes területekről történt. Lényeges szempont volt, hogy csak az április 24-ig, Szent György napig szedett kigyók hatásosak. Az időpontot betartották a füves és gyógyító emberek, mert egyrészt saját környezetük szükségleteit elégítették ki, másrészt a vevők felé biztosítésként kellett szolgáltatniuk. A kigyókat 2-3 méter nyélhosszúságú csipettyűvel fogták pl. az ecseদি lápnál. Nem kizárható a félelem sem, de inkább egyszerű megfontolásból választottak ilyen hosszúnyelű botot, hogy végéről meg ne szökhesse az 1-1,5 méteres egyedek. Befogásuk helye, ideje, valamint méretük egyértelműen tanúsítják, hogy ezek a kigyók vazisiklók voltak.

Más szempontok alapján is kizárható a többi faj a „mitikus kigyó” fogalomköréből. Pl. a parlagi vagy rákosréti vipera igen félnék, soha nem megy emberközelbe⁶ és véletlenül sem lehet észrevétlenül meginni

bizert mérgeskigyó, ha harapása nem is halálos. Annál több közvetett bizonyíték látszik igazolni a vazisikló mitikus voltát. Népmeséink szereplője a jóságos, okosan ravasz koronás kigyó. Egy kis fantáziával könnyen nézhetjük koronának a vazisikló jellegzetesen élénksárga tarkófelnyen nézhető nyelvét. Azután búzmergige váladékát fröcskölve igyekszik szábjából nyelvet. Azután búzmergige váladékát fröcskölve igyekszik szábjából nyelvet. Felidézi az átvitt értelmű mondás igazát, miszerint minden undkolgató, „kigyót, békát rákiabál” egyik ember a másikra. Kigyó-béka dokságot, „kigyót, békát rákiabál” egyik ember a másikra. Kigyó-béka együttes emlegetése nemcsak a köznyelv sajátja. Szinte mitológiai eredetre utal idézések az emberi fájdalomk egyik leghevesebbikében, fogfájás esetén, állapította meg dr. Salamon Henrik, régi ráolvasások szövegeinek tanulmányozása közben.¹⁴ Egyformán félték és viszolyogtak tőlük, mint a fogfájástól. Az undor tárgyát nem egy elvont kigyó fogalom képezte, hanem konkrétan az a kigyó, amelyik egészben nyeli el az élő békát. Ahol sok a béka, sok a vazisikló, mert béka jelenti legfőbb táplálékát.

A vazisikló galambtojás nagyságú, meszes héjú tojásait „kakastojásnak” nevezik a németek és csodálatos varázserőt tulajdonítanak neki, akárcsak a magyarok a „kigyófüttá kö”-nek. Segítségével megtalálható az elrejtett kincs, visszaszerezhető az elveszett egészség. (Róthschneck szerint a múlt század közepén még patikaszer volt.)

Akik a víziborjú természetfölötti alakjáról lehamozták a legendák burkát, alatta a közönséges götét (*Triturus vulgaris*) vagy tarajos götét (*Triturus cristatus*) találták.

A néphit mitikus tulajdonságokkal ruházta fel a vazisiklót is, megszerden ötvözte a természettudományos megalapozott tényeket egy sohasem volt kigyóvá. Ez mérges is mint a keresztes vipera, gyógyít is, mint Aesculap erdei siklója, fehér is fekete is, de azért mégis csak vazisikló, amivel nap mint nap találkoztak.

Irodalom

1. Barna Gábor: Néphit és népszokások a Hortobágy vidékén. Akadémiai kiadó, Bp. 1979.
2. Brehm A. E.: Az állatok világa. Teljesen átdolgozta Dr. W. Rammner, Bp. 1958. II. kötet 322. old.
3. Dmitrijev J.: Ember és állat I. Budapest—Uzsgorod—Bratislava, 1980. 55. old.
4. Hints Elek: A középkori orvostudomány. Bp. 1939. 29 old.
5. Janisch-Breznay: Kigyók, békák. Búvár zsebkönyvek, Móra, 1976.
6. Janisch Miklós dr.: Parlagi vipérák a Hanságban. Elet és Tudomány, XXXIV., 28.
7. Krúdy Gyula: Almoskönyv. Hatodik kiadás, Bp. 1966. 172. old.
8. Magyary-Kossa Gyula dr.: Magyar orvosi emlékek. II. Bp. 1929.
9. Massengill S. E.: A Sketch of Medicine and Pharmacy. Bristol, Tenn., S. E. Massengill Company 1943. 16. old.
10. Pászlavszky József: Allatlan kézikönyv. II. kiadás, Bp. 1880; 182.
11. Salamon Henrik dr.: A magyar stomatológia (fogászat) története. Bp. 1942. 25. old.
12. Szentgyörgyvölgyi Gábor dr.: „Foltos” bürök. Orvosi Hetilap. 1981. 122., 44.
13. Trócsanyi Zoltán: Kirándulás a magyar múltba. Bp. 1937. 129. old.
14. Újváry Zoltán: Adatok a kigyókultuszhoz. Múzeumi Kurir, 34., IV., 4.
15. Zeljy Dániel dr. szerk.: Debreczen szabad kir város egyetemes leírása. Debreczen. 1882. 178. old.

DIÓSZEGI BALÁZS MUNKÁCSY-DÍJAS FESTŐMŰVÉSZ JUBILEUMI KIÁLLÍTÁSA A TOKAJI GALÉRIÁBAN

DANKÓ IMRE

A Tokaji Művésztelep Tokajt, ezt a nagyszerű földrajzi (tájképi) adottságokkal, fényes történelmi és kulturális hagyományokkal bíró, ám a századfordulóra fokozatosan háttérbe szoruló, lassan elhanyagolódott városokat valóságos képzőművészeti központtá formálta. A képzőművészeti élet fellendülése ösztönözte a többi művelődési területet is, és hatására Tokajban az élet minden területén mozgás, fejlődés indult meg. Az első lépés a magáraeszmélés volt, ami a tapasztalásból való felrészletet, a megújulás felé való indulást, kezdeti lépéseket eredményeztek. A magára eszmélésnek, a tapasztalásból való felrészletnek, a megújulásnak az értékéből semmit sem von le az, hogy ennek a mozgásnak eleinte határozottan idegenforgalmi jellege volt. Egyrészt azért nem, mert világos, hogy a szülő művelése, bortermelése révén világhírűvé vált helysége, az átkelőhely voltából következően forgalmas és mozgalmas történetű városkát a maga elhanyagoltságában, tapasztalásmozdulatlanságában nem szívesen keresnének fel tíz- és százazrek; másrészt pedig azért nem, mert a Tokajba látogató, itt esetleg csak átutazó tömegek megfelelő kulturális ellátást is igényelnek. Természetesen a helyi lakosság igényeivel is számolnunk kell. A helybeliek ugyanis soha sem mondták le arról, hogy igazán, régi viszonyaikkal megfelelően, virágkorukat felidézve mutassák meg magukat az ide látogatóknak. Mégpedig úgy, hogy ez a tevékenység, fejlődés a saját igényeik kielégítését is jelentse. Nos, ennek a kulturális „ellátásnak” a keretében illeszkedik bele, több más vállalkozás mellett, a tokaji képzőművészeti élet is.

A tokaji képzőművészeti élet alapját *Tenkács Tibor* vetette meg annak a pár lelkes, fiatal képzőművésznek a segítségével, akik létrehozták, rendszeresítették a Tokaji Művésztelepet. Közülük itt most csak *Zilahy Györgyre* utalok, akinek a nevével fémjelzi aztán ezt a mozgalmat Tokaj. Ezek közé az alkotók közé tartozik *Diószegi Balázs* is, aki akkoriban Nyíregyházán élt, de nemcsak Nyíregyháza és Szabolcs képzőművészeti életének fellendítésén fáradozott, hanem Tokajra is figyelt. Kiállítására tehát nem indokolatlanul került most már másodsor Tokajba; *Diószegi Balázs* művészete Tokajhoz, a Hegyaljához is kapcsolódik. Jubileumi kiállítás ez, a Tokaji Művésztelepet ünnepli és az időközben messzire került, céljait megvalósított, elismert, Munkácsy-díjas festővé vált *Diószegi Balázs* mutatja be.

Diószegi Balázs az elmondottak ellenére be is kell mutatni. Munkácsy-díja dacára sem sokat tud róla közvéleményünk. Ennek egyik oka az is lehet, hogy életét vidéken élte és éli, hogy munkái nem elég gyakran szerepelnek nagy, a közvéleményt formáló kiállításokon, bár rajzai gyakran jelennek meg újságokban, mint például a Népszavában.

Diószegi Balázs 1914-ben született Kunszentmiklóson, a Duna—Tisza közén. Korán megmutatkozott rajzkészségét a kunszentmiklósi gimnázium nagynevű festőművész tanára, *Gál Sándor* fejlesztette, és irányította tanítványát a művészet felé. A Képzőművészeti Főiskolán, 1933—1938 között *Rudnay Gyula* tanítványa volt. Majd több helyen rajztanárkodott. Pályáját Debrecenben kezdte, de tanított Nyíregyházán és Újvidéken is, mígnem Kiskunhalasra, haza a kiskunságba, nem került. Kiskunhalason hosszabb ideig tanított, ott ment nyugdíjba, és ma is ott él. Tudatosan vallja magát kiskunságinak, *Gál Sándor* és *Rudnay Gyula* tanítványának; tanárnak, gyerekeket, tanítást szeretők embernek. Gyerekkorából hozta magával a szegény emberek világának ismeretét, látás- és ábrázolásművészetében különösen édesanyja szeretetében összegeződött. Korán, már pályája kezdetén kialakította sajátos művészetét, látás- és ábrázolásművészetét, amihez a mesterek, majd később a barátok csak indításokat adtak. Legjobb barátja a nemrég elhunyt *Tóth Menyhért* volt, akitől művészetét is sok zárt köti. *Diószegi Balázs*, a Kiskunság festője, a táj és az ember kapcsolatának költő kifejezője. Azonban korántsem helyi festő, lokális jelentőségű alkotó. Helyi ösztönzéseit, művészi látás- és ábrázolásmódja, hatalmas kifejezőereje általánosítani képes; alkotásait sajátos magyarrá és mélyen emberivé formálja.

Diószegi Balázs festészetünk élvonalába tartozik, igazán modern festő. A kiállítás csupa új munkát tár elénk és jól mutatja azt a nagy fejlődést, amin *Diószegi* az utóbbi 5-10 évben átment. Képeit a tárgyakban való alapos tájékozottság, magasfokú szakmagság, érzelmi azonosulás, szenvedélyesség és határozott társadalmi tendenciák, mondhatni agitatív erő jellemzik. Érdeklődése középpontjában az ember, a paraszt áll; valamint egyéni viszonyulása az őt körülvevő világhoz, például az állatokhoz (a lovak szeretete), az építményekhez (egyszerűségükben monumentális népi építmények), a növényzethez (fúrca alakú fák). Szimbólumalkotó ereje nagy; a lecsontolt fák kilátástalan szomorúsága, a fekete kendőbe burkolózó asszonyok konok erőfeszítései, a fúrca alakú felhők félelmetessége, a hol magukban, hol csapatostul repülő madarak reményt keltő biztatásai mind-mind érthető, világos jelképek és közérthetővé teszik *Diószegi Balázs* gondolatait, véleményét a világról, napjaink kisebb-nagyobb kérdéseiről. Festményein a kifejezés engedelmes eszköze a forma. Festményein az a bravúros rajztudás, amiről máshonnan tudunk és amiről ismert, kevésbé érvényesül. A nagy összefoglaló formák a szembetűnőek. De csak látszólag, mert a nagy formák elhelyezése, arányaik, körvonalaik keménye vagy éppen lágyasága, a formák elnagyolt felületi kiképzése, az ecsetkezelés nagyvonalúsága helyettesíti a rajz aprólékoságát, finoman karakterizáló erejét. Izgalmas „kivágatokat” alkalmaz. Már önmagában az is érdekes, ahogy, amilyen környezetben, amilyen távlatban, egyéni beállításban ábrázolja a látványt. Ezek a látványok minden leegyszerűsítésük, mondhatni absztrahálásuk ellenére reális képek: modellek, típusalkotások.

Diószegi Balázs 1980-ban, a Múcsarnokban rendezett nagy, összefoglaló kiállítását után méltán kapott Munkácsy-díjat. Az elismerés egy sok próbát átesett, a végső egyszerűsítéshez, a nagy összefoglalásokhoz eljutott művészt ért. Kiállítását megtekintése a közönségnek a világ egy új-fajta látásának örömét nyújtja, a szakembereknek pedig ösztönzést ad.

HÚSVÉT DOBÓRUSZKÁN

BÉRES IMRE

Húsvétvasárnap az ünnepi szentmise délelőtt 10 órakor volt körmenettel. A szentmise után volt a *pászkaszentelés*, vagyis a húsvéti eledel megáldása. A nép kétfülű, hántolt fűzfavesszőből erre a célra készült kosarakban vitte a pászkát szentelni. A *pászka* a következő eledelből állott: 1 darab 3-5 kilós *kalács*, 1 darab *sertes sonka*, első vagy hátsó, attól függően, hogy hány tagú volt a család, 3-4 kilogramm *kolbász*, egy darab *sárgatúró*, egy pohárkában *só*, egy pohárban *mák*, egy kis tálkában *reszelt torma*, egy kis tálkában *cékla* répa megfőve, egy liter bor és egy üveg pálinka.

A *sódart*, vagy sonkát már nagypénteken vagy nagyszombaton megfőzték, de enni addig nem szabad volt belőle, amíg a pap meg nem szentelte. A *pászkás kosár* a *pászkatarítóval*, egy háziszóttos himzett takaróval volt letakarva.

A pászkaszentelés a templom körül történt. A papnak a fáradságáért 3-4 *fővetőjást* adtak.

A húsvéti eledelből az egész családnak egyszerre kellett enni. A gazdaszony egy pecsenyés tálra vágta a sonkát, kolbászt, sárgatúrót és a fővetőjást, s a család az aztal körül ülve a tálból ette villával, a mellé szeletelt szentelt kaláccal együtt. Előtte a megszentelt pálinkából, utána meg a borból mindenkinek inni kellett egy pohárkával. Ha valakinek esetleg *sajtalan* (sótlan) volt a sódar vagy a kolbász, csak a megszentelt sóval volt szabad megsózni. Ebből a sóból a marhának is adtak, hogy a boszorkányok hozzá ne férjenek. Szentelt mákkal hintették meg a tyúkok evőhelyét, hogy azoknak se ártsanak a boszorkányok. Ebéd után az ételmaradékot, mivel szentelt dolog volt, elégették.

A délutáni *vespera* után a nép e napot a családjá körében töltötte. *Húsvét második napja*, a *locsolkodás* vagy *öntözködés*. Napfelkelte után az iskolás és óvodás fiúk felkeresték a kislányos házakat és különböző verseket mondva *megöntötték* a kislányt az ivóbádoga merített vízzel. A legények reggel csak a szomszéd lányokat öntötték meg, szintén csak bádoggal.

A gyerekek az öntözködés után kapták meg az úgynevezett *hímes tojást*, amit a felnőttek készítettek már a *nagyhét* folyamán. A tojást héjában megfőzték, s amikor kihűlt, a héját pirosra, zöldre vagy, sárgára festették. Később, aki tudott, mintákat is festett rá. Volt olyan gyerek, aki 30-40 darab tojást is összegyűjtött, amit azután nem fogyasztottak el, hanem a sertések vagy a libák és kacsák ételébe keverték el.

Délután a legények a nagylányokat öntötték meg. A délutáni litánia után összegyűltek csoportba. Az egyik csoportba a felvégesi, a másikba az alvégesi legények. Mind a két csoport a falu végétől kezdte az öntözködést. Sorba minden lányos házba betértek. Az egyik fiú, akit *szószólónak* neveztek, a lány szüleitől engedelmet kért, ha *meg szabad-e a lá-*

nyukat önteni? Az engedélyt, mivel húsvét volt, megkapták. Ekkor a legények fiatalabbjai a leányt nem az ivóbádoggal, hanem verderrel, amiben az ivóvizet tartották, öntötték meg. Ha az ünnep áprilisban volt, amikor már melegebb volt az idő, a kút mellett levő itató vályúhoz viték ki a leányt és ott öntötték meg a leányt, hogy *meg ne rihesedjen*. A lány csurom vizes lett és kénytelen volt átöltözni.

Az öntözködés után a legényeket az *elsőházban* ültették asztalhoz — már ahol volt elsőház — és pászkával kínálták meg őket, meg borral. A harmadik háztól kezdve már a legények nótázva, karjokkal vállon felül összefogóva mentek tovább.

Amikor a két csoport, az alvégesi és a felvégesi valahol a falu közepén, a Felvég és az Alvég találkozásánál összetalálkozott, nótázva, pisztolyt durrogatva mentek fel az ott lakó lánynál és ott együtt itakettek és így mentek tovább az egyik föl a másik lefelé.

Ez az öntözködési szokás a gyerekeknél még napjainkban is megvan, csak a hímes tojás ma már cukorból és csokoládéból van. Ezt kapják a gyerekek is, legújában már a pénz jön divatba a fővetőjás helyett.

A felnőtteknél ez a szokás már változott. A második világháború kezdetéig maradt a régi szokás. A háború után már csak 5-6 fiú ment egy csoportban 3-4 lányos házhoz, ahol a szentelt előtt már pálinkát adtak és utána sört. A bor az már elmaradt. És az 1970-es év végére már ez is elmaradt. Csak a gyerekek tartják ezt a szokást.

Húsvét harmadik napja. A harmadik napi öntözködés kizárólag a lányok kiváltsága volt. De ők nem jártak házról házra, hanem ők a legényeket csak az úton öntötték meg, ha éppen arra kerültek, ahol a lányok tanyáztak.

(Részlet Béres Imre: Régi népszokások Dobóruszskán c. kéziratos leírásából. Dobóruszka az egykori Ung vármegye Nagykaposi járásának közel 900 lelkes magyar, római katolikus faluja. Ma a szlovákiai Terbesi járáshoz tartozik közigazgatásilag, a szlovák-szovjet határ mellett fekszik. Szlovák neve Ruská. — A visszaemlékeztést közlése: Barna Gábor).

Jugoszláv—magyar folklórkonferencia Budapesten

A MTA Néprajzi Kutatócsoportja és az ELTE Folklore Tanszéke közös rendezésében Budapesten *A tradicionális műveltség továbbélésének lehetőségei I.* címmel jugoszláv—magyar folklórkonferenciát tartottak, nov. 1—3. között. Közreműködtek: Hadrovics László, R. Várkonyi Ágnes, Radmilla Fabjanić, Kiss Mária, Lábadi Károly, Penavin Olga, Voigt Vilmos, Lili-Peneva-Vince, Barna Gábor, Milana Černelić, Dömötör Tekla, M. Kozár Mária, Horváth Sándor, Nagy Ilona, Tripolszky Géza, Kovács Ágnes, Šulc Magdolna, Bodor Anikó, Dankó Imre, Halasy Márta, Hoppál Mihály, Lammel Annamária, Fejős Zoltán, Niedermüller Péter, Kovács Emese, Polák László, Tátrai Zsuzsanna, Kriza Ildikó, Vojislav Jaćosić, Fried István, Pócs Éva, Grin Inur, Banó István, Vujicsics D. Sztojan.

KISS LAJOS NÉPRAJZI KUTATÁSAI A RÉTKÖZBEN

PÁLL ISTVÁN

„A Rétköz Tiszaszabályozás előtti állapotának, életének megírásán fáradozván azon legelső megállapítással nem tudok tisztába jönni: mit nevezünk Rétköznek? Egyetlen adatot találtam még erre nézve a Nemzeti Múzeum könyvtárában Pesty Helységnevtárában ahol is Nagy Ádám ibrányi jegyző 1864-iki feljegyzése szerint Rétköz alatt Ibrány, Halász, Rád, Megyer, Kék Demecser, Beszterec, Gégény, Pátroha, Berencs, Kisvárdá és Dombrád községek határai értendők.

Valószínűnek tartom, hogy nemcsak e 12 község tartozik a Rétköz-höz, hanem más községek több-kevesebb része is.¹ Ezt a részletet Kiss Lajos 1922. júniusában Halászi Césár r. kat. lelkésznek Fényeslitkére írt leveléből idéztem. A levél annak a több évtizedig tartó kutatómunkának a kezdetén íródott, melyet Kiss Lajos a Rétköz néprajzi feldolgozására fordított.

A tájékozódó gyűjtést már korábban megkezdte Kiss Lajos. Tudunk egy jó félévszázad korábban írt leveléről is, amelyet Ducs György beszterci ref. lelkésznek küldött, és benne a lápvidék feltárásához kért segítséget. 1922. februárjában Nyárády Mihály kéki földbirtokosnak küld egy kérdőívet, melyben a „község Tiszaszabályozás előtti állapotának minél részletesebb” megismerését tűzi ki célul.²

Kiss Lajos a gyűjtés során nem kevés nehézséggel küszködik: kevés a pénz műzeumi célokra, ezen kívül sokak részéről meg nem értés is hátráltatja a munkát. Az alispánnak küldött levelében erről így ír: „Vármegyénk régészeti és néprajzi felgyűjtése, kutatása, tanulmányozása közben többször tapasztaltam, hogy úgy a nép, mint hivatalos egyének előtt is hosszasan kell magyaráznom és elbeszélmem jóvetelem és munkálkodásom célját, amit megértetnem mégis ritkán sikerül...³

Kiss Lajos azonban kitartó gyűjtő. Módszeresen sorra járja a falvakat, gyűjti a szellemi, később az anyagi feltételek némi rendeződése után a tárgyi emlékeket is. Barátokat hív a Rétközbe „kutatóexpedícióra”. Többször eljön Györfly István (1921, 1924), az országos hírű néprajztudós, aki velük kettesben, majd további ismerősök csatlakozása után többedmagával vág át a Rétközön. Útjukról több oldalas, naplószerű leírást készít „Keresztül a Rétközön” címmel, ami sajnos még ma is csak kéziratban van.

Az első rétközi témájú leírás 1922-ben a Föld és Ember című folyóiratban jelenteti meg Kiss Lajos *Beszterec* címen. Ezt a tanulmányt később több is követi (*Kemecse a Magyarágtudomány 1943-as, Nagyhalász az Ethnographia 1954-es évfolyamában*). Ezek azonban csak a tervezett nagy, összefoglaló monográfia rész tanulmányai. Anyaggyűjtés céljából évente több alkalommal tölt hosszabb-rövidebb időt a rétközi falvakban.

felismeri — amit azóta is előszeretettel hangoztatnak a néprajzosok —, hogy sűrűsöen be kell gyűjteni a nép használati tárgyait, „mivel a nép régi becsületes kézzel csinált eszközei, bútorai, ruházata stb. annyira tűnőfélben vannak, hogy rövid idő alatt teljesen elhasználnának, semmiféle pénzért se lehet azokat egybegyűjteni, megmenteni a tudomány számára.”⁴ Az alispán ki is utalt 200 000 koronát erre a célra, de az infláció miatt ebből az összegből csak néhány tárgyra futotta (egy korszót pl. 50 000 Kor.-ért vett meg).

Mivel kevés volt a gyűjtésre fordítható pénzüsszeg, a helyi értelmiség (tanítók, papok) segítségét vette igénybe Kiss Lajos a néprajzi gyűjtemény gyarapításához. Több olyan nevet is említhetünk, akik éppen a rétközi gyűjtőutak alkalmával váltak Kiss Lajos barátaivá: Fekesházy József balsai, Turi Sándor paszabi tanítók, vagy a néprajz nevű „betegség” beoltott s emiatt különnek nézett kéki földbirtokos, Nyárády Mihály.

A 20-as évek végén jutott el Kiss Lajos az első összefoglaló rétközi dolgozat megírásához. 192. januárjában a nyíregyházi Turáni Körben tartott egy áttekintő jellegű előadást. „A Rétköz” címmel, melynek rövidített változata 2 nap múlva a Nyírvidekben, teljes szövege viszont több mint 50 év múlva, a Szabolcs-Szatmári Szemle 1981/1. számában jelent meg.

Eztán majd minden évben ír egy-egy rétközi témájú dolgozatot. Még 1929-ben székfoglaló előadást tart a Debreceni Tisza István Tudományos Társaságban „Földmívelés a Rétközön” címmel, melyet nyomtatásban is megjelentetnek. A következő év végén a Néprajzi Társaságban tart felolvasást „A Rétköz népi építkezése” címen.

A 30-as évek elején intenzív tárgygyűjtést folytat vidéki segítőtársával együtt. Ezek mellett épületeket mér fel és rajzol le, fényképeket készít, írja a tanulmányokat. 1932-ben a Néprajzi Értesítőben megjelenik „A Rétköz régi tűzhelyei”, 1934-ben a Debreceni Szemlében a „Szappanfőzés Szabolcs vármegyében”, 1936-ban szintén a Néprajzi Értesítőben lát napvilágot egyik legjelentősebb tanulmánya, a „Földházak Szabolcs vármegyében”.

A 30-as évek elején (1932—33-ban) folytatott nagyarányú gyűjtőutjai során közel 1200 tárgy került be a múzeum gyűjteményébe. Mint az alispáni jelentésben olvashatjuk: „Az elmúlt 1932. évben, a gyűjtés kezdetén még válogatás nélkül szerezte a különböző tárgyakat, szükség volt minderre, az 1933. évben azonban arra törekedett, hogy olyan eszközöket gyűjtjön, amilyenek még nincsenek összegyűjtve.”⁵ Még három évig folytatja az intenzív gyűjtést Kiss Lajos a megye ezen részében. Az addig összegyűjtött és kiállított tárgyak közül 26-ot mutat be 1937-ben a Néprajzi Értesítő hasábjain „Néprajzi tárgyak a Jósza Múzeumban” című dolgozatában.

A 30-as évek végén, a 40-es évek elején már főként a Nyírség néprajzával foglalkozik Kiss Lajos, de nem hanyagolja el a Rétközt sem. Még az 1941-es csapadékos tavasz is segíti a munkáját: Kékre utazik, hogy ott a nagy esőzések miatt előtört helyekből következtessen a lecsapolás előtti állapotokra. „Hasznos tanulmány volt ez igazgatónknak — olvashatjuk az alispáni jelentésben —, aki a Rétköz tanulmányozásának évtizedeket töltött, most szerzett tapasztalatait sikeresen fogja érvényesíteni a Rétköze vonatkozó adatai feldolgozása alkalmával.”⁶

A nagy mű azonban még mindig 20 évet várta magára. A háború sok olyan leltári anyagot elpusztított, amire még szükség lett volna, s ez kedvét vette egy időre Kiss Lajosnak. Addig is dolgozik azonban, 1947-ben az Ethnographiában megjelenik a „Kapálási szokások Paszabon”

című tanulmánya, 1949-ben pedig a Néprajzi Társaságban tart felolvasást „Hogyan alakul át a lápi fatu mezőgazdasági községgé?” címmel.

Ebben az évben kerül fel Pestre a Néprajzi Múzeumhoz a már Kosuth-díjas tudós, Kiss Lajos. Néhányszor még leutazik Nyíregyházára és a Rétközbe, de már írja a monográfiát. A hiányzó adatokat részben a leutazások alkalmával, részben pedig Nyárády Mihály önzetlen támogatása révén levelezés útján szerzi be. Közben 1958-ban kisebb tanulmányaiból jelenik meg egy válogatás „Vásárhelyi hétköznapi” címmel, melyben több rétközi témájú dolgozata is szerepel. A fő mű, a Régi Rétköz 1961-ben jelenik meg, mely több ezer adatával valóban méltó megkoronázása a több évtizedes kutatómunkának.

Sok-sok anyag, cédula, fénykép van még a hagyatékában, amire érdemes odafigyelni. Születésének századik évfordulója alkalmából megjelent kiadványunkban⁷ is közöltünk belőle, és remélhetően a folytatás sem várat sokáig magára. Kiss Lajos és a Rétköz megérdemli ezt!

Jegyzetek

1. JAM Irattár 40.922.
2. Uo. 10.922.
3. Uo. 62.922.
4. Uo. 127/23.
5. Alispáni jelentés 1933. 103. p.
6. Alispáni jelentés 1941. 81–82. p.
7. 100 éve született Kiss Lajos. Nyíregyháza, 1981. (Szabolcs-Szatmári Múzeumi Füzetek 6. Szerk.: Németh Péter)

Babits Mihály-ülésszak az Akadémián

A MTA Nyelv- és Irodalomtudományok Osztálya, a Magyar Írók Szövetsége és a Magyar Irodalomtörténeti Társaság rendezésében nov. 22–23-án Babits Mihály tudományos ülészak volt az Akadémián, a költő születésének 100. évfordulója alkalmából. Közreműködtek: Szentágothai János, Szabolcsi Miklós, Keresztúri Dezső, Rába György, Szabó Miklós, Sipos Lajos, Nemes Nagy Ágnes, Lator László, Németh G. Béla, Sötér István, Tolnai Gábor, Kabdebó Lóránt, Hubay Miklós, Bodnár György, Lengyel Balázs, Ritoók Zsigmond és G. F. Cushing.

VI. Munkásmozgalom-történeti hét

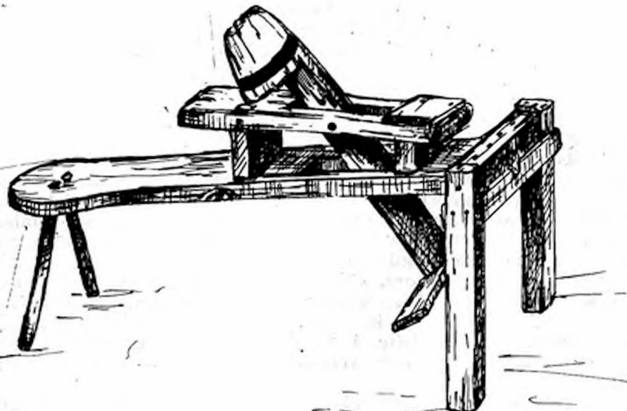
Az MSZMP Hajdú-Bihar megyei Bizottságának Oktatási Igazgatósága, a Munkásmozgalom-történeti Bizottság, a TIT Hajdú-Bihar megyei Szervezete nov. 24-én tartotta a VI. munkásmozgalom-történeti hét megnyitó plenáris ülését az oktatási igazgatóságon. A munkásmozgalom-történeti hét címe-témája: A szocialista (munkás) életmód néhány kérdése. Közreműködtek: Onosi László, Béres Csaba, Gazda László, Dankó Imre, Bényei Miklós, Gazdag István, Baranji Béla, Mojzesné Székely Katalin, Kabai Imre, Szekeres Melinda, Kolozsvári Mária.

SERÉNYFALUI FARAGÓSZÉKEK

BÓDI ERZSÉBET

Az Európa-szerte ismert és általánosan használt faragószék a serényfalvi parasztemberek gazdasági felszerelése között is jelentős helyet foglalt el.¹ Ez az ülőalkalmatosság, mely rögzíti a megmunkálendő fát, lehetővé tette a fa munkaigényes alakítását, kidolgozását. Faragószékkel s néhány szerszámmal jóformán minden szükséges faeszközt el tudtak készíteni maguknak az emberek. Tárgytörténetileg a faragószék a gyalupad előde, de a faragószéket nem váltotta fel teljesen a gyalupad. Serényfalván akinek már nincs meg a faragószéke, a vasiparban ismeretes satuban rögzíti a megmunkálendő fadarabot.

A szlovák telepesek lakta Serényfalván napjainkhoz még közel áll az eszközváltás. A hagyományos eszközökhöz tapadt nyelvi emlékek és néprajzi megfigyelések elősegíthetik ennek a nagymúltú kultúrelemnek a megismerését. A faluban kétféle elnevezése él: szlovákul *dziedko*, magyarul *húzószék*. A szlovák népi neve rögződött a jóformán ma már csak magyarul beszélő lakosok kultúrájában. A *dziedko* a *dziedo* szóból származik, mely öreg férfit jelent. A faluban még emlékeznek rá, amikor az idősök tótul beszéltek, akkor az öregapjukat *dziedónak* szólították. A *dziedo* kicsinyített változata a *dziedko*. Az egész szerkezet lényegi része

Serényfalvi faragószék: dziedko. 1920

a szorító fej, melyet szintén *dziedkónak* neveznek. A szorító fej Serényfalván emlékezet szerint férfi fejnok volt kifaragva, ezért nevezték el *dziedkónak*. Tehát a szorító fej nevétől kapta az egész eszköz az elnevezését.

A faluban már csak egy faragószék van, Kishonti Béla idős gazda portáján. A csűrben őrzik a többi „régiségekkel” együtt egy letűnt világ emlékeztetőjeként. A két világháború között még majdnem minden gazdaságban volt faragószék. Kishonti Béla is mikor 1920-ban önállóan kezdett el gazdálkodni, az első feladatai között szerkesztette, készítette el az alábbiakban ismertetésre kerülő *dziedkót*. „Kellott akkor a *dziedko*, mert a paraszt nem tudott volna nélküle meglenni. Abban az időben még nagy szegény is lett volna pénz kiadni villanyéllért, kapanyellért, gereblyenyellért, bármilyen fadarabért, volt erdő, csak tudni kellett a fát megdolgozni.” Egy idős szomszédjától tanulta meg, hogy hogyan kell a *dziedkót* elkészíteni, a szomszéd *dziedkójára* mintázta az övét. A fejet nagyon nem faragta ki „díszesre”, mint ahogyan régebben szokás volt. A *dziedko* minden része tölgyfából való. A tölgy erős, keményfa. Nehezen hasad szét. Nem szívja magába a nedvességet. Tartós szerszámot tölgyfából csináltak. Ez a *dziedko* is már 60 éves. (Rajz)

A *dziedko* az év nagy részében a faragószínen, *csopában* volt beállítva, mikor szükséges volt, csak ráült és munkálta a fadarabot. Télen bevitték az istállóba, mert ott melegebb volt. A szabadban nem tartották a *dziedkót*, nehogy megázson.

Egész évben dolgoztak a *dziedkón*, de általában tavasz kezdetekor akadt több feladat. A *dziedkón* a legfontosabb munka volt a különböző szerszámnyelet, *poryskót* kifaragni. Tavasszal minden gazda rendbe akarta hozni a szerszámai. Egy közepes nagyságú gazdasághoz kellett:

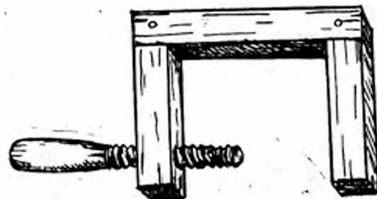
3-4 gereblye, <i>hrable</i>	} <i>grace</i>
4-5 szántóföldi kapa,	
2 hosszúfokú szőlőkapa,	
1 zöltségkapa,	
3-4 villa, <i>vidlice</i>	
3-4 fejsze, <i>sekera</i>	
1-2 gerendafaragó bárd, <i>kresac</i>	
4-5 kalapács, <i>klepac</i>	
3-4 seprű, <i>metla</i>	

Ezeknek a szerszámoknak a *poryskóját* mindenki maga készítette el, javította meg. Tölgyfából, *dubból*, eperfából, eperfából *jahodzicéből* és silvafából, *szlivkákból* készült a jó *porysko*, mert ezek jó kemény és erős fagallyakat növesztenek. Fenyőfákból (*červenja ésčerna jelsia, sosna* és csak magyarul ismert keresztesfenyőből) gyenge nyelet lehet készíteni. *Hrable* esetében a gereblyefogakat akácfaiból vagy cseresznyefából faragta ki. Mikor az erdőt járta a férfi, mindig nézte, kereste a megfelelő, egyenes, sima, görcsnélküli és hosszú gallyakat, fiatal fák törzseit. „*Kedi sam ból na drevo v hore, który som vybral, kedi kuz mi, čo budzie z nieho* = mikor az erdőben voltam, kinéztem magamnak, hogy melyik fa mire való.” Télen vágta ki a fát, vagy csak az ágát vágta le. Otthon *csopában* szárította, érlelte. A *csopából* sohasem fogyott ki a fa, ott mindig — *posusielni mi drevo*” szárad nekem a fa — volt kéznél faragni-való.

A *porysko* készítés menete a következő: A kellő hosszúságot levágják, lefürészelik, *odrezal z pilem*, majd ráül a *dziedkóra*, leszorítja a fát, és elkezdődik a faragás, *kresanie*. A *kresanie* mozzanatai:

1. Előbb kétnyelű késsel lehántja a kérget, a fa felületét megtisztítja az esetleges górcstól, *najperv nozom som vycistel*;
2. Gyaluval egy sort szintén farag, *choblikom vykresal*;
3. Reszelővel dolgozik tovább, *raspojom ranspoloval*;
4. Végül egy üvedarabbal, *szklom* még simábbá csiszolja a nyelet. A nyeleket nem díszíti.

A *poryskófaragás* legfontosabb eszköze a kétnyelű kés, melyet *noz-nak* ismernek szlovákul. Minden parasztagazdaságban volt 2-3 *noz*. A fiúk az apjuktól kaptak mindig egy *nozt*, melynek a nyelei szaruból készül-

A *siotu*

tek. *Bruzzal*, köszörűvel élezték a kése élet. A favágáshoz, fafaragáshoz éles szerszámok szükségesek, ezért *bruz* is mindenhol megtalálható volt.

A *ranspoj* egyszerű, vásárban beszerzett reszelő. A fanyelek, fadarabok reszelésére használták, hogy sima legyen a felülete.

A *choblik* újabb eszköz, gyalu. Vásáron szerezték be. A kését maguk is tudják cserélni.

A *dziedko* szerepét kisebb tárgyak esetében helyettesíthette a *siotu-nak* nevezett szorító eszköz, melyet asztalhoz, padhoz a megmunkálendő tárggyal együtt odarögzítenek. Ha két fadarabot akartak összeilleszteni, akkor is ezzel az eszközzel szorították össze. A fából készült *siotu* még több helyen megtaláljuk. A gyári vaslatu szinte minden, műhelynek nevezett helyiség gyalupadján megvan. Az idősebbek csak vasdarabot rögzítenek vele, a fát a *siotu* segítségével munkálják meg továbbra is. Ha valahol nem volt *dziedko*, és a faragáshoz kellett, akkor szomszédokhoz vitték át a munkát. Ott szívesen kölcsönadták, munkaközben még beszélgettek is. A téli napok eseményeihez hozzátartozott, hogy az istállóban a férfiak egy kisszékre leültek beszélgetni, miközben egy közülük dolgozott a *dziedkón*. Tartalékba is készítették szerszámnyeleket, hogy ha szükséges, ám legyen. Ma már nem csinálnák házilag a nyeleket, de a tartalékból még ki tudják cserélni az elhasználtat. A következőkben már ez is gyárilag előállított, üzletben pénzért vásárolt termék lesz a serényfalvi kultúrában.

Jegyzet

1. Serényfalva 1200 lakosú falu Borsod-Abaúj-Zemplén megyében. A tárgyra vonatkozóan Lajos Árpád: Díszes fafaragás a Hór völgyén. HOME. III. 1963. 103–137.

„Hazánk mezőgazdasága történelmének egyik legsötétebb lapját az 1863-ik év foglalja el” — állapítja meg ÉRKÖVY Adolf a nagy csapásról szóló és a jelentések alapján azonnal megírt munkájában (Az 1863. évi aszályosság a Magyar Alföldön. Pest 1863. 1.) Ez az év, a négy-öt esztendőnként megismétlődő nagy szárazságok közül is kiemelkedett, olyanira, hogy az átöröklődő emlékezetben még manapság is fel-felbukkan.

Elsősorban a Nagy Magyar Alföldön, de különösen Tiszántúl egyes részein emlékeznek meg a legnagyobb károkról. Így Kunhegyes, Kun-szentmárton, Kunmadaras, Túrkeve, Kisújszállás mintegy 200 000 katasztrális holdat kitevő határában a 30 593 szarvasmarhából elpusztult 24 506, a 15 190 lóból 6720, a 245 340 juhból 197 978, míg a 26 100 disznóból 19 090 hullott el. Mindennek az értéke meghaladta a 3 millió forintot. A veszteségeket az is növelte, hogy a szántóföldek még a beléjük vetett magot sem adták vissza, így a vetőmag hiánya a következő évi vetést is veszélyeztette.

Az 1863. évi nagy aszályval és annak következményeivel többen is foglalkoztak, részletesen leírták a veszteségeket keresték az okát a lecsapolásban és az elmaradt öntözésben, de tudomásom szerint Báránd az egyetlen olyan község, mely egy nyomtatott kiadványban örökítette meg nemcsak az eseményeket, veszteségeket, hanem azt is, hogy milyen módon igyekeztek a rájuk zúdult nyomorból kikapaszkodni. Ez az irat a Bárándról írt monográfia előkészületei során került elő és érdemes arra, hogy teljes egészében közöljük azt:

Gyász-lap az 1863-ik aszályos esztendőről Báránd községet illetőleg.

A rendkívüli eseteket a történet számára feljegyezni a történések köréhez tartozó ugyan; de a mennyiben a rendkívüli események egyeseket, avagy a községeket is közelebből sújtólag érdekelnek, annak reakcióvontakozó részleteit a későbbi kor tudomása, és netalán jöhető hasonkörülmények között; tájékoztatása tekintetiből szinte följegyezni nemcsak szükséges, hanem az azt átélteknek mellőzhetetlen kötelességük is.

Ezen elvből indulva ki egy ily gyászos év szerencsés bevégetével e kötelességet kívánjuk leróvni akkor, midőn az 1863-dik évi rendkívüli aszályszülte ínségnek Báránd községet érdeklő részleteit a következőkben e gyászlapra feljegyezzük.

Midőn az 1863-dik év tavasza száraz szeles időjárással, a különben is gyenge téli idő után beállott, Báránd község összes lakosságait — mert fájdalom a rendkívüli aszály által az egész Biharmegyében első helyen, — a Kunsággal pedig egyenlő mérvben volt Báránd község sújtva, — mit még inkább tetézett azon körülmény, hogy 1850-dik év óta ugárlást nem

használt — nem kis aggodalommal töltte el, annálisinkább, mivel az 1862-dik évi szinte szárazidő járás miatt felettébb csekély mértékben nyert marhatápjaiak úgy a vető magon felül, alig valamivel több élelmi terményeikből már az 1863-dik év kezdetével, — mondhatni majdnem kivétel nélkül annyira kifogytak, hogy alig volt oly községi tag, kinek az 1863-dik évi januárius elejétől kezdve maga és családja számára szükséges napi ételmelet, marha állományának kitarthatására a takarmányt, — a szomszédos sárréti községekből ne kellett volna vennie.

Ily helyzetében a lakosság a jobb jövőre nézve reményében a rendkívüli szeles és száraz időjárás miatt csüggedve, belátta, hogy őszi silány vetései, melyeket a takarmány hiányában az 1863-dik év telén a kedvezőbb tavasz reménye alatt lekelletett étetniök, semmit sem üdülnek; sőt naponként alább alább szállanak, tavaszi vetései pedig nagyobb részben ki sem keltek, a legelő pedig gyökerestől kiszült, s a barmok a rendkívüli szelek által porréteggel beborított legelőtől éhen döglének el, nehogy a végpusztulás álljon elő, gondoskodni kezdett marha lét számát a legkisebb szükségletig leszállítani, s az éhségtől meg nem döglött barmokat, mert az ily döglött jószág ha felbontatott, a gomyra gyökerekkel és szárazföldi illetőleg porral volt tele, más távolabbi szerencsésebb viszonyú vidékekre nyaralás végett, még pedig oly módon, hogy június 1-től az évi szeptemember 24-éig vagy legkésőbb november 1-ig egyévt egyet adván, vagy is felébe elhelyezni, más részét pedig bámulatos olcsó árban elvesz-tegetni, úgy például, hogy egy közönséges fejős tehén ára volt 16—20 frt egy esztendősbőrnőny, vagy csikó 2—3 frt, egy anyabirka 1 frt; — de még ezen potom árakra sem lehet vevőt találni, és megtörtént, hogy a közönséges keresztül, átutazó kunságiak a saját lovaikat, bitangékat csakhogy szabaduljanak tőle, a községi előjárósághoz beadták; melyek azonban takarmány hiányában eldöglöttek.

A földmunkás műszerei az 1862-dik év nyarán eltett helyeiken heverték egész június közepéig, mert a tengeri vagy nem kelt ki, vagy a kikelt is lesülvén, a rendkívül száraz időjárásban kapálni nem lehetett; a kaszáló rétek vastag porréteggel borítva lévén, a nagy és alig kiállható hőség miatt rajtuk semmiféle plánta nem nőhetett, ez nem is volt csuda, mert nem ritkán lehetett látni a nagy forrórság, illetőleg a nap melegétől felhőlyagzott lábú és derekú embereket.

Az ily reménytelen jövő feletti aggodalmak közepette elkövetkezett az aratás vagyis a takarás ideje, s az alig egy lábnyra nőtt búzavetések június közepén az egész határbán 5—6 nap alatt lekaszáltattak s az eredmény az lett, hogy az őszi vetések a belevetett mának kétharmadát, holdanként alig két rudasnyi szalmával adták meg, míg a tavaszi árpa és zab vetések, különben is kifejtetlenek lévén, legelő hiányában, vagy leétegettek, vagy lekaszálni nem lehetvén tövestől — miként a kender — felyövettek, a tavaszi vetések tehát még a beléjük vetett magot sem adták meg, a tengeri vetések, melyekhez az utolsó remény volt kötvé, szinte az irtóztató hőségtől lesülve, minden cső nélküli alig másféllábnyi köröt adtak; a kaszáló rétek, úgyszint a legelő földek a rendkívül szeles írójárással porhalmokkal borítatván be, az éhező barmoknak semmi táplálékot nem nyújtottak; minek aztán természetes következzése az lett, hogy az apró jószágok fele részben eldöglöttek, a nagybokab vagy eladattak, vagy más távolabbi boldogabb vidékekre nyaralás és teletetés végett elhajítottak, s idegen kezekre bíztattak; s az igazon barmok száma, miként azt a jószág összeírásai és marhás levelek kiadásáról vezetett jegyzőkönyvek is igazolják, annyira leszállott és oly kevés volt, miként nem ritkán lehetett látni a kézi malmokban, hogy egész családok magu-

kat a malom keringőbe befogva öröktel le a nagy nehezen összeszerzett kevés kenyérnek való gabonájukat.

Báránd község így mérvű inséges helyzetét az adó leengedése tárgyában, vizsgálat tartás végett kiküldött cs. királyi pénzügy igazgatósági Biztos úr is a helyszíni vizsgálat alkalmával látván, a tiszta jövedelem teljes elenyészte folytán úgy az őszi, mint tavaszi vetések; s kaszálló legelő földekre kírót cs. kir. adónak egészenben leengedését hozta javaslatba, azonban miként az alább írottakból kitűnik, ezen lelkiesméréses javaslatot a kívánt eredmény nem követte.

Ily súlyos körülmények között Báránd község lakosai már csaknem kétségbe esések közé jutottak, és méltó aggodalommal tekintettek a mindég sötétebb színben feltűnődeből kétes jövő felé, midőn ezen országos szerencsétlenség a legfelsőbb helyen épen úgy, mint az ország kevésbé sújtott vidékein a szerencsétlenség közepette is ez annyira kiszorított Haza, fiait el nem hagyó nemes Honfiai és magasztos keblű Honleányok határtalan részvételével, s a magas Kormány segélyezési kétségével találkozott.

Már az 1863-dik évi augusztus havában megalakult a megyei központi segélyező Bizottmány, melynek kiegészítő részét képezte a minden községben felállított inség segélyező és inség enyhítő Bizottmányok, ezen inség enyhítő Bizottmány tagjai voltak itt Báránd községben Szelé György református lelkész, Ludvig János r. cath. lelkész és sárréti alesperes, Medgyessy József uradalmi tisz, Bíró János község főbíró, Vág Ferenc községi s egyszersmind bizottmányi jegyző, úgy az időleges előjárósági személyzet, s hat tizedbeli biztosok, kik hetenként üléseket tartván, a mutakozó szükséghez képest a lakosság igényeinek megfelelőleg gondoskodtak, s annak szükségai enyhítésért nézve a megyei központi segélyező Bizottmánynál a javaslo lépéseket a kellő időben megtették.

Ezen Bizottmány legelső intézkedései közé tartozik a földművesek részére a Belga, vagy a földhitelintéztől vető mag beszerzése szükségelt 12,000 ftnyi pénzkölcsön kieszközlése, melynek foganatosításával Bíró János községi Bíró és Vág Ferenc jegyző Pestre ki is küldettek, kik kellően felszerelt kérvényeiket, miután a Belga hitelbank ügynökétől a kölcsön nyerhetésére nézve kedvező választ nem nyertek, a nagyméltóság magyar királyi Helytartó Tanács e részbeni engedélyének kieszközlése után, a magyar föld hitelintézetnél az 1863-ik évi szeptember hó 22-kén be is adtak; de ezen intézkedés szükségének keresztül vitele, az ő cs. kir. apostoli Felsőének ama hálaára kötelező üdvös rendelkezése által, hogy a kisebb földbirtokosok természetben őszi és tavaszi vető maggal, úgyszinte aránylagos pénzkölcsönnel, a munka tehetetlen szegények, özvegyek, nyomorékok és árvák pedig országos alabbóli segélylyel láttassanak el — megszünt —, és a pénzkölcsön kieszközlésére Pesten járt küldöttség alig érkezett haza, mindjárt jött a megyei központi segélyező Bizottmánynak az őszi vető mag szükséglet összeírása tárgyában kibocsátott rendelete, mit kevés idő múlva a siker követett; — így nyert Báránd község aszály által nagy mérvben sújtott és a vető maggal sem rendelkezhetett földműves osztálya a magas Kormány atyáskodó gondoskodásából az 1863-dik évi október hó közepén kölcsönképpen az 1866-dik évi januárius 1-től hat évi 5% kamattal törlesztendő 1902 alsó austriai mérő tiszta búzát, mely a szomszédos tetétleni gróf Zichy uradalm tisztviségétől azonnal mindjárt által is vétetett, és a földes gazdák között birtok aránylagosan ki is osztott.

Igy tehát az első és legfőbb bajon mindjárt segítve lett.

Ezt követte november hó közepén a megyei központi segélyező Bi-

zottmánynak, a valóságos munkatehetetlenek, öregek, özvegyek, nyomorékok és árvák részire az inség tartama alatt részint NVárad, részint Derecsken országos alabból felállított inségi magtárakból több ízben kiutalványozott 150 köblönyi jó kenyérnek való gabonabeli segélyezése.

Enyhítette a községi segélyre szorultak helyzetét nagy mértékben a szerencsés gondolattal Pesten felállított kenyérosztói albizottmánynak, szerepi birtokos Kelemen Albert úr előterjesztése és javaslata folytán, az 1864-dik évi februárius 7-től kezdve egész 1864-dik évi május hó végéig, hetenként 200 darab, összesen pedig 3,300 darab 3 fontos kenyér és 2 1/2 vékányi pasuly és 1/2 vékányi aszalvány küldeménye.

Nem szabad továbbá elhallgatni azon nemes keblű jötevők neveit, és kegyes adományait, kik a bárándi valóságos munkatehetetlenek és segélyre szorultak helyzetének enyhítésére az inség tartama alatt közvetve, vagy közvetlen készpénzbeli segélyezéssel járultak, nevezetesen:

1. Szerepi Kelemen Albert úr a legnagyobb szükség enyhítésére	2 forint
2. A szalontaiak Szelé Kálmán ottani lelkész úr által	5 forint
3. Kereskedői ügynök Lusztig Károly úr	40 forint
4. A szalontai lelkesnök	
5. A magyar főrangú nők által Pesten rendezett inségi Bazar jövedelméből Tisza Kálmán úr által	100 forint
6. Báro Majthényi Izidor úr adománya szerepi Kelemen Albert úr által	10 forint
7. A magyar gazdaszonyok egyletének adománya a nagymélt. magy. kir. Helytartó Tanács által	100 forint
8. A magyar fő urak által Pesten rendezett műkedvelői előadás tiszta jövedelméből szerepi Kelemen Albert úr által	50 forint
9. Gróf Rhédey János úr által Kolozsvárott rendezett műkedvelői előadás tiszta jövedelméből szerepi Kelemen Albert úr által	60 forint
10. A Nagyszalontán rendezett műkedvelői előadás jövedelméből Tisza Kálmán úr által	35 forint
11. Királyi Biztos Méltóságos Abonyi István úr által a községben lett megjelenése alkalmával a tehetetlen köldusoknak ruhávali ellátásukra tett kegyes adomány	40 forint
12. Zürichi polgár Schindler-Escher Gáspár úr által Helvétziában gyűjtött s báró Eötvös József úrhoz áttett adományból Tisza Kálmán úr által	80 forint
13. A magy. Gazdaszonyok egyletének adománya b. Gerliczy Felixné, gr. Kornis Luisa ó mélt. által	60 forint
Összesen:	632 forint

Ezen itt elősorolt segélyezési forrásokból láttattak el, kielégítő módon a Báránd község valóságos munka tehetetlen öreg, özvegy, nyomorék és árva köldusoknak tekinthető, 450 lelket számlált segélyezettjei egész az 1864-dik évi július hó 9-ig a mikor Istennek hála a gazdag növényzét természet mindenkinek élelmi kereset forrást mutatott ki.

Míg tehát a fentebb elszámlált, s a község inségre szorult munkatehetetlenjei arányához mérve, kielégítő segélyezési forrásokból, a munkatehetetlen inségesek sorsa az inség tartama alatt türethető volt, addig az

aszály által ezeknél még nagyobb mérvben sújtott földművesek helyzete, kik daczára annak, hogy ők, az inség nyomtasztó súlya alatt voltak, és igavonó jószágaikat, többen fekvőségeiket is maguk és családjaik kitarthatása végett eladni kényszerültek, mégis páratlan lelkesedéssel osztották meg utolsó darab kenyérüket is a házaiknál megjelent segély kérésekkel, sőt a segélyforrások megnyílta előtt, az év kezdetén a köldusokat birtokaránylagosan házaikhoz 2—4—5-tével elosztva, felfogadták, s egy pár hónapnál tovább úgy élelem, mint meleg szobával ellátták, a földművelésre tartani kellő marha állomány megmenthetése még mindig sóré szinben és felettebb aggasztó állapotban volt, úgy annyira, hogy volt éret mikép azon földműves ki a magas kormánytól nyert vetőmaggal, az ősszel földjét bevetette, az uzorásoktól kölcsön nyert -0 osztrák forintért az egy föld őszi zöld vetését átengedte, ezt kénytelen volt tenni, mert házanépét élelmezni, igavonó jószágát folytonosan ősztl kezdve tavaszig pénzen vett takarmánnyal a szerepi, bajomi, udvari és rábei rétekről hozva, kénytelenítetett fenntartani, hogy tavasszal földjeit művelhesse. — Tüzelő szereit szinte a két mértföldre eső Szerep-udvari, P. Ladányi réteken kiszáradt nád tövek, drága pénzen megvéve, pótlatták.

Ez aszályos helyzetet éppen akkor midőn a kétségbeesés már-már a főfokra hágott, enyhíté a magas Kormány atyáskodó gondoskodása az által, hogy a megyei központi segélyező Bizottmány által elsőben 491 1/2 austriai mérő tengeri, 489 austr. mérő árpa, 972 austr. mérő zab vetőmagul kölcsönképen utalványoztatott, és kellő idejében adatott ki, későbbben pedig a kissebb földbirtokosok részére a NVáradi cs. kir. gyűjtőpénztárból, szinte a megyei központi segélyező Bizottmány utalványára készpénzben 12,489 austr. értékű forintnyi hódanként 3 frttal számított, s 1866-dik évi január 1-től hat év alatt 5% kamattal visszafizetendő pénz kölcsön adatott ki.

Ily áldozatteljes kölcsönök, és nagy mérvű segélyezési források mellett úgy a földműves osztály, mint a munka tehetetlen segélyre szorultak helyzete tűrhető és elviselhetővé lett. — Egyedül egy osztály maradt feledzetlen és gondoskodás nélkül, t. i. a zsellérházastelekkel bíró két kézi munkája után élő napzamos osztály, kik az 1863-dik évi szerencsétlen időszakban, házaik ajtaát s ablakaát betapasztva a kedvezőbb viszonyú Erdélyországba, vagy a Nyírségbe munka keresés végett elvándoroltak, kiknek csak egy része kapthatott munkát, mégpedig 20—15 rész mellett, már pedig az ily nyomtatási vállalat mellett aztán a villás az egy-szeri mérésnek negyedét vagyis 80—100 véka keseret után egy vékát kereshetett, s míg ezen iszonyú csekélységet megkereshette, felerészben fel is emésztette, országos munkát, hol egy kis élelmi keseretet találhattak volna a rendkívül hidegidő járás, és ruhatlanságuk miatt, keresniök nem lehetett; így tehát Báránd község, mint erkölcsi testület megszavazott közöttük 200 osztrák forintokat kölcsönképen kiosztani, melynek kiutalványozása iránt a megyei központi segélyező bizottmány fel is kéréttél és az 1864-dik évi május végén a 2000 frt a NVáradi cs. kir. gyűjtő pénztárnál fel is vétetvén, a 254 zsellér házastelekkel bíró család között családonként 7 frt 50 krnyi összegben az inséges pénzkölcsön szabályai szerint az 1866-dik évi januárius 1-jén kezdődő 6 év alatt 5% kamatozó törlesztés mellett június elején ki is osztották.

Nem lehet hallgatással mellőzni nagyváradi megyés püspök nagyméltóságú és főtisztelendő Szaniszló Ferencz úr ó kegyelmességének, mint e község volt földes urának az inség tartama alatt az összes különbözőben pedig a r. catholicus hívek irányában tanúsított atyáskodó ke-

gyességéit, úgy szinte azon kegyes tetét, melyszerint az uradalomtól az összes lakosság részére bérelt úgynevezett kistrábei pusztá 1863-dik évi haszonbérének felét 4,100 forintokat egészben leengedni, a másik felének az 1864-dik évi haszonbérrel együtt melynek első részlete az 1864-dik évi ápril 24-kén lett volna befizetendő, az 1864-d-ik évi augusztus 1-jéig oly módon fizetési halasztást engedni méltóztatott, hogy azok egy év alatt egyenlő részletekben négyszer törlesztessenek.

Elösmeréssel kell feljegyezni a magas cs. kir. pénzügyi hatóságoknak abeli engedményét is, hogy az 1863-dik évre kirótt cs. kir. adó befizetésére az 1864-dik évi augusztus hó végeig fizetési halasztást engedett.

Az eddig elősoroltakat összesítve, világosan kitűnik, hogy:

I. Báránd község földdel bíró osztálya a magas kormány atyáskodásából az inség tartama alatt kölcsönül 5% kamat fizetéssel készpénzben 12,489 frtot, vető magban 1902 mérő búzát
vető magban 491 1/2 mérő tengerit
vető magban 489 mérő árpat
972 mérő zabot nyert.

II. Báránd község munka tehetetlen szegényei az országos alaplób a megyei központi segélyező Bizottság által kenyernek való gabonában 150 köblöt, a pesti kenyérszító albizottmány által kenyernek való gabonában 150 köblöt, a pesti kenyérszító albizottmánytól kenyériben 3,300 darabot 2 1/2 véka paszulyt 1/2 véka aszalványt, különböző jöltvéköttől, készpénzben 632 ausztr. frtot nyertek.

III. A munkaképes, de munka hiányában segélyre szorult házas zsellérek a község mint erkölcsi testület kezelseltetésével készpénzben kaptak 2000 frtnyi kölcsönt.

Előtűnk fekszik tehát a mi életünkben maga után lesújtó gyászos emléket hagyott 1863-dik aszályos esztendő, és ha most visszagondolunk az inség kezdetére s azon rémképekre melyek a lepergett időn keresztül mindnyájunkban borús kedélyeket költöttek volt, s habár jól tudjuk is, miként ezen év messze kiható terheket hagyott maga után, mégis bekelitik vallani, hogy a nyomor csak pillanatnyi volt, mert e nemzet nemes keblű Honfia, és magasztos keblű Honleányai minden felhívások nélkül szívük sugallatát követve, a szerencsétlenség nagyságát belátva, önmaguk megtagadásával is a történetben még eddig páratlan és példátlan készséggel, összetartással kellő idejében siettek a szerencsétlenség által sújtott embertársaiknak nyomorait enyhíteni és Istennek hálá Báránd község részéről megnyugtató öntudattal elmondhatjuk, hogy a reményen felüli, teljesen kielégítőleg különböző helyekről jött segélyforrásokból az éhezők annyira elláttattak, hogy az éhhalálnak, avvagy a silány étkelésből több inség sújtotta vidékeken bekövetkezett betegségeknek nyoma sem volt.

Mindezek után tehát hálát adunk a jószágos Istennek, hogy a feletűnk lezajlott 1863-diki viszonytagságteljes éven keresztül a csaknem kétségbe esések között állott községünk minden rendű lakosait, minden nagyobbbszerű szerencsétlenség nélkül átvezette. — Hálát s köszönetet jegyzünk fel a magas Kormány és annak hivatásaitak kellően felfogott és be is töltött közegei részére, azon jószágos kegyért hogy a kellő idejében nyújtott kölcsönök által a nyomort úgyiszólván csak pillanatnyivá tevék. — Hálát kell feljegyeznünk a megyei központi segélyező Bizottmány, úgy a járási Tisztviselő urak részére, kik a gyors és erélyes kitar-tó intézkedéseik által, valamint a földművesek nehéz helyzetét enyhíteni; úgy a munkatehetetlen segélyre szorultak sorsát elhordozhatóvá tenni

egész készséges odaadással igyekeztek. Hálát örök emlékü hálát jegyzünk fel a pesti kenyérosszó albizottmány és általában mind azon nemeskeblű lelkes Honfiak és Honleányik részére, kik részint közvetlen, részint közvetve segélyeizeik s kegyadományaik által a Báránd község szerencsétlenül lakossai sorsát a lesújtó időközön keresztül elviselhetővé tettek, kérvén a jóságos Istent, hogy ez oly sokszor és nagy mérvű szerencsétlenségekkel látogatott Hazát hasonló szerencsétlenségektől óvja és mentse meg, azon jó és magasztos keblű jötevőket pedig, kik a főfokú inséget reánk nézve csak pillanatnyivá varázsolták, soká s böl-dogul tartsa meg és éltesse.

Bárándon 1864-dik évi augusztus 10-ként.

Vágó Ferencz mk.
Bizottmányi jegyző.

Szél György mk. ref. lelkész
inség bizottmányi elnök.

Végigolvasva a pontos és lelkiismeretes beszámolót, érdemes néhány kérdést közelebről is megvilágítani. Így elsősorban az aláírók személyéről kell megemlékezni, mert ez különösen a segítség irányát és kapcsolatait magyarázza meg.

VÁGO Ferenc Báránd jeles jegyzője, amolyan „falu jegyzője” személyiség 1828. február 12-én Hajdúnánáson született. Tanulmányait a Debreceni Ref. Kollégiumban végezte. 1850—1853-ig Szerepen (Bihar m.), 1853—1858 között Nagyrábén (Bihar m.) látta el a jegyzői hivatalt. 1859. január 1-től, három évtizeden át 1889. október 29-ig, haláláig bárándi jegyző, mely idő alatt képességeinek és emberszeretetének számos tanújelét adta. Az ő kezdeményezésére alakították meg Bárándon 1863-ban az Inség Enyhítő Bizottságot, melynek jegyzőjeként korábbi kapcsolatait is felhasználta adományok megszerzésére. A szerepi KELEMEN Albert nemcsak maga adott jelentős összeget, hanem megszerzett pesti és kolozsvári támogatást is. Mind e mögött feltételezhetően VÁGO Ferenc állott, aki országosan ismert személyiség volt, mert később az Országos Jegyző Egyesület főjegyzői tisztét is betöltötte egészen haláláig. Ez az Egyesült 1891-ben díszes síremléket avatott tiszteletére.

A másik aláíró és egyben a Bizottság elnöke SZÉL György bárándi református lelkész 1834-től, akinek fia SZÉL KÁLMÁN 1860-tól Nagyszalonta papja és ARANY János költő leányának, Juliskának a férje, mely házasságból született SZÉL Piroska a költő unokája. Ez a nagyszalontai kapcsolat magyarázza azt a sokoldalú segítő készséget, mely ebből az irányból is megnyilatkozott. Mindezzel magyarázható TISZA Kálmán közreműködése is, akiről tudjuk, hogy a Nagyszalonti Református Egyházmegye segédgondnoki tisztét is ellátta. E kapcsolatot még csak erősíthette ARANY János személye, aki vállalta annak idején (1857), hogy TISZA Lajos testvéröccsének Domokosnak verseit saját alá rendezze. Igaz, hogy „néhány legszebb darabnak ki kellett maradni, mert nem a sajtóviszonyok tekintetbe vételével íródott” (Tisza Domokos hátrahagyott versei. Pest 1857).

A fenti adatokból az is kiderül, hogy míg Bárándtól nyugatra és délre az aszály hasonló erővel tombolt, addig keletre egyre inkább mérséklődött, hiszen a segítség csak így volt lehetséges (Az adatokat I. OSVÁTH Pál: Bihar vármegye Sárreți járása leírása. Nagyvárad 1875. — SZINNYEI József: Magyar írók élete és munkái megfelelő kötetei. — Magyar Irodalmi Lexikon I. Bp. 1963. stb).

VÁSÁRI ÉLETKÉPEK EGY PARASZTKÖLTŐ VERSÉBEN

UJVÁRY ZOLTÁN

A vásárokkal foglalkozó néprajzi munkák hangsúlyozzák, hogy a vásároknak rendkívül fontos szerepe volt a népeletben. *Dankó Imre*, aki a vásár legavatottabb kutatója és ismerője, számos tanulmányában és könyvében foglalkozott a vásárok funkciójának kérdéseivel. Megállapítja, hogy a vásároknak az árucere funkciója mellett számos más, az egész népeletre kiható szerepe volt. A vásár az emberek között találkozási alkalmat jelentett és szórakozásra, bizonyos szintű kulturális igény kielégítésére is lehetőséget nyújtott. Különösen nagy élményt adott a falusi serdülő legényeknek és leánykáknak, akik számára a vásár az első nagy közösségi alkalomt jelentette, egy olyan ismeretlen világ feltárulkozását, amelyben a fokozatos belenevelődés egyik és kétségkívül jelentős alkalma és eseménye a vásár volt. Nem véletlen, hogy még idősebb korban is a korai, gyermekkori vásári élmények gyakorta idéződnék fel és egy-egy emlék a mesészerű történetek műfajába kerül.

Az alábbiakban egy földműves költő élete alkonyán írt versében a gyermekkori élményeit és emlékeit idézi fel a putnoki (Gömör m.) vásárról. Az első világháborút megelőző évek vásáraitól kapunk benne hitelesnek tekinthető életképeket. Felvillannak elsősorban a vásár jellegzetes alakjai, a bögatyás emberek, a bőszojnyás asszonyok, a sátoros cigányok, az idegen nemzetiségű árusok, a bicskát, borotvát, pipát áruló bosnyák, a szürkánkós tót, a medvétáncoltató szerb, a jósnő, a ponyvaáros, a cirkušos és megannyi más figura. Ezek a képek nyújtják a vers néprajzi értékét. Olyan emlékek tárulnak fel benne, amelyekről hivatalos vásári iratok nem szólnak, s amelyekre napjainkban már a legidősebbek is alig emlékeznek.

Hogyan volt? Milyen volt? Az országos vásár,
Mikor Ferenc Jóska volt régen a császár.
Aztat végig néztem Putnok nagy községben,
Mert apám engem is elvitt a szekéren.

Búzát, árpát, zabot vittünk a piacra,
Szoritani kellett a pénzt az adóba.
Tizenhárom éves voltam még akkor én,
Igen vágytam rá, hogy a vásárt megnézném.

Volt bámulni való, éppen elegendő,
A rengeteg szekér, a sok kereskedő,
Bögatyás emberek, bőszojnyás asszonyok,
Sok, sok szekéren a sátoros cigányok.

Hogy mennyi ló volt ott, mennyi szarvasmarha?
Egész biztos feimtet hátezer darabra.
Sertés, juh, kecske, tyúk, pulyka, liba, kacsa,
Az elég lett volna vagy ezer lagziba.

Jöttek igen sokan a szürkánkós tötek,
Még egy szerb is, aki medvét táncoltatott.
A bosnyák sógorok árulták a bicskát,
Bugyeliarist, pipát és finom beretvát.

Rimaszombatból jött a sok csizmadia,
Csak úgy feketéilett a sok báránysuba.
A szilgyartó is jött, a Jeszenszky Soma,
A sok szép lószerszám, fekete meg sarga.

Egy baeso gazda is hajtott harminc juhot,
Igen emelgette a rézkampós botot.
A puli kutyája vakkantgatott közben,
Meg-megszólitotta... ne te ne, csendesen.

Sistergett, rotoyogott a sok jó kecsénye,
Ennek volt itten a legnagyobb keletje.
Es a fehér kenyér hurkával, kolbással,
Nem bajlódott senki vászon tarisznyával.

A vásártéren a nagy sátorok alatt
Itták az áldomást, akik már eladtak.
Pásus átírásnál száz ember tolongott,
Zordonan figyelt a csendőr őrsparancsnok.

Nem volt annyi hely a vásár területén,
Ahol szép nyugodtan megfordult a szekér.
Szuronyos csendőr állt minden utca sarkon,
Lengett a kakastoll fenn a csákokojokon.

A Vám Szálló előtt egy nagy sátor alatt
Vasketrecben több mint száz darab vadállat,
Oroszlán és farkas, párdúc, medve, róka,
Sok óriási kígyó, krokodil s gorilla.

Hét emberből állott a rezes bandája,
Csak úgy rengett bele a Vám Szállódájá.
Ahogy razendített — Őmlött a nép oda,
Rohant be mindenki a Barnom Cirkuszba.

Míg a hím oroszlánt megfoghatták éive,
Tizenkét embernek került életébe.
Ezt a podiumot a Főnök beszélte,
Es ott állt mellette két erdei medve.

Egy óriás kígyó rá volt tekerőzve,
Aranyos ruhában egy fiatal nőre.
Es közben a medve ordított nagyokat,
Tüzes karikán át farkasok ugráltak.

A piac közepén egy ferslóg tetején
kalendáriumot árult fenn egy legény,
Kiabált, ordított, hogy iaddt menjen rája,
Ingyen potyára, mint Pesta a Marcsára.

Tizenöt krajcár volt a Miskolci naptár,
Csizló, meséskönyv, vőfélyvers csak rádás
Ugy vették, mintha csak ingyen adták volna,
Abban volt az indus hercegnő bosszúja.

Egy halom fateknő és fakanál mellett
Árult egy vén oláh, magyarul nem értett.
Fia volt a tolmács, ő csak ült egy széken,
Számolta a pénzt és rakta az erszénybe.

Vám befordulónál egy esernyő alatt
Itt a piros, hol a piros? Kártyával játszottak.
Mikor már eladták, ott nézte a csordás,
Es egy pillanatban rátett tíz koronát.

Elbukta, mert másik alatt volt a piros,
Ráarkta egyenként a szép üsző tinót,
Azaz hogy az árát... és a felesége
A vásárban végig jajgatva kísérete.

Egy másik ferslógon a planétát húzták,
A fehér egerek, kakadu, papagály.
Nem volt a vásáron, olyan leány egy se,
Hogy ne érdekelte, ki lesz a kedvese.

Aztán egy sátorban a jósnő ott beszélt,
Megfogta a nőknek a jobbik tenyerét.
De amit az mondott olyan tisztá igaz,
Mint a kéklő égen a fényes csillag.

Egy idősebb ember a feleségével
Dalolták a nótát és így árulták el.
Tizenöt fillér volt egy-egy szép történet,
Nem volt olyan aszony, aki abból nem vett.

Hej, de sok minden volt egy helyen kirakva,
Melynek hét krajcár volt egyenként darabja.
A lányok s asszonyok úgy csődültek oda,
Az árus meg vígan ezeket dalolta:

Hét, hét, minden darab hét,
Aki tüllem nem vesz vét.
Hét az ára, hét az ára,
Hétér lesz az elpredálva,
Hétér minden kapható.
Hét a női bugyogó
Bugyog elől, bugyog hátul,
Bugyog minden oldaláról.
Tegye le hat ne babrálja,
Ugyis tudja, mi az ára,
Hétér máma kapható.

Othon anyám adott egy ezüst forintot,
Hogy majd vegyek rajta ünneplő kalapot,
Még egy husz fillérest, aztat darutollra,
Mert az igen illet a szürke kalapra.

Nem messze árultak narancsot és fűgét,
Huszfillérért mérték, a szentjános kenyért.
En is teleraktam abból a két zsebem,
A darutoll árát ott nyomban megettem.

Sidlaueréknál adtuk el a búzát,
Kerek hat forintért vették meg mázsáját.
Az ára összesen arany tíz korona,
Szegény apám aztat papírba csavarta.

Nehogy véletlenül a réz fillér helyett
Valahol a boltban majd azzal fizessen.
Majdnem egyforma volt az új réz filléres,
Csak a császár képe nem volt a filléren.

A marha vásárban a népek rohantak,
Ki erre, ki arra, valaki amarra,
Egy ember tüzkövet árult, de titokban,
Tüzkő... tüzkő... tessék, csendesen mormolta.

Egy fiatal úrfin elől, hátul kosár,
Megállása nem volt, a szája mindig járt,
Hat fillér négy zsemle! Vegyenek belőle!
Ropogós a hajja! Puha a beiseje!

Törtmagyarral beszélt egy szakállas bohém,
Vegyenek, vegyenek, friss a limonádé.
Kispohár egy fillér, nagypohár két fillér.
Tessenek, tessenek, egésség, egésség.

Iskolás gyerekek árulták a vizet,
Kiabáltak igen! Friss vizet! Friss vizet!
A szonjas emberek meg a vizet itták,
Szívesen fizették érette a krajcárt.

Sok szekér beállott a Vám udvarára,
Hogy lovát és magát étesse, itassa,
A kocsmáros adott szívesen is vedret,
Akkor ha pultnál vagy kétszer fizetett.

Nagy baj volt ám a víz, mert a Vásártéren
A kútból elfogyott, nem maradt egy korty sem,
De aki okos volt, vitt magával vedret,
S így aztán valahol mégiscsak merített.

Az egyik gazda megitta az áldomást,
S körül néz és látá ott a haragosát,
Oda ment hozzája, meghúzta a fülét,
Mert a múlt gyűlésen ő ellene beszélt.

A haragosának ott volt a barátja,
Megharagudott és kétszer orra vágta,
Elontotta a vér, majd csendörök jöttek,
Felvették azonnal, ott a jegyzőkönyvet.

Más gazda gerendát szállított szekéren,
Szétszedve a szekér, csak úgy négykeréken.
Egy suldó hátulról ahogy alá szaladt,
levágta az orrát és az úton maradt.

Mikor mind ezeket sorban végig néztem,
Igen elfáradva ültem a szekéren
Jaj, de várt az anyám haza vacsorára,
Kívánsi volt a szép tollas kalapomra.

A verset Dombay Lajos alsószuhai parasztköltő írta, aki 1895. május 28-án született, s 1980-ban hunyt el. Kötményeivel az első világháború után jelentkezett a falu közössége előtt. Számos alkalommal hangzottak el versei. Kivételes képességű nótafa volt. (Részletesebben írtam róla a *Népszokás és népköltészet* c. kötetemben. Debrecen, 1980. 573–598.)

A vásárookra általában és a versben említett jelenségekre vonatkozóan behatóbb tájékozódást kaphatunk *Dankó Imre* munkáiból, amelyek közül az *Opuscula Ethnographica*-ban (Debrecen, 1977.) megjelentekre, valamint népeleti tekintetben is *A gyulai vásárookra* (Gyula, 1963.) hívjuk fel a figyelmet.

Múzeumbaráti Körünk 1983. évi közgyűlése

Múzeumbaráti Körünk okt. 31-én tartotta évi rendes közgyűlését a Déri Múzeum dísztermében. *Bán Imre* elnök megnyitja után *Dankó Imre* ügyvezető alelnök számolt be a kör 1983. évi tevékenységéről, ismertetve a titkári és a pénztárosi jelentést is. A közgyűlés figyelmébe ajánlotta a *Múzeumi Kurír* problémáit, és a tagság fokozottabb támogatását kérte a további fenntartáshoz. A közgyűlés keretében osztotta ki *Gazda László* megyei múzeumigazgató a néprajzi és néprajzi, illetőleg a történelmi pályázatok díjait. A közgyűlés *Zolnay László*: A középkori Buda c. előadásával ért véget.

DANKÓ IMRE: Püspökladány — Sárrétkutatás	3—6
UJVÁRY ZOLTÁN: Elnöki megnyitja	6—7
DANKÓ IMRE: Szűcs Sándor élete és munkássága	7—13
OROSZ ISTVÁN: A Sárrét-kutatás mai állása	14—19
DANKÓ IMRE: Elnöki megnyitja	20—21
VARGA GYULA: A sárréti gazdálkodás kutatásának tapasztalatai a berettyóújfalui monográfia szerkesztésének tükrében	21—25
KOVÁTS ZOLTÁN: Kis- és Nagysárrét népeisége a XVIII. században	26—30
UJVÁRY ZOLTÁN: Szempontok a Sárrét folklórájának kutatásához	31—34
DÁM LÁSZLÓ: A Sárrét népi építészete kutatásának aktuális feladatai	35—36
BENCSIK JÁNOS: A Sárrét-kutatás Békés megyei eredményei és feladatai	37—41
MOLNÁR AMBRUS: Hozzászólás dr. Orosz István egyetemi tanár, A Sárrét-kutatás mai állása című előadásához	42—45
MIKLYA JENŐ: A szeghalmi Helytörténeti Közgyűjtemény és a Sárrét-kutatás kérdései	45—47
MESTERHÁZY KÁROLY: A népvándorláskor és honfoglaláskor kutatásának helyzete a Nagysárréten	48—50
Báthori István-emlékülés Nyírbátorban	50
Népi építkezési tanácskozás Békésen	50
Babits irodalmi est a Déri Múzeumban	50
PÁLL ISTVÁN: Faeke Tarpáról	51—54
BECK ZOLTÁN: „Szabadsági tűz” Gyomán	55
Halottaink	55
LUKÁCS LÁSZLÓ: Adventi koszorú	56—57
Húszéves a Beregi Múzeum — tudományos ülésszak	57
VIGA GYULA: A miskolci talyigások szabályrendelete 1915-ből	58—60
HEZSÓ FERENC: Gondolatok Bíró Ferenc emlékkiállításán	61—63
Kiállításról, kiállításra	63
FLASCH DEZSŐ: Házilag készített sétatobok Közseg környékén	64—65
Tudományos ülésszak a Hajdú-Bihar megyei és Debrecen városi Műemléki Albizottságok tiszteletére	65
Luther-konferencia Debrecenben	65
BÓDI ERZSÉBET: A gyűjtőetögzdálkodás emlékei Szirénfalván. Virágok, levelek, száraz, ágak, és gyökerek gyűjtése	66—72
Nyomdászéletmód-kutató beszámoló az Alföldi Nyomdában	72
SZENTGYÖRGYVÖLGYI GÁBOR: Mitikus kígyóknk, a vízisikló	73—75
DANKÓ IMRE: Diószegi Balázs Munkácsy-díjas festőművész jubileumi kiállítása a Tokaji Galériában	76—77
BERES IMRE: Húsvét Dobóruszán	78—79
Jugoszláv—magyar folklórkonferencia Budapesten	79
PÁLL ISTVÁN: Kiss Lajos néprajzi kutatásai a Rétközben	80—82
Babits Mihály-ülésszak az Akadémian	82
VI. Munkásmozgalom-történeti hét	82
BÓDI ERZSÉBET: Serényfalvi faragószekek	86—92
BALASSA IVÁN: Az 1863. évi aszály Bárádon	86—92
UJVÁRY ZOLTÁN: Vásári életképek egy parasztköltő versében	93—96
Múzeumbaráti Körünk 1983. évi közgyűlése	96